Bessarabia (Moldova and Ukraine) Memorial Book

Pirke Besarabyah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Korn, Yitshak, 1911-
TITLE	Pirke Besarabyah : measef la-avarah shel Yahadut Besarabyah / ba-arikhat L. Kupershtain ve-Yitshak Korn.
DESCRIPT	v. : ill. ; 23 cm.
SUBJECT	Jews -- Bessarabia (Moldova and Ukraine) Holocaust, Jewish (1939-1945) --
ADD'L NAME	Kuperstein, L.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

פרקי בסרביה

מאסף
לעברה של יהדות בסרביה

א

נתיב
נכסי תרבות יהדות בסרביה בע"מ

התוכן:

פרקים קטנים

מנחת דניאל פרסקי ניו-יורק

פְּרָקִי בֶּסָרַבְיָה

מאסף
לעברה של יהדות בסרביה

א

בעריכת
ל. קופרשטיין ויצחק קורן

שבט תשי״ב | תל־אביב | ינואר 1952

דפ״ס לידיר, תל־אביב

∴

המאסף המוגש בזה — ראשון בסדרה — בא למלא בראש וראשונה צורך נפשי הרווח בקרב יוצאי בסרביה להקים יד ושם לקיבוץ יהודי חשוב, קיבוץ מוצאם, שנעקר ממפת האוכלוסיה היהודית באירופה, יחד עם קיבוצים יהודיים אחרים. יהדות בסרביה, על אף היותה קטנה במספר (שלש מאות אלף נפש בערך) וצנועה בהליכותיה, תרמה תרומה נכרת לערכיה הכלליים של יהדות הגולה, לתנועת התחיה והגאולה לגילוייה השונים ולתרבות העברית. חטא לא יכופר נחטא לתולדות היהודים בגולה, אם לא יונצח לדורות מקומה של יהדות זו בפנתיאון הלאומי שלנו. הווי חייה, קהילותיה ואישיה, ששון יצירתה ויגון גלותה — זכר כל אלה מחכה לגואלם. מפעל זה, אם כי לא ראשון, שכן קדמו לו נסיונות שונים, הריהו בראשיתו ומגמתו להעלות מגילות מגילות מכל מה שניתן לסכם ולהציל. כ מ א ס ף, נצבור בדפים אלה חומר ללא מוקדם ומאוחר, תוך הנחה שעצם פרסום הדברים מיועד לעודד ולעורר את כל מי שביכלתו לתרום להשלמת הדברים, להבהרתם, להעלאתם מתהום הנשיה. בתיק המערכת שמור חומר חשוב אשר יראה אור במאספים הבאים, בו גם פ ר ש י ו ת ה ש ו א ה, שאנו אומרים לרכזן במאסף מיוחד. אין אנו מתעלמים מהמכשולים הרבים שבדרך זו, אך נעשה כמיטב יכלתנו להמשיך במשימה על כל הקשיים שבה, בתקווה כי בדפים אלה מצטבר חומר שבו ישתמשו בעתיד לשם עיצוב דמותה השלמה של יהדות בסרביה.

העורכים

מקורות רומניים על חיי היהודים בבסרביה

ל. ל. רוזנבאום

ראשיתו של הקיבוץ היהודי בבסרביה נעוצה, כזו של שאר האוכלוסיה הבסרבאית, בערפלי העבר הרחוק. על התקופה הטרום־היסטורית אין בדרך כלל ידיעות, כי לא נעשה עד כה כל נסיון לחקרה, ועל התקופה הדאַקית־הרומאית הידיעות הן מעטות. התפשטותם של הלגיונות הרומאיים באיזור זה מוטלת בספק. רק בדרומה של בסרביה נמצאו סוללות ועקבות אחרים של מחנות צבאות רומיים.

אשר ליהודים, יש לציין מטבע יהודי עתיק, מימי המכבים, שנמצא במחוז חוטין ושהוזכר ע״י ההיסטוריון הרומני חאַז׳דאֶו. כן יש להוסיף את מסעו של שליח הנצרות אנדריוס, שהיה יהודי, ונולד בעיר־המבצר Betsanda (בית שאן ?) בקרבת ים כנרת. הוא היה אחיו של ה„שליח" פטרוס ובנו של הדיג יונה, ונשלח לפעולה בין עובדי האלילים ובין היהודים שבאיזור ביטיניה ובסביבות הים השחור. השליח הזה הקדיש מרץ רב להפיץ את הנצרות בין עובדי האלילים שבאותו איזור. הוא שוטט במשך שנים רבות בכל ביטיניה והגיע לעיר־המבצר טרפזונד, אשר על חוף ים השחור, שקראו לו באותם הימים האֶאוקסינוס. משם עבר לסקיתיה הקטנה והגיע עד הנהר אוסטר (כיום „דנובה") ובקר בערי־מבצר רבות שעל חוף הים השחור. אנדריוס פעל במאה הראשונה של הספירה הנוצרית בכל הערים שעל חוף הים השחור, ובתוכן ערי סקיתיה הקטנה, שכללה את בסרביה הדרומית ואת דוברוג׳יה והרי כמה מהערים ההן: טיראַס (אַקאֶרמאַן), טוֹמיס (קונסטאַנצה), קאַלאַטיס (מאַנגאַליה), וכו׳ ובהן גם מסַפר ניכר של יונים ויהודים. היות ושליחי הנצרות היו עפי״ר אנשי העם הפשוטים, ספק אם ידעו — פרט לפאולוס — עוד איזו שפה נוסף על השפה העברית. הם היו זקוקים, איפוא, באותם המקומות, שהיו מגיעים אליהם, לעזרת יהודים מקומיים, שיקלו את הקשר בינם לבין האוכלוסיה המקומית הלא־יהודית. מכאן יש לשער, שעל חוף הים השחור, באיזורי בסרביה ודוברוג׳יה, נמצאו אז גם לא מעט יהודים.

בגלל מצבה הגיאוגרפי, שמשה בסרביה בתקופת נדידת העמים כעין מעבר בין אסיה לאירופה, ובתקופה מאוחרת יותר — גשר המחבר את הצפון עם הדרום, בתקופת הנדידות הגדולות הללו היו ההמונים באים מיבשת אסיה, עוברים את הדניסטר, ומכאן היו פונים, לאורך חופו של הים השחור ושל שפך הדנובה, אל הארצות שבמרכז אירופה או — בחצותם את הדנובה, היו מגיעים אל חצי האי הבלקני. בדרך הזאת עברו השבטים המונגוליים, הגרמניים והסלביים.

בסרביה שמשה גם קשר בין הצפון והדרום, והקלה את המסחר, הואיל ולאורך חופי הדניסטר והפרוט נמשכו שתי דרכי התחבורה העיקריות: הדרך הטטרית והדרך המולדו־בנית, המובילות לאַקאֶרמאַן ולקיליה, ששם היו באים גם סוחרים מהאיזורים הסמוכים: מונטניה וטרנסילבניה. באותם הדרכים היו משתמשים גם יהודים שומרי דת בעליות־הם לירושלים. השבטים והעממים שהיו משוטטים בעולם העתיק, מצד אחד, וקשרי המסחר שהלכו והתפתחו בתקופה יותר מאוחרת, מצד שני, עוררו בבסרביה חיים חדשים המושתתים על ישוב חקלאי בכפרים ועל סוחרים ובעלי מלאכה בעיירות ובערים.

יתכן שהיהודים הצטופפו, עקב המבנה הכלכלי שהם סגלו לעצמם בגולה, בערים הקיימות אז בבסרביה. ליתר בהירות יש לציין את המחוזות השונים, ומזה אפשר יהיה להוכח שחלקים מסוימים בבסרביה היו נמצאים תחת שלטון מולדובני, פולני, תורכי, רוסי, רומני בתקופות שונות; הידיעות שברשותנו, שייכות למקורות מולדובניים ולפעמים רוסיים. ויש צורך בבדיקת המסמכים הנמצאים בארכיונים פולניים, תורכיים ורוסיים להשלמת החומר שלנו.

ראשית כל, עלינו לראות, מה היו המשטרים הפוליטיים שהרחיבו את שלטונם על בסרביה, אם על כל שטחה ואם על חלק ממנו. המדינה המולדובנית, הגיעה בתקופת ייסודה עד הנהר סיראט. רק בסוף המאה ה־14, בתקופת הנסיך פטרו מושאַט, התפשטה עד הדניסטר במחוז חוטין. לבסוף בתקופת הנסיך אלכסנדר הטוב, הקיף השלטון המולדובני על בסרביה גם את טיגינה (באֶנדאֶר), אַקאֶרמאַן וקיליה.

נציין בקצרה את המשטרים ששלטו בערים החשובות ביותר שבהן היה חזק אז ביותר דופק החיים היהודיים.

במחצית הראשונה של המאה ה־15, נמסרה העיר חוטין ע״י נסיך מולדובני־לפולנים. כעבור זמן מה נכבשה בחזרה ע״י שטפן הגדול, אחד הנסיכים החשובים ביותר של מולדביה. בתקופות שלטונו של פאֶטרו ראַראֶש, בנו של שטפן הגדול, כבשו הפולנים לזמן מה את העיר חוטין. ובסתיו 1673 כבשו הפולנים שוב את חוטין ופינו אותה עם חתימת חוזה השלום בקרלוביץ (1699). כעבור 13 שנה (1712) אילצו התורכים את המולדובנים לפנות את העיר שנשארה תחת שלטון תורכי עד שנת 1812, ואז עברה לידי הרוסים ביחד עם כל שאר הטריטוריה הבסרבאית. מחוז חוטין היה כולל אז בגבולותיו קרוב למאה כפרים, נוסף על העיר חוטין עצמה ועל העירות ליפקאני, בריצ׳ני ונובה־סוליצה.

במאה ה־14 מסר אחד מצאצאיו של הנסיך אלכסנדר הטוב את העיר המבצר קיליה לנציב טרנסילבניה, כדי להבטיח לעצמו את תמיכתו של זה האחרון, בזכות הירושה שלו לכסא הנסיכות במולדביה. בשנת 1465, נכבשה העיר מחדש ע״י הנסיך המולדבני שטפן הגדול. אולם בשנת 1484 כבשו התורכים את קיליה ואת צ׳טאַטיה אַלבה, ושלטו בהן עד שנת 1812. שתי הערים הנ״ל היו שייכות לתורכיה והשם הרומני צ׳טאַטיה אַלבה הוחלף בשם תורכי מתאים — אַק־קאֶרמאַן.

במאה ה־16 כבש השולטן סולימן „המפואר״, בן־דודו של יוסף הנשיא, „הרצוג דה־נקסוס״, את העיר טיגינה וסיפח אותה לתורכיה ביחד עם כל האזור הסובב אותה. הוא הקים בסביבתה מצודת גבול שנקראה בשם באֶנדאֶר (בתורכית: שער) והשם הזה ניתן לכל המחוז, אשר עבר בשנת 1812 לרוסיה.

בסוף המאה ה־16 הפכו התורכים את הכפר סמיל למצודה, שקראוה בשם איסמַאיל, ושמשה מרכז למחוז, הנקרא באותו שם (1595). בשנת 1622 צורפו למחוז הזה (שאף הוא עבר לתורכיה) העיירה ראַני ועוד כפרים אחדים שעל שפת הדנובה.

בהתאם לחוזה השלום שנחתם ב־16.5.1812 בבוקרסט, ויתרה תורכיה על בסרביה לטובת הרוסים. לפי חוזה השלום, שנחתם ב־30.3.1856 בפריס, עבר לידי המולדובנים חלק משטחה הדרומי של בסרביה, לרבות העיירות קהול, בולגרד ואיסמאיל, שהוחזרו אחר כך בשנת 1878 לרוסים. כשפרצה ברוסיה מהפכת אוקטובר 1917, הצליחו הרומנים להרחיב את שלטונם גם על בסרביה, ורק בשנת 1940 הוחזרה לברית המועצות.

בראשית המאה ה־13 אנו מוצאים כאן יהודים שהתמזגו עם הכוזרים. הללו היו עוברים את המקומות האלה בדרכם לפרובינציה הרומנית מונטניה בעניני מסחר. על הימצאם בשטחים האלה אפשר ללמוד גם מתוך אחד המכתבים של האפיפיור אל הגמון הקומאַנים שבמחוז בוּזאוּ המספר שבפעולתו להפצת הנצרות נתקל בהתנגדותם של „הוולכים, היהודים והכוזרים המוסלמים".

לאחר שהמדינה הכוזרית נהרסה, קמה במקומה מדינה טטרית, וזו האחרונה — בהתאם למסורת המונגולית של פיתוח והרחבת החיים הכלכליים — תמכה במרכז הכלכלי שבאקרמן. בשנת 1520 נהפכה אַקאַרמאַן למושבה של הדוכסות גינואה. בעיר זו ישבו אז יהודים בשכונה מיוחדת, כפי שמעידים מסמכים מסוימים משנת 1330. הכוזרים קבלו את הדת היהודית בצורתה הקראית, וגם יהודי אַקרמן סגלו לעצמם את הנוהג הקראי. על כך מעידה כתובת אחת על גבי ספר תורה, המציינת כי מוצאו מ„בית הכנסת של הקהילה הקראית מאקרמן" (בשנת 1500 בערך) והוא נמצא עתה בקושטא. מאותה התקופה, ישנה ידיעה נוספת על מציאותם של יהודים בעיר קיליה בשנת 1545.

נוסף על היהודים שהזכרנו לעיל על יסוד מסמכים, מציין ההיסטוריון הרומני נ. יורגה את „התפקיד החשוב של היהודים התורכיים, שהיו בקשרים מתמידים עם היהודים שבפולין. ברובם הם באים מקושטא לערים גלצי, רני, קיליה, יסי, חוטין, ומשם לקיוב, והם משתמשים, בדרכם עד הצאַריגראַד שלהם, בעגלונים רומניים" (בשנת 1370).

ציון המקומות האלה כנקודות חנייתם של היהודים מחזק את ההשערה על מציאותם של יהודים בכל אותם המקומות, משום שהיהודים בני אותה התקופה היו שומרי דת ומקיימי מצוותיה, וזה היה אפשרי אך ורק בבתים ובאכסניות של יהודים. בידיעות על ביקוריהם התכופים של הסוחרים היהודיים בעיירות הבסרבאיות יש גם הרבה מהטראַגי, האופייני לחיינו בגולה בימים ההם. הסוחרים היהודים — בדיוק כשאר הסוחרים — נרדפים ע"י השודדים ולא פעם הם נרצחים. כפי שמסופר ב„שאלות ותשובות" השייכות לתקופה ההיא, בהן מדובר על סוחרים יהודים, שעקבותיהם אבדו בערים סורוקה, אורהי (היא אוֹרהיוב). כן נמסר, למשל, על שלשה סוחרים, שנלקחו למקום בלתי ידוע ביחד עם כל כספם, לפי פקודתו של נציב העיר סורוקה. באחת השו"ת הנ"ל מובאת הצהרה, שניתנה ע"י תושב יהודי של העיר אקרמן, בדבר מותו של סוחר יהודי.

בראשית המאה ה־17, פנה הנסיך המולדובני, שתחום שליטתו היה כולל גם את בסרביה, אל תושבי העיר הפולנית לבוב בהזמנה להשתקע בארצו, ובין המוזמנים גם סוחרים יהודים. ההיסטוריון נ. יורגה מסביר את הפניה הזאת „בקשר עם מגמת התפשטות, מבחינת החיים הפוליטיים והכלכליים, על אותם האזורים שבין הנהרות פרוט והדניסטר, שעדיין לא היו מאוכלסים במדה מספקת". באמצע המאה ה־17 מגיע הנוסע השוודי קונראד יעקב הילטאֶבראַנד במסעותיו בטרנסילבניה, אוקראינה וקושטא (1656—1658) לסורוקה, „עיר מלאה יהודים, אשר בחלקם מוצאם מפולין ובחלקם מוצאם מאוקראינה, וברחו משם בגלל התמרדות הקוזאקים". יהודי אחד אברהם הציע את עצמו כתורגמן לשליח המבקר באוקראינה, הואיל וידע רוסית וגרמנית. כידוע נמלטו בימי המרידה הזאת יהודים רבים מאוקראינה אל הארצות הסמוכות, ביחוד למולדביה ולבסרביה. אז נהרגו הרבה מבין אנשי כת הקראים. פנקס־המתים של הקדושים הקראים מציין את הקהילות הקראיות שסבלו אבידות, וביניהן נזכרות בנדר, אַנקרמן (אקרמן), חוטין. כעבור זמן, בתקופת שלטונו של גאורגה דוּקאַ, נסיך מולדביה, נמסרה אוקראינה, לפי ההסכם בין התורכים והפולנים, לידיו של הנסיך הזה. בקשר לכך מורגשת תנועת יציאה ניכרת של האוכלוסיה היהודית באוקראינה לעבר בסרביה ומולדביה. העדה היהודית בבסרביה התחזקה במיוחד במאה ה־17, כפי שאפשר להסיק מתוך פקודת הזכויות המיוחדות (פריבילגיה) של הנסיך איליאש אלכסנדר, שהוענקו ליהודים בשנת 1666. קצת ידיעות על היהודים בראשית המאה ה־18 אפשר למצוא בספרו של הנסיך דימיטרי קאַנטאמיר "תיאור מולדביה" Descriptio Moldaviae המתיחס גם לטריטוריה הבסרבאית. היהודים מתוארים כתושבי מולדביה (לרבות בסרביה) המתפרנסים כסוחרים וכבעלי בתי־מרזח; הרשות בידם לקיים בתי־כנסת בצריפים ולא בבניני־אבן. וכן הוא מזכיר יהודים כתושבי העיר קיליה.

הנוסע הצרפתי Sr. De La Motraye שעבר בבסרביה, נוכח לדעת, שהעיר קיליה „הנה די מאוכלסת ע"י תורכים, י ה ו ד י ם, יונים ומעט ארמנים" ואילו „בעיירה קאַושאני ישנן אכסניות לאנשי־צבא, טובות ולא טובות, בשביל הפמליה, אצל הטטרים, ה י ה ו ד י ם והארמנים, שהם תושבי העיר הזאת"; הוא מציין סכסוכים שונים שפרצו בגלל קניות שבוצעו ע"י סוחרים תורכים, טטרים, יהודים וארמנים מידי חיילים.

באותה תקופה בוצע גם הביום הראשון של עלילת דם בארץ הזאת. ההיסטוריון המולדובני י. ניאקולצ'יאַ, וכן כרוניקה של אלמוני, מתארות את הדבר, בשפע של פרטים. האמת היא שהנסיך המולדובני מיכאַי ראקוביצא Mihaiu Racoviţa מצא לו את השעה המתאימה לסחוט סכומי כסף גדולים ביותר מהאוכלוסיה היהודית שבארצו באמתלה, שבגבולות הכפר אוניצקאן שבמחוז אורהיוב נמצא ילד נוצרי הרוג. התעמרות זו, וכן מעילות שונות אחרות באמונו של העם, גרמו לגירושו של הנסיך החומדן. על כל הדברים האלה, כותב גם השגריר הצרפתי אצל התורכים, דיאַליון. הנסיך שירש את מקומו של רקוביצה, גריגורה גיקה Grigore Ghica נתן רשות „לשוחט היהודי, ליעקב ולבּוֹרוּז מהעיר סורוקה לבקר אצל בעלי החנויות שביריד ולגבות את המס גבלה („קוֹרוֹבקה") מכל היהודים מפולין, לפי נוהג־הדורות שלהם, וגם לגבות את המס מהקצבים היהודים בהתאם לנוהג שנקבע גם עפ"י מסמכים מטעם נסיכים אחרים (13.4.1727). הענקת הרשות הזאת, מעידה על שני דברים נפרדים: 1) השוחטים יעקב ו־בורוז רשאים לגבות את המס גם מידי היהודים המבקרים בירידים וגם מידי הקצבים היהודים; 2) הרשות הזאת

ניתנה גם ע״י נסיכים אחרים, ובידי היהודים מסמכים מתאימים על כך. מסמך אחד מיום 3.1.1735, קובע את זכות הבעלות על מרתף אחד שבעירה לפושנה Lapuşna הנמצא בשכנות עם „יהודים״.

בסרביה היתה נתונה למרותו של הנסיך המולדובני שמושבו היה בעיר יאַסי, וכל הוראותיו הכלליות חלו גם על אוכלוסי בסרביה. הנסיך המולדובני ק. מאַברוֹקוֹרדאַט C. Mavrocordat הנחשב כחלוץ התקונים הסוציאליים בארץ הזאת, קבע שורה של תקנות כלליות בנוגע חיי היהודים בארץ, ובתוכן התקנות הבאות בשטח המסחר: „על היהודים והארמנים לשאת אתם חותמות מיוחדות ולקבוע ביניהם לבין עצמם מסים מיוחדים, לפי אותו הסדר; אולם אלה שנמצאים בקרבת עיירות, יקבעו ביניהם את המס, על סמך פקודת־הנסיך הכתובה, ואלה שמפוזרים בכפרים, ישלמו את מס החותמת שלהם ולא יקבעו את המסים ביחד עם הכפר״; כן נקבעו הנחות בענין „כלי מטה, כלי מטבח, כלי חרס המיועדים לאורחים, לטובת בתי המסחר הארמנים או היהודיים״; אותן התקנות אוסרות על המולדובנים לעבוד, עד גיל מסוים, אצל תורכים ויהודים; כן נקבע איסור כללי על מולדובניות ויהודיות להיות „מוזגות״ (עובדות בבתי מרזח), „מפני שנודע שהן גורמות להרבה דברים בלתי רגילים בגלל היותן נשים ובחורות צעירות״.

הנסיך המולדובני הנ״ל הנהיג בחצר שלו שבעיר יאַסי את הכלל, שכל ההוראות שלו ופסקי הדין של המשפטים השונים, ירשמו בפנקסים, הידועים בהיסטוריוגרפיה הרומנית בשם „הפנקס של קונסטנטין מאַברוֹקוֹרדאַט״. ב„פנקס״ זה אנו מוצאים הרבה ידיעות על יהודי מולדביה, בסרביה ובוקובינה. בפנקס משנת 42־1741 נזכרים שני יהודים מהעיר אורהי, מרדכי ואברהם, שהיו חייבים לשלם, ביחד עם שני לא־יהודים מבסרביה, יאַנאַ וסמוּצ׳ילה, בעד כל הדליים שבהם הם מכינים יין השרף מס של שני זהובים וששים פרוטות כל אחד, בהתאם לנוהג. באותו פנקס, אנו מוצאים את שמו של בעל־רכוש, שברשותו היתה מעברה על הדניסטר, והוא העמיד יהודי אחד כחוכר. היהודי רוּבר (ראובן?) מהעיר סורוקה נכנס בסכסוך עם סוחרים אחדים מפולין; נסיך מולדביה החליט להפגישם לשם מציאת פתרון של שלום. באחת מפקודות השלטון תובעת הנסיכות שתישלח לעיר יאַסי יהודיה ממחוז לפושנה, הנאשמת בפריצות. יהודי אחד ממחוז סורוקה מתאונן על יהודי, המתגורר מעבר לגבול, שמעל באימון בעסקים שונים, בשעה שיהודי אחר מראשקוב הואשם בגניבה. במשפט אחד שבין יהודי מראשקוב לבין מוסטאפה התורכי מהעיר באֶנדאֶר הוחלט להחזיר את הסחורה המוחרמת, מפני שהמשפט היה בלתי חוקי. היהודים מהעיר קאושני היו מוכרים י״ש והם בקשו מהנסיכות שיקבעו להם מסי־המכס בעד הי״ש שהובא מפולין. היהודים מהעירה מוהילאָו (היא מוהילוֹב שעל הדניסטר) הוזמנו אצל הסרן הראשי של העיר סורוקה, בענין חובות מכס. באחוזה בודילה שבמחוז סורוקה „ישנם מולדובנים ויהודים״ שאינם משלמים ולא כלום לבעל האחוזה, ומשום כך מתערבת בענין זה הנסיכות.

בעבר לא חסרו מעשי התעללות של פקידי המינהל המקומי ביהודי בסרביה. מקרה כזה אירע בסורוקה, בה הוכה קשות גנב אחד והוכרח להצהיר שיהודי אחד מסורוקה היה שותפו בגניבה. על סמך ההצהרה הזאת, סחט פקיד האוצר הראשי בסורוקה מידי היהודי הנ״ל 40 זהובים הונגריים וסוס אחד; ושר־המאה שבמקום קבל 5 ליים רומניים. לאחר שהנסיכות בעיר יאַסי חקרה את הענין והדברים הועמדו על אמיתם, הוחזר הכל ליהודי.

בשעה שהצבא הרוסי פנה לקוי החזית במלחמה הרוסית־אוסטרית־תורכית ב־39—1736, נסוגו תושבי העיר קישינוב לצד יערות־העד שבסביבה. כמה מאנשי המקום גנבו מהיהודי הקישינובאי דוד את כל הסחורה שהיתה לו בחנות. למרות כל החקירות, לא זכה דוד במשפט. היהודים שבעיר אורהי השיגו מסמך המשחרר אותם מלשלם מס כלשהו לשוחט. במסמך אחר נזכרת יהודיה ממחוז לפושנה, שהגישה תביעה משפטית נגד יהודי אחר. הנסיכות הוציאה צו, שאם היהודי רוצה שהמשפט יתקיים, עליו להופיע בעיר יאַסי, ולא בפני אַל־אַגסי (פקיד תורכי). בעלי־האחוזות, אשר נחלותיהם נמצאו על שפת הדניסטר והיו רודפים אחרי הכנסות גדולות ככל האפשר, היו בונים מעברות מחוף אחד אל השני ומחכירים אותן ליהודים. הדבר היה למורת רוחו של הסרן הראשי של העיר סורוקה, והוא שלח לנסיכות דו"ח מתאים בענין זה. פקודה מטעם הנסיך מצווה על עובדי המכס, שיחזירו ליהודי אחד מהעיר מוגיליאו (מוהילוב), ברקו, 35 ליי בעד שני כדי יי"ש.

ידוע שהיהודים שהיו ממירים את דתם היו משיגים יתרונות חמריים מסויימים; אחד מהם, ניקולאַי, מעיר אורהי שהתנצר שוחרר מתשלום כל „הרבעים". בפנקס החשבונות של הנסיך גריגורא קאלימאקי Grigore Voda Callimache משנת 4—1763 אנו מוצאים, בין השאר, גם ציון שאהרון היהודי, שען מאורהי, שוחרר מתשלום מסים.

באותו זמן מבקר סוחר צרפתי, ס"ט־פריאַסט, בבסרביה, ומוצא בבאֶנדאֶר 88.000 תושבים (מולדובנים, תורכים, ארמנים ויהודים), ובקאושאני — 35—40.000 תושבים (טטרים, מולדובנים, ארמנים, פרסים ויהודים). ס"ט־פריאסט טוען שבעיר אקארמאַן לא נמצאו אז יהודים, מפני שלא הורשו להתישב בעיר הזאת. בספר החשבונות של משרדי המכס במולדביה, בשנת 66—1765 רשומים בנקודות הגבול מוגילאֶאו, יארובאַ וקרמנצ'וק בלבד שמותיהם של סוחרים יהודים רבים, המביאים סחורות מחוץ לארץ ובתוכם תושבי מקומות שונים בבסרביה: ליאון־היהודי ממוגילאו, מיטיטיקה האֶניאַ [האֶניאַ הקטנטונת] מאותו מקום, יאַנקו היהודי ממוגילאו [המביא יי"ש], מושקו־היהודי, אף הוא ממוגילאו [העושה את הדרך לקישינוב בשתי עגלות שבכל אחת מהן היו רתומים 4 שוורים]; ביום 1.12.1765 מביא היהודי יאנקו — גם הוא מאותו מקום — מלח, ואיציק מביא יי"ש; אורסול (כלומר: דוב) היהודי מאובלוצ'יצה (השם התורכי של העיר חוטין), שיש לו 15 צרורי סירים מלאים אלמוגים, וכן 4 חבילות חוטי כותנה גדולות, פונה לאובלוצ'יצה; בחדש ינואר 1766 מביא יהודי אחד, המכונה „ארחי־פרחי" מהעיר חוטין, ששה שקים קפה, כד אחד בשמים ושק אחד מיני בשמים וכן חומרי ריפוד: הוא בא מחוטין ופונה אל העיר באֶנדאֶר. לשם יוצא גם ווליאַ היהודי, שיש לו בדים בתוך עגלת חורף, והיהודי וואֶניאַ מחוטין עובר ברכיבה. באותו הזמן מביאים איציק, יאנקו ומיכאל ממוגילאו יי"ש. אברהם היהודי ממוגילאו מביא 65 התיכות עור עבה, ומושקו היהודי מקישינוב, שיש לו שתי חבילות בד פולני, פונה לקישינוב.

באותו זמן מבקר הרוזן די טוט de Tott בבסרביה ובמולדביה. בחוטין הוא מתארח בבית יהודי. מורה הדרך שלו בבסרביה היה מומר אחד. התייר ניקולאס אֶרנסט קלאֶמאן מוצא יהודים בקישינוב ובקאושאַני. בשנת 1774 פרץ סכסוך בין דומיטרשקו באַלאַסינוביצ'י לבין מושקו היהודי ממחוז חוטין, אשר חכר את האחוזה קרוכליק שבאותו מחוז.

יהודי בסרביה וכן יהודי בוקובינה ומולדביה היו סרים למשמעתו של חכם־פחה שמקום מושבו היה בעיר יאסי. זכויותיו בכלל וכן דרגת המסים שהוא היה רשאי לגבות בין היהודים הנתונים לשיפוטו נקבעו מחדש ע״י הנסיך גריגורה גיקה, ביום 3.3.1777 משרד הקהילה היהודית בקישינוב נמצא במאה ה־18 ברחוב רישקאַנובקא. תקנון „החברה קדישא״ בקישינוב, הקיים מאז 1744, כתוב עברית וחתום בידי 144 חברי החברה הנ״ל ומאושר ע״י הרב של קהילת יאסי. הקהילה היהודית בקישינוב מינתה בתור רב את זלמן בן מרדכי משרוגרוד, תלמידו של רבי ישראל בעש״ט.

ביום 10.1.1782. נערכה בסורוקה מכירת בית־מרזח, המצויד במרתף בנוי אבנים והנמצא בשכנות עם ביתו של היהודי איזדראיל (ישראל) ; כעבור 3 ימים, נמכר בית, הנמצא בשכנות עם החנות של היהודי דוד.

מן הראוי להביא כאן את החלטתו של הנסיך המולדובני אלכסנדר קונסטנטין מורוזי, המעניקה ליהודים את הזכות לגור בעירות ולעסוק במשלח־ידם באופן חפשי, והאוסרת עליהם יחד עם זה את הישיבה בכפרים. למעשה ימשיכו היהודים לגור בכפריב גם לאחר פרסום ההחלטה הזאת, אם כי היא נתקבלה לאחר שהאסיפה המיעצת הגישה דו״ח בענין זה לנסיך ביום 15.6 1783. וזה מפני שבעלי האחוזות עצמם המשיכו להחזיק בכפריהם את היהודים, אשר תודות להם שגשגו הישובים הכפריים והיו למקור הכנסות רבות בשביל אותם בעלי האחוזות. הוכחה לכך אפשר למצוא בעובדה ששר האוצר עצמו, יאַנאַקיא קאַנטקוזינו Ianache Cantacusino החכיר את הכפרים שלו שבמחוז סורוקה ליהודי משה מהעיר באַלצי. באותם הימים (בשנת 1782), מבקר הפולני מיקושה בחוטין, עיר מבצר מלאה חפירות־הגנה ותותחים, ומוצא בתוכה סוחרים רבים ושונים: תורכים, ארמנים ויהודים.

נסיך מולדביה קבל תזכיר מאת הרוזן ד׳הוטריב d'Hauterive המתאר את מצבה של מולדביה בתקופה ההיא. הערותיו של האיש המפורסם הזה בנוגע ליהודים, מתיחסות, יש לשער, גם אל יהודי בסרביה. „ליהודים בארץ הזאת מנהגים עצמיים, המבדילים אותם מכל שאר היהודים בתורכיה ובארצות אחרות. ההמדנות שלהם איננה כל־כך לא־יפה, הם אינם ערומים, רשלנים ושנואים כמו במקומות אחרים. שכנותה של פולין מעניקה להם כפי הנראה, את הרגשת ההתחרות בהתנהגות טובה, וזה גורם במדה ניכרת למצבם הטוב בשתי הפרובינציות״. בשנת 1789 בקר במולדביה ובבסרביה הגיאולוג האוסטרי האַקאֶט Hacquet אשר השתתף במצור שהוטל ע״י האוסטרים, שהיו בעלי בריתם של הרוסים, על העיר חוטין, הנתונה לשלטון תורכי. האַקאֶט אומר, שהיהודים מפולין וממולדבה הצטופפו בקרבת האוסטרים לשם עסקים ורוחים הואיל וחוטין נמצאת על חוף הדניסטר, יש להבין, ש„יהודים ממולדובה״ הם סוחרים יהודים אשר מקום מושבם הוא בעיירות הסמוכות לחוטין, ואילו „היהודים מפולין״ הם סוחרים שמקום מושבם הוא בקרבת הדניסטר. האַקאֶט בקר ביריד מוגילאו, ששם ישנם, בין השאר, גם יהודים. במלחמה הזאת הרגו הרוסים, שכבשו את העיר איסמאַיל, הרבה יהודים. היהודי איזאַק מבאֶנדאֶר מגיש בינתיים לנסיכות ביאַסי תלונה נגד יואן האַדז׳י מוסקו, פקיד האוצר, אשר לא מלא אחרי ההסדר שנקבע בעניני מלח. לפי קטעים מתוך ספר הרשומות משנת 1972, נמצא בכמה העתקים גם דו״ח אל הנסיך מחודש יולי 1772, שאושר ע״י הנסיך קונסטנטין מורוזי ב־24.7.1872 בנוגע למסים שהיהודים שבעיירה באַלצי משלמים

לשר יורדאקי פאנאיטה, בעל אדמות העירה הזאת, בעד החפצים שהם מוכרים. למסמך זה מצורפות ארבע אגרות חתומות בידי הנסיך, שאחת מהן ניתנה בשנת 1779.

שליח הקיסר, היינריך פון ריימס, עבר בשעת נסיעתו אל „השער־העותומני" בשנת 1793 דרך העיר קישינוב ומצא בה „ישוב קטן וחסר חשיבות, הנמצא על גדות הנחל ביק; תושבי העירה — מולדובנים, יונים ויהודים". מאותה תקופה נשמר „תקנון אגודת הקברנים היהודים" בטאלאנאשטי (מחוז אורהי), משנת 1794. בימי חלוקתה של ממלכת פולין, הודיע הסוכן האוסטרי במולדביה, הרברט ראַתקיאַל Herbert Rathkeal למיניסטר שלו, שהיהודי יוסף שמירל הנו איש־סודם ומתווכם של הפולנים (הדו"ח הוא מ־25.6.1796). כשהנסיך אלכסנדר יואַן קאַלימאַקי פקד על קציניו מאורהי שלא יותן ליהודים להקים משהו מעל מימי הביק בלי נטילת רשות מבעלי האחוזה, נודע שלכמה יהודים מקישינוב היו שם בתי־מבשל לכוהל. החלטה אחרת של הנסיך (27.5.1798) מאשרת החלטה קודמת מיום 16.7.1756 בנוגע לעירה רומאן, ובה הוגדרו התחיבויותיהם של היהודים במקום זה הדומות לאלה של היהודים בעירות מוגילאו, סורוקה, אורהי וכדומה.

ידיעה חשובה, לדעתנו, בנוגע להתפשטותם של היהודים בבסרביה, ישנה בקטע מתוך סטטיסטיקה מחודש דצמבר 1798, המספרת על חלוקתם של היהודים בבסרביה, במסגרת הכפרים שבתוך 12 אזורים כפריים והם: קוגלניק, בוטניר, הבוק הקדמי, איקיל, ראוט התחתי, קוּליי, מאַטיאַן, טלנשט, ראוט העילי, קמפּו, דניסטר התחתי, דניסטר העילי וכן עיירת קישינוב. בעלי החנויות בעיירת אורהי משלמים ביחד 2,254 ליי, ואילו היהודי שלומושורו (שלמה) משלם בעד בית מרזח שלו בעיירת קישינוב, סך 7 ליי. הידיעה הזאת יש לה אופי פיסקלי, אולם היא חשובה ביותר מבחינה היסטורית, שכן היא מספרת לנו על חלוקת האוכלוסיה היהודית בבסרביה. ואשר למספר היהודים האלה, הרי התמונה היא מסכמת ואינה מפרטת את חלקו של כל פרט ופרט, כמו במקרה של שלומושורו, המוזג מקישינוב. הסכום שהם היו משלמים הוא גבוה ביחס למקובל באותה תקופה, ולכן יש להניח שהוא שולם ע"י מספר ניכר של אנשים. מתוך קטע אחר מתוך הדו"ח של אוצר מולדביה, מהשנים האחרונות של המאה ה־18, אפשר להסיק, כי מספר משלמי המס היהודים מהמחוזות הבסרבאים, היה: ב־לאפושנה ואורהי — 15.345, ובסורוקה — 4525. בהוראת הנסיך מאותה התקופה, שבה נמסר כיצד לשלם את המעשר, נקבע שמשפטי היהודים יתבררו ע"י שר האוצר. והנה עובדה מענינת בחיי היהודים הבסרבאים: הם סגלו לעצמם את השפה המדוברת ע"י האוכלוסיה הרומנית; חלק מהם התאימו את שמותיהם לפי הניב הרומני־המולדובני, וחלק מהם רכשו את ידיעת השפה הכתובה על בוריה. בתערוכה, שנתקיימה בשנת 1939 בקישינוב, הוצגו מסמכים הנוגעים לחיי הקהילות היהודיות בבסרביה, וביניהם מסמכים מהמאה ה־17 וה־18, הכתובים בשפה המולדובנית ע"י רבנים. המסמכים האלה אושרו ע"י לשכת הנסיך מיאַסי. מספרים סטטיסטיים מענינים כלולים ב„פנקס הליודים" משנת 1803. „ליודים" — הוא השם הניתן לזרים, המשוחררים לתקופה מסוימת מתשלום מסים. בפנקס הנ"ל נמסר מספר ה„ליודים", הסכומים שעליהם היה לשלם, המקומות השונים בהם הם נמצאים, ופה ושם גם פרטים על משלח־ידם וכו'. כל אחד מהם יש לראותו כראש משפחה. בכפרים שבאיזור המכונה קודרו היו מרוכזים 25 „ליודים" יהודים, אשר, לפי הסברתו של עורך הפנקס, אחדים מהם עובדים במחרשה ומשמשים עגלונים", ואלה הנמצאים בחוטארניצ'אני עוסקים

בגידול בקר, בעבודת אדמה ועגלונות. מכאן, שהאוכלוסיה היהודית בכפרים האלה עסקה בעבודת אדמה, בגידול בקר ובעגלונות.

מחוז אורהי כלל 12 איזורים, ובהם 133 „ליודים" יהודים, ואליהם יש לצרף עוד 145 מ־קישינוב, אורהי (העיירה) וטאֶלאֶנאֶשטי. במחוז סורוקה היו היהודים מפוזרים בכפרים שבששת האזורים, כפי שמסתבר ממספר חייבי המסים, ששלושה מהם שיכים לאיזור שמעבר לנהר ראוט. מספר היהודים שבמחוז סורוקה הגיע ל־686.

מתוך פנקס חשבונות מולדובני משנת 7—1806 מתברר מה הם הסכומים שהיה לגבות מהיהודים, חוכרי האחוזות וכי נשלחו לחוטין שני פקידי המנגנון להשבעת היהודים שקבלו בחכירה את האחוזות. כן יש ידיעות משנת 1808 על שני יהודים מקישינוב: ברקו סאנדומירסקי ואברמוביץ. השני התאונן על שלא שולם לו בעד האספקה שהמציא לגדוד המתנדבים לשעבר. יהודים אחרים מתאוננים על בעל האחוזות פרונקו שלא שולם להם בעד כל אשר סיפקו לבתי החולים. באותה השנה היו בעיר קיליה 27 יהודים; באקרמן — 18 יהודים; בבאֶנדאֶר — 109 יהודים; בחוטין — 340 יהודים. הנוסע רוזן דה מוריול Conte de Moriolles עבר בשנת 1809 את העיירה מוהילאו, ומציין אותה כעיירת יהודים, בנקודה בה עוברים את הדניסטר. לייבה מאַרקוביץ' מרוסיה (כפי הנראה, בסרביה) מתאונן בפני הנסיך על פקידי המכס בערים פוֹקשאַני ופלוֹיאֶשטי, אשר הציקו לו בענין יבוא של קמח. בטוּצ'יקוֹב, פרבר העיר איסמאַאיל, נמצאו בשנת 1810, כ־140 משפחות יהודיות ובכפר טוֹלמאז שבמחוז אַקארמאַן היו 10 משפחות יהודיות, שבאו הנה לאחר סיפוחה של בסרביה לרוסיה.

בשנת 1817 מבקר הרופא האנגלי ויליאם מק־מייקל בקישינוב והרי קטע מתוך רשימותיו: „...ברחוב אחד כמה יהודים, עפי"ר חלפנים... הם גם מוכרים דבש, מור, פלפל, גרעינים מכל המינים, צמוקים, תפוחי־זהב, גפרית, אשלג ורגבי מלח, הנמכר ב־10 פרוטות האוקיה..."

לאחר סיפוחה של בסרביה לרוסיה, נקבעה בה צורת ארגון, המתאימה ככל האפשר למקובל בתקופה ההיא באותה מדינה. האוכלוסיה חולקה לשלשה סוגים, ולכל סוג זכויות משלו. גם את היהודים צריך היה לחלק, לפי משלח־ידם, לסוג ה„סוחרים", לסוג ה„עירונים" ולסוג „עובדי האדמה". אז נאסר עליהם לקנות קרקעות בכפרים, אולם הם היו רשאים לזרוע או להקים בתי חרושת על אותן הקרקעות שהיו ברשותו של האוצר. הם יכלו לקבל רשיונות למכירת כוהל באחוזות השייכות לאוצר ובאחוזות פרטיות, להקים משרפות יין ובירה ולהחזיק נכסי דלא־ניידי אחרים.

לפי הספירה שנערכה בשנת 1817, ישבו בבסרביה 96526 משפחות, מהן 83848 מולדובניות ו־3826 יהודיות. היהודים היוו איפוא 4.2% מכלל האוכלוסיה הבסרבאית. אולם ל. ט. בוגה מוסר בחיבורו, שעובד ע"י סט. צ'יובנו, מספרים אחרים, ומעריך את מספר המשפחות היהודיות ל־4413, שהן בסך הכל 22.064 נפשות.

נדודיהם של היהודים ממקום למקום נמשכים בינתיים והם מגיעים למקומות חדשים. בשנת 1822, עברו לגור בטאַטאַר־בונאַר 7 משפחות יהודיות; בין מיסדי הכפר קאֶבּאַפּוֹי, (במחוז אַקארמַן) בשנת 1823 היו גם 2 משפחות יהודיות. בשנת 1823 ישבו 2 משפחות יהודיות בצ'יסמיאַה במחוז איסמאַאיל ושתיים בפורקאַני במחוז אַקאֶרמאַן. בשנה שלאחריה, התישבו 2 משפחות יהודיות אחרות, לפי שידוליה של הממשלה הרוסית, בכפר

דיוויזיו שבמחוז אַקארמאַן. באותה השנה, נמצאו משפחות יהודיות במקומות דלקמן: אַקמאַנגיט (משפחה אחת); באַקצ׳יאַליה כפר במחוז באֶנדאֶר (משפחה אחת); קאושאַני נוי כפר במחוז באֶנדאֶר (35 יהודים); קירגאַשאַני, כפר במחוז אקאֶרמאַן (משפחה אחת); קיצ׳קאַני, כפר במחוז באֶנדאֶר (3 משפחות); צ׳ימישליה; כפר במחוז הנ״ל (3 משפחות); קופאַנקה, במחוז הנ״ל (5 משפחות); וואַרניצה, כנ״ל (משפחה אחת); זולוקאַרי, כפר גדול במחוז איסמאַאיל (משפחה אחת — בית־מרזח). בשנת 1828, נמצאה משפחה יהודית בכפר רסקאַיאצי שבמחוז אקרמן; כן נמסר שהרכוש השייך למנזר ראזאֶני, נקנה ע״י יהודים.

אחרי פינויים של הטאַטאַרים מבוג׳יאק בו נשארו שטחים ריקים, נקטו השלטונות באמצעים לאיכלוסם והעניקו למתישבים החדשים זכויות מיוחדות שונות כדי למשוך אנשים רבים ככל האפשר למקומות אלה. לפי צו מיוחד של ניקולי (הראשון) הובטח ליהודים שישתקעו בבסרביה שחרור מתשלום מסים שונים למשך שנתיים, כדי לעודד את פיתוח המסחר בחבל זה. יהודים מפודוליה ומחרסון שהיו מתישבים בבסרביה, קבלו שחרור כנ״ל למשך 5 שנים. הודות להנחות אלה, הלך וגדל מספר היהודים עד שאי־אפשר היה כבר שכולם יעסקו במסחר. אז מצא השלטון לנכון להפנות חלק מהם לעבודת האדמה. נוסדו 16 ישובים חקלאיים יהודיים ולאלה שהשתקעו בהם הוענקו כל הזכויות המיוחדות הניתנות למתישבים חדשים. ואלה הם 16 הישובים הנ״ל: לומאַאצ׳ינצה, מאֶראֶמיוקה, לייבלין, ווארטיוז׳אַני, קאַפראשטי, בריצ׳אבה, דומברובני, סטאַרוקה, טאלאנאשטי־נוי; זגוריצה, אלכסנדראַני, וואליה־לוי־וולאד, ציבקה, ניקולאיבסקה־בלוגודאַצ׳י, גוראטאֶשטי, קונסטאַנטינובסקה, רומאַנאוצי (רומאנובקה). בכל הכפרים האלה, התישבו 10.589 יהודים והוקמו על ידיהם 1082 משקים חקלאיים. בשנת 1828 מצא תייר הקטור די ביארן יהודים רבים בחנויות מסודרות ברחובותיה הרחבים והבלתי מרוצפים עדיין של העיר קישינוב, וכן בעיר באנדאר. ואילו על חוף הדנובה, אוכלוסיה הם, נוסף על הרוכלים היהודים, מולדובנים ומקצתם בולגרים. קיימת אינפורמציה משנת 1830 של אחד, דוקטור י. ה. צוקר, הנראה לפי סגנונו שונא יהודים הוא עבר את אַטאַקי, „עיירה שיש בה יהודים״, את אורהיי ואת קישינוב, אשר בה „ישנם יהודים פולנים, ברובם סוחרים ובודאי שהם מהווים שליש מכל האוכלוסיה של העיר״. פה ושם ראה גם אי־אלה בעלי־מלאכה יהודיים: „נגר, הייט, סנדלר, זגג, צורף־כסף, פחח״. הוא מאשים את היהודים האלה בהתחרות עם בעלי המלאכה הלא־יהודים, וכן הוא חוזר על ההאשמה התפלה הידועה שהמוזג היהודי, „הורס״ את לקוחותיו. בשנת 1835. קיימים באיסמאיל לפי אינפורמציה של ז׳ול דה האגמייסטר Jules de Hagemeister כמה רוסים, ארמנים ויהודים. כעבור ארבע שנים, מצא סרבי אחד בשם וויץ יהודים בראַני ובטאַטאַר־בונאר. בקישינוב מצא ישוב יהודי ובו שלשה בתי־כנסיות, וכן את בני הכת הקראית; גם בעיר קאַלאַראַש מצא יהודים בכמות „מספקת״. בקישינוב בנה הרב חיים צ׳רנוביצר בשנת 1846 בית כנסת גדול על יד נחל ביק; כן הוקמו אז גם תלמוד־תורה ובית חולים יהודי.

בשנת 1856 נערכה בבסרביה ספירת־אוכלוסים חדשה ונמצאו בה 999.000 נפש. מהם 78.751 יהודים, שהם כ־8% מכלל האוכלוסיה. כעבור זמן, בתקופת השנים 1871—1861 מתברר לפי ספירת אוכלוסים נוספת שמספר היהודים הגיע ל־93 590 (9,1%); בשנת 1897 נמצאו 228.168 יהודים, (11,79%). בשנת 1877 נמצאו כ־70 יהודים בכפר באֶביי או

וולונטירובקה. בשנות השלטון הצאריסטי סבלו היהודים בבסרביה מאוד. החוגים הריאקציוניים השתמשו ביהודים כבשעיר לעזאזל על מנת להסיח את תשומת לבם של המוני העם מצרותיהם האמיתיות, וכפעם בפעם נערכו פרעות ביהודים, כפי שאירע ב־1903 בקישינוב, בשנת 1904 בבנדר, ובשנת 1906 באקארמאן ובקאלאראש. בשנת 1902, נערכה בבסרביה ספירת אוכלוסים חדשה ולפיה ישבו בבסרביה באחד בינואר 1902 — 2.143.300 נפש, מהם לפי דתם — 247.200 יהודים, ולפי השתייכותם הלאומית — רק 184,324.

עם עריכת ספירת האוכלוסים בבסרביה ע״י המדינה הרומנית, בשנת 1923, נמצאו בה (בתוך אוכלוסיה כללית של 2.631.000) 267.000 יהודים, מהם 138.000 בכפרים.

מסקנות

לאחר בחינת החומר הדוקומנטרי, הקיים כעת על יהודי בסרביה (ז. א. הטריטוריה הכלולה בין הדניסטר, הים השחר, הדנובה והנהר פרוט), אפשר לסכם כדלקמן:

ראשיתו של הישוב היהודי בבסרביה נעוצה בערפלי העבר הרחוק. מהידיעות הקודמות ביותר יש לציין מטבע עתיק מתקופת העֲבבים, שנמצא בחוטין. יש לזקוף את הפצת הנצרות באיזור הזה בחלקה גם על חשבון אחדים מבין חברי הקהילות היהודיות שבנמלי הים השחור.

ישנם מקומות, הנושאים שמות אופיניים, המעידים על השפעה רבה של יהודים בתוכם, כגון: זידובה (יהודוניה) — בקעה אחת במחוז באנדאר; בקעה אחרת ושמה ז'דנקה (יהודוניה) במחוז אַקארמאַן; ובקעה שלישית, הנושאת את אותו השם, במחוז אורהיי.

מהתקופות ההיסטוריות הקרובות יותר נשארו ציונים שונים. מזכירים את היהודים במצודות, בעיירות ובכפרים, בהם היו ביחד עם יתר חלקי האוכלוסיה, אותם החיים ועברו עליהם אותם הסבלות ואותן השאיפות. המסמך העתיק ביותר מוסר ידיעות על יהודי אַקֶארמאן סמוך לשנת 1300. אחרי התאריך הזה, מזכירים את היהודים במסמכי־השלטון השונים, ברשימות, בתעודות משפטיות, בפנקסי מסים ובספרי מכס מכל הטריטוריה הבסרבאית. אשר למספר היהודים, נותנים לנו אותם המקורות הערכות מקומיות או כלליות, ואילו הספירה שנערכה ע״י הרוסים בשנת 1817 קובעת שהאוכלוסיה היהודית בבסרביה מונה 22044 נפש. לאחר מכן, גדל מספר היהודים גם גידול טבעי וגם בגלל התישבותם של יהודים לא־בסרבאים בתחומי הנפה הזאת בעידודה של הממשלה הצאריסטית, כדי לזרז את איכלוסה של בסרביה ולהגביר את חייה הכלכליים. למטרה זאת הוענקו למתישבים היהודים זכויות מיוחדות רבות, וכך נוסדו 18 מושבות יהודיות. גידול זה של האוכלוסיה היהודית בבסרביה הדביק את גידולה של האוכלוסיה הבסרבאית הכללית. היהודים הבסרבאים עסקו, במסחר והם הם שקיימו והגדילו את ערכם של נכסיה הטבעיים של בסרביה וגם היו המביאים מארצות החוץ את התוצרת התעשיתית. רבים מביניהם היו בעלי מלאכה: חייטים, סנדלרים וכו׳.

היהודים היו מפוזרים על פני הכפרים הבסרבאים ועסקו שם בחקלאות, בגידול בקר ובהובלה. אחרי סיפוחה של בסרביה ע״י הרוסים, הוסיפו היהודים לעסוק בחקלאות במושבותיהם, אולם מחמת ההכנסות הקטנות אולי, שהיו להם מעבודה זאת, הפכו אחדים

מהם למוזגים וסוחרים והתחילו להעסיק פועלים מהכפרים הסמוכים בעבודת אדמותיהם. אחרים קבלו בחכירה את הקרקעות של בעלי האחוזות, ובמקרים אחדים (כפי שמציין „הלכסיקון הגיאוגרפי" שחובר ע"י זמפיר ארבורה), הפכו חלק מהם לבעלי אחוזות גדולות. במקומות אחדים, החלו היהודים לעסוק בתעשית הטבק ואחרי כן עברו לענפי תעשיה אחרים: עיבוד עורות, סבון וכו'. במאה ה־18 פתחו כמה יהודים בסרבאים מוסדות אשראי, שתרמו הרבה לשגשוגם של החיים הכלכליים בבסרביה. אחת התוצאות של שגשוג זה הוא המבנה הסוציאלי של האוכלוסיה היהודית בארץ הזאת, המורכבת משלשה שכבות: סוחרים, בעלי מלאכה ועובדי אדמה, הנמצאים בכפרים והעוסקים במדת האפשרות גם במסחר. פרולטריון יהודי מופיע רק במחצית השניה של המאה ה־19.

בשנות השלטון המולדובני, היו יהודי בסרביה כלולים בתוך „האגודה (המקצועית) היהודית" Breasla בהנהגתו של חכם באשי, שישב ביאַסי. המוסד הזה קבל מעמד רשמי בשנת 1666 כשהוכר ע"י הנסיך המולדובני. האגודה הזאת היתה משלמת מס, כדוגמת שאר האגודות המקצועיות: הוא נגבה על ידי פקיד מיוחד של האוצר, היושב ביאסי. הרבנים והשוחטים בבסרביה היו מאושרים ע"י נסיכי מולדביה. בסוף המאה ה־18, קיימים גם בבסרביה סניפים מקומיים של „החברה קדישא", אשר פנקסיה כללו את תקנון החברה, החתום בידי הרב המקומי ובידי חברי האגודה; במדור מיוחד היה חותם בו גם הרב מיאסי, שנחשב כרב ראשי. קהילת קישינוב בחרה לעצמה רב, על מנת להשתחרר במידה מסיימת מהאפוטרופסות של הרבנות ביאסי. במאה ה־19, גדל מספר בתי־הכנסיות ובתי־הספר („תלמוד־תורה"). ה„חברה קדישא" היתה ממלאה גם תפקידים של עזרה סוציאלית ורפואית. בית החולים היהודי הראשון בבסרביה נוסד בקישינוב בשנת 1846.

בבסרביה, כמו במולדביה, לא היו עד המאה ה־19 רדיפות יהודים בהדרכת המדינה. פה ושם היה מי שהציק להם, אך תופעות בודדות אלה לא הצטרפו לתנועה אנטישמית פעילה. אפשר לציין רק את עלילת־הדם על היהודים היושבים בכפר אוניצקאני בשנת 1736 שעורר הנסיך מתוך כוונה לנצל את הענין לטובתו. אולם הדבר היה בעוכריו. במאה ה־19 ובתחלת המאה ה־20, כשהמשטר הצאריסטי לא השכיל לפתור את הבעיות הכלכליות החדשות של הארץ, פנה אל התעמולה האנטישמית כדי להסיח את דעתו של העם מהקשיים והבעיות השוטפות של החיים.

מרומנית: ע. שרגא

ביבליוגרפיה

פרופ' זאַמפיר אַרבוריאַ: **הלכסיקון הגיאוגרפי של רומניה. הלכסיקונים הגיאוגדפיים של הפרובינציות הרומניות, מחוץ לריגט.**

Prof. Arbore Zamfir: Dicționarul Geografic al Besarabiei. Societatea Geografica Română. Dicționarele geografice ale Provinciilor române în afara de regat. —

קאַלימאַקי סקאַרלאַט וס. קריס־קריסטיאן: **נוסעים וסופרים זרים על היהודים שבנסיכויות הרומניות.**

Callimachi Scarlat si S. Cris-Cristian: Călători si Scriitori straini despre Evreii din Principatele Romaneşti.

קאַנטאַמיר דימיטריי: **תיאור מולדביה, תרגום רומני לפי המקור הרומי, לאחר 200 שנה מאז מותו של המחבר (21.8.1723), ע"י פרופ' ד"ר ג'יאורג'ה פסקו.**

Cantemir, Dimitrie: Descrierea Moldovei. Traducere depe originalul latinesc la 200 de ani dela moartea autorului (21 August 1728) de Dr. Giorge Pascu, profesor.

הילטאבראַנד קונראַד יעקב: **נסיעה משולשת של הנציגות השבאַדית בטרנסילבניה, אוקראינה וקושטא (1658—1666).**

Hiltebrand's, Conrad Jacob: Dreifache Schwedische Gesandschaftsreise nach Siebenburgen, der Ukraine und Constantinopel (1666—1658). Herausgegeben und erleutert von Franz Fahinger...

נ. יורגה: **תולדות הרומנים לפי נוסעים.**

N. Jorga: Istoria Romanilor prin calatorii.

קוגאַלניצ'יאַנו מיהאיל: **רשימות הכרוניקה של ארץ מולדביה.**

Kogălniceanu Mihail: Letopisețele Tarii Moldovei.

ניאַקולציאַ יואַן: **רשימות היסטוריות.**

Neculce Ioan: Cronica lui

רוזנבאום ל. ל.: **מסמכים ורשימות הנוגעות לתולדות היהודים מהארצות הרומניות (בכתב יד).**

מחקרים

פולדור אלכסנדר: **בסרביה ויחסי רוסיה—רומניה (שאלת בסרביה והחוק הבינלאומי).**

Poldur, Alexandre: La Bessarabie et les rélations Russe-Roumaines. (La Question bessarabienne et le droit international). Paris-Librairie universitaire. J. Gamber Editeur, 1927. 12—410 pp.

צ'יאובאנו שטיפן: **בסרביה, מונוגרפיה. מהדורת התערוכה. קישינוב, 1926, 472 ע.**

Ciobanu, Stefan: Bassarabia, monografia sub ingrijirea lui... Ediția Expoziției. Chişinău, 1926. 427 pp. V pp.

חאַז'דאַו בוגדן: **תולדות הסובלנות הדתית ברומניה.**

Hasdeu Bogdan Petr: Istoria toleranței religioase in România.

מינאַלצ'אַסקו י.: **תולדות הכנסיה הרומנית:**

Minalcescu, Arhiereul Irineu: Istoria Bisericei Române.

ניסטור יון: **תולדות בסרביה.**

Nistor Jon: Istoria Basarabiei.

פאַפאַקוסטיאַ וויקטור: **משקיף פרוסי בארצות הרומניות לפני מאה שנה.**

Papacostea Victor: Un observator prusian în Țările Române acum un veac.

פליטי אוקראינה על אדמת בסרביה

(צרור זכרונות ועובדות)

שלמה הלל'ס

הקדמה

צרות אחרונות משכחות את הראשונות, ופליטי עמנו בהווה מסיחים את הדעת מפליטי העבר הקרוב. המאה העשרים שהבטיחה לאנושיות הרבה עולם הזה ועולם הבא, זיכתה אותנו באסונות ופגעים. פרעות והשמדות בהיקף כה רחב ובאכזריות כה גדולה שמפניהן יחוורו גם מעשי נוסעי הצלב. במשך ארבעים השנה הראשונות של המאה הזאת נשנתה מגילת הטבח בעמנו במידה ענקית פעמיים ושלש, חוץ מפרשיות קטנות מאלה לעשרות. ומספר הפליטים שלנו גדל באופן מבהיל. לעת כזאת אולי אין דעתנו פנויה לאלה שהיו פליטים לפני עשרים שנים ויותר. אולם בקובץ שכולו קודש לזכר בסרביה יש מקום למגילה השחורה שנגולה בשנות הטבח ליהודי אוקראינה ולעינוייהם הקשים של השרידים לאחר שעברו את הגבול ונשארו זמן מה על אדמת בסרביה וגם להשתתפות היהדות הבסרבאית בצערם ויסוריהם של אחיהם האומללים ולמוסדות וועדים שהקימו לעזרתם. גם הפליטים ההם קדושים היו. גם הם עזבו אחריהם רבבות נפשות טהורות שנספו בכל מיני מיתות משונות על ידי פראי יערות אוקראינה, ונקברו חיים בקברים שכרו לעצמם. ישובים שלמים, עמל של דורות של יהודים נהרסו ונגרשו בידי הפראים ההם. גם הפליטים ההם עברו שבעים ושבעה מדורות גיהינום עד שהגיעו לאיזה חוף מבטחים שנפתח לפניהם רק בקושי וברוב עמל. הנבלעו דמי אחינו ההם בתוך שדמות אוקראינה הדשנים ונשכחו לנצח? היבשו דמעות העשוקים של הימים ההם שנמלטו לבסרביה, לרומניה, או לפולניה והיו לאד שאבד בהלל העולם? תשאר מגילת יסוריהם גם הם יחד עם פעולותיהם של יהודי בסרביה רחבי־הלב והיד ומוסדותיהם שיצרו אז למענם זכרון לדור אחרון...

ואעפ"י שנושא זה מוגבל במקום, הנמצא בין נהר דניסטר ונהר פרוט, בכל זאת אני לוקח לי רשות להרחיבו ומקדיש עוד פרק אחד לאותם הפליטים שהיו עדיין על אדמת מולדת הורגת טרם עזבם את הגבול. על ידי הוספה זו יובנו פרטים אחדים של פרשה שתחלתה, היתה שם בבית החרושת לפרעות וסופה בבסרביה, כי על אודותם לא כתב איש, כמו שבדרך כלל לא טפלו בנושא זה, ועל כן אינם ידועים לאיש.

א. על שפת הדניסטר השמאלית.

מתוך הרגשה עמומה, ששהייתי בבסרביה לאחר שנתפסה על ידי הרומנים תכניסני למערבולת של סכנות לחיי אחזתי בכל האמצעים והצלחתי לעזוב את מקום מגורי במושבה מארקולאֶשטי בחודש אוקטובר שנת 1918 והגעתי בשלום עם רעיתי לעירה ריבניצה, העומדת על החוף השמאלי של הדניסטר באוקראינה ונתקבלתי כמורה ללימודים העברים בגמנסיה הצבורית של הקהילה היהודית. שלשה חדשים אחרי בואי עזבו הגרמנים יחד עם בעלי בריתם את אוקראינה וגם את ריבניצה לאחר שערכו בה פוגרום קטן ואז באו לעיירה ימי תוהו־ובהו. תחילה באו אליה מבלטה צעירים אחדים וארגנו „רבקום" (ועד פועלים) פרסמו אילו פקודות ונעלמו. בא אחריהם לגיון של פטליורה עם בטקן יהודי, טפוס משונה, בראשו. לאחר כמה חדשים גברה יד דניקין. נעלמו הפטליוראים ונכנסו מצילי רוסיה הלבנים. זמן קצר אחר בואם התחילו באים אל העיירה יהודים פליטי חרב ומשיסה מהרבה עיירות במחוז בלטה. יהודי ריבניצה עזרו להם במה שיכלו. הצליחו אלה לעביר את הדניסטר ובאו אחרים תחתיהם. גורשו הדניקאים ובאו הבולשביקים שנית. בימים ההם באה על הארץ מכת ה„בנדות", אשר שרצו לרוב עם ההטמנים הרוצחים שלהם. כוס הפרעות עברה על כל ישובי היהודים באוקראינה, וחיי היהודים ורכושם נעשו הפקר. ברחו הנשארים בחיים אל נהר הגבול כדי לעברו ולהגר משם לכל ארץ שתקבל אותם. תלאות רבות סבלו הללו בדרכם מידי שודדים וסתם אזרחים שארבו להם בשבילי הדרכים עד שהגיעו לאיזו עיירה ליד הספר. דלים ומחוסרי כל היו בבואם שמה ומחוסר דירות תפסו בתי כנסיות ובתי־מדרש ומוסדות צבוריים והתישבו בהם, אך העזים והאמידים שבהם שמו נפשם בכפם ועברו את הנהר בעזרת מבריחי גבול. מהם טבעו בנהר או נרצחו על ידי מעביריהם אחרי ששדדו מה שהיה להם. אז שם שלטון הסוביטים לב לזרם הגדול של הפליטים שראה בו סכנה לתושבי המקום וגם לשלטון ועל כן הקים מוסדות בשם המחלקה המיוחדת בדומה ל„צקה" המפורסמת לאורך כל הדניסטר והושיב בהם ראשים, סגנים, קומנדנטים עם פקידיהם וחיילים אדומים העמיד לרשותם לעצור את כל אלה הנודדים בדרכים המובילות אל הנהר. ולהמון השודדים סתם נוספו עוד שודדים ורוצחים „מטעם" מפקידי המחלקות המיוחדות שנשלחו לבצע את מעשיהם לאור היום בהיותם בטוחים שהשדודים יפחדו להתאונן עליהם. הם שדדו ולקחו מהם כל דבר אשר היה לו ערך: בגדים, לבנים, תכשיטים, כספים. העניקו להם עוד מכות נאמנות והושיבו אותם בבתי האסירים של המחלקה המיוחדת, וגם שם עינו אותם בכל מה שיכלו. הסניפים של העיירות קמינקא וראשקוב החזיקו את האסירים הפליטים כמה זמן ואחר כן שלחו אותם אל התחנה המרכזית בריבניצה. במקרה בחרה המחלקה המיוחדת בריבניצה את הקומה הראשונה של הבית שבקומתו השניה גרנו אנו, לבית סוהר לפליטים שנתפסו בדרכים או שנשלחו אליהם מהסניפים. באופן כזה היתה לי הזדמנות לראות ולשמוע ולדעת את כל אשר עבר עליהם בדרכים, בסניפים אחרים וגם בריבניצה עצמה. עסקני ריבניצה אמנם יסדו ועד שעזר הרבה, אך לא יכול להחזיר להם מה שגזלו מהם וגם לשמור עליהם מידי הפקידים הרשעים. באותו הזמן בחשון 1920 שבתי מאודסה בה עשיתי כמה זמן בשליחותו של תשע האגודות המקצועיות אשר בריבניצה, והנה בשובי הביתה אך ירדתי מקרון הרכבת הופתעתי מאד. בין חברי הועד שבאו לפגשני ראיתי את ידידי

בן ציון בלצן מקישינוב, שהיה בעיני ברגע ההוא כאלו בא מעולם אחר. בדרך סיפר לי על פליטי אוקראינה שחדרו לאלפים ולרבבות לבסרביה ומצוקתם הגדולה עוררה את עסקני קישינוב ליסד ועד ולפתוח סניפים בכל שמונה ערי המחוז וכולם נגשו במרץ לעזור לאחיהם. הועד האוקראיני המרכזי שבראשו עמד ד״ר ברנשטיין כהן, נחום רויטמן, שלמה ברלינד, המהנדס גוטליב הגברת הלינה באביץ׳ ואחרים. הרב צירלסון מצדו הצליח לאסוף מיליון והצי לעי מהיהדות המקומית ולעורר את דעת הקהל באירופה ובאמריקה. וכמו תמיד בעת צרה ליעקב נענו האחים ההם, התארגנו ושלחו את עזרתם לפליטים בבסרביה. ולא עוד אלא שהועד הזה שם לב לפליטים אשר מעבר מזה ולשם כך שלח הועד שני שליחים אותו, את בלצן לרבניצה ואת שוחטמן (אליגון) לאזור מוהילוב ליסד שם ועדים מקומיים לעזרת הפליטים שנצטברו ליד הגבול והועד האוקראיני ימציא להם מזמן לזמן אמצעים כספיים לתמוך בהם. בריבניצה, סיפר לי, הוא שוהה כבר ימים אחדים כי חיכה לשובי.

באותו הערב התאספנו בבית הד״ר הורנשטיין וארגנו את הועד ששלשה חברים ממנו מר פנחס ליאשבסקי, הרץ סובול ואני נמצאים עתה בארץ. מר בלצן מסר לנו חמשת אלפים רובל בשטרות רומנוביים שהיה להם עוד ערך והבטיח לשלוח עוד ועוד היות ושלטונות הגבול משני הצדדים נתנו את רשיונם לכך.

מעשה רב כזה מצד אחינו הבסרבאים עודד אותנו לפעולה רחבה. התקשרנו עם עסקנים בעיירות הספר ונתארגנו שם קומבז׳ים״ (ועדי פליטים). בכסף שהיה לנו קנינו שקי קמח ועוד מצרכים שונים וברשיון שקבלתי מהמחלקה המיוחדת נסעתי לעיירות הפליטים לחלק אותם. נשלחה משלחת למוסקבה. אחד מחברי המשלחת, דרנובסקי, נמצא כעת בארץ. המשלחת חזרה עם שני צירים דוד מירנבורג ושלמה מגלוביץ מטעם הקהילה המוסקבאית ששלחה לטובת הפליטים שני מיליונים ברובלים סוביטיים, וכך התפתחה פעולה קבועה ומתמדת. בחו״המפ של אותה שנה נתקיימה ועידת באי כח של כל הקומבז׳ים במעמד בא כחה של המחלקה המיוחדת ונוסד משרד בשם ב.א.ק. (משרד הועדים המאוחדים) שנתפרסם אז בשם זה אך לא כאן המקום להרחיב עליו את הדבור.

כאמור לעיל היתה לי ההזדמנות לראות בצרות הפליטים ובעינוייהם שבאו גב מידי אחדים מפקידי המחלקות שהתעללו בהם. נמלכתי בדעתי להתקשר עם פקידים גבוהים מעל גבוהים שבמרכזים ולתנות לפניהם את צרות הפליטים ולבקש מהם עזרה, ואולם לא ידעתי כל כתובת. השתמשתי במקרה שלריבניצה בא צעיר אחד בשם משה מוזיס רייקוס שמו, בן אחותו של מר משה סמילנסקי, מפריס. התידדנו והוא היה מבאי ביתי. מפיו נודע לי שהוא חבר המרכז של פועלי ציון במוסקבה, מפלגה זו נחשבה לפני עלות כוכבה של ה„יבסקציה״ לבא כוחה של היהדות הרוסית. סיפרתי לו על מה שאני אומר לעשות, והוא יעצני לשלוח את החומר שאאסוף אל מרכזם ומשם יעבירוהו כבר למקומות הדרושים. הסכמתי לעצתו, אף קראתי באזניו ובאזני העו״ד יוסף שכטמן, שגם הוא נקלע לכאן, את התזכיר הראשון שערכתי. הוא מצא חן בעיניהם ושלחתיו למוסקבה. כעבור זמן לא רב קבלתי מהמרכז תודה והזמנה להיות להם כמזכיר המפלגה ליד הגבול הרומני ולשלוח להם מפעם לפעם דו״ח מכל המתרחש ליד הגבול בקרב מחנות הפליטים. בס״ה שלחתי אליהם במשך כל הזמן ארבעה או חמשה תזכירים.

כעבור שנים־שלשה שבועות בא לריבניצה פקיד סוביטי גבוה, סאֶראַפימוב, כמדומני היה שמו, ופרסם במודעות בכל העיירה שהוא בא לחקור את מעשי הפקידים של השלטון הסוביטי והוא מזמין אליו את כל מי שיש לו להתאונן על מישהו מהם ומבטיח שהדבר ישאר בסוד גמור. קראתי את המודעה רק ביום האחרון לבואו. מיד החלטתי לנסוע אליו למשרדו שנקבע בבית החרושת לסוכר מחוץ לעיירה במרחק רב ממנה. היום היה יום ששי ורק אחרי הצהריים באנו שמה, אני ומלווי ד"ר הורנשטיין, כשחשכת הערב כבר שלטה בפרוזדור בו מצאנו כמה אכרים גלויי ראש עומדים לפני הפקיד בחדר מעבר לסף. הוא היה גבה קומה, נשוא פנים ובעל זקן מלבין במקצת. ספרתי לו כל מה שידעתי על ענויי הפליטים אף קראתי בשם הפקידים המתעללים בהם כפי שכתבתי בתזכירי למוסקבה. הוא הציע לאחד המזכירים לקרוא באזני מה שרשם מפי ומאחר שאשרתי כי רשימתו נכונה, ואף חתמתי עליה שאל אותי מה אני מציע לשם תקון המצב. הצעתי לפניו שלש הצעות, לעזרתם הדחופה של הפליטים. לשתים הראשונות הסכים, אשר לשלישית — להרשות לפליטים לעבור את הגבול — אמר שהיא מחוץ לתחום סמכותו. לפתוח את הגבול אפשר רק אז אם הצד השני מעבר לגבול יסכים לכך. בכל אופן הבטיחני להעביר את כל שלש ההצעות לאלה שבידם להוציאן לפועל. לבסוף פנה אל אחד המזכירים שיזמין אל האולם את הנמצאים בחדרו. נבהלתי כשראיתי לפני את כל הפקידות של המחלקה המיוחדת בריבניצה ואני לא חפצתי שיראוני כאן. מבלי ששאלתי ממנו, נתן להם פקודה שבכל פעם שאפנה אליהם בבקשה לשחרר את מישהו מהפליטים האסורים ואני אערוב בעדו בחתימת ידי, ימלאו את בקשתי. חוקר הדין, יהודי מבלטה, שגם הוא היה באותו מעמד נסה לערער על הוראתו זו, תוך נימוק שהשלטון הסוביטי אינו מכיר בשום מוסד צבורי ובשתדלנים פשוטים, אך הפקיד ענהו קצרות: כן יהי וכן יקום.

איני יודע אם כתוצאה מראיון זה, או בכוח התזכירים ששלחתי למוסקבה (ואולי גם ראיון זה היה תוצאה של התזכירים) נתקבלה לאחר זמן מועט פקודת המרכז הקיובי לאסור את שלשת הפקידים שעליהם התאוננתי בתזכירי ובשיחתי עם הפקיד: את מנהל הסניף בקאַמינקה והוא קומוניסט רוסי ידוע, את הלפרן, מנהל הסניף בראַשקוב ואת באַלטר שהיה ממונה בריבניצה על בדיקת החפצים של הפליטים שנאסרו בדרכים. את שלושת האסורים הללו שלחו באותו היום לקיוב. המאסרים הללו עשו רושם חזק בכל האזור ההוא והמשטר ביחס אל הפליטים הוקל מאד. כעבור שלשה ימים הוזמנתי למחלקה וחוקר הדין קרא באזני את נוסח הטלגרמה שנתקבלה מקיוב והיא אישרה את פקודת סרפימוב.

אני פוסח על כל המעשים והעלילות שאירעו מאז ועובר אל העלילה האחרונה.

באחד מימי חדש מאי 1921 באה לתחנה בריבניצה רכבת מיוחדת שהביאה באחד הקרונות ארבעה אורחים נכבדים, ואלה שלחו להזמינני אליהם. באתי מיד כי דירתי היתה מול תחנת הרכבת, אחד מהם הציג את עצמו בשם סודרסקי, יושב ראש היבסקציה באוקראינה מחארקוב ובשיחותינו המשותפות היה תמיד ראש המדברים. השני היה הגנרל איבאַנוב מקיוב; השלישי החבר פוז'ניאן מויניצה והרביעי — צעיר ששכחתי את שמו, בא כח ה„אידגוזקום" (הועד הצבורי האידי), שגילה לי לאחר כן בשיחה פרטית, שהוא שייך למפלגת „צעירי ציון". היתה אתם עוד בחורה יפה אחת שעמדה מרחוק, ואמרו עליה שהיא בתו של אחד הרבנים מקובנה. ארבעת הגברים הם חברי הועדה הממשלתית שנשלחה מקיוב אל הגבול לחקור את בעיות הפליטים ולמצוא לה פתרון. הם דרשו ממני

לעזור להם בעבודתם ולהמציא להם את כל האינפורמציה שיש בידי. טענתי שאני הנני רק אחד מהועד ואיני רוצה להיות דן יחידי בשם כל הועד בענין חשוב כזה ובקשתי להזמין עוד את מי שהוא. על זה ענה סודרסקי נמרצות שהממשלה הסוביטית אינה מכירה בשום ועד וכי הם נשלחו לנהל משא ומתן רק עמי באופן פרטי.

אחר דיונים ממושכים שארכו כשלשה ימים ואחר שהכינותי בשבילם בבית הדפוס המקומי שאלונים, יצאנו לבקר את מחנות הפליטים ברשקוב ובקמינקה. אחרי מה שראו במעונות הפליטים המשותפים בבית הכנסת ובשאר הבתים ואחר שראו על המגרש שלפני בית הקהל מחנה בן כמה אלפים פליטים, מהם זקנים וזקנות, ילדים וחולים ערומים ויחפים למחצה ואחרי שמעם את בכיותיהם ויללותיהם בהמון — נפל לבם עליהם עד שהגנרל איבנוב הסב פניו הצדה ושם את מטפחתו על עיניו הדומעות וסודרסקי נתרכך כלו ינאם באזני ההמון בקול נאום מעודד ומרגיע, מנחם ומבטיח שהכל יעשה לטובתם. ובישיבתנו באותו ערב אמר לי סודרסקי:

— אם אתה רוצה שהצעתך על פתיחת הגבול תתקבל אין דרך אחרת, כי אם תעבור את הגבול ראשונה, תבוא בדברים עם ד"ר ברנשטיין־כהן ועם הרב י. ל. צירלסון ותשדלהו להשפיע על הממשלה הרומנית שהיא תרשה לפתוח את הגבול כימין ואז נפתח אנו אותו משמאל וילכו להם כל האומללים האלה.

בקושי רב עלה בידי להשפיע עליהם שיצרפו אלי עוד ארבעה אנשים, למען הרכיב משלחת הראויה לשמה, ושלא יגבילו את הזמן (הם אמרו לקבוע 5—8 ימים) שכן יכול להיות שטובת הענין תדרוש מאתנו לנסוע מרומניה לאירופה. מהרשימה שהגשתי להם אשרו את הפדגוג יצחק אלתרמן ע"ה, שישב אז עם משפחתו בקמינקא, את מר סנדרוביץ חבר הקומבז' הקמינקאי, את חבר הועד הרשקובי ואותי. את סדור ההעברה מעבר השני קבל סודרסקי עליו ועל חשבון הרשות הסוביטית.

ביקירה של הועדה הממשלתית באיזור הגבול עוררה תסיסה חזקה בין הפליטים. כוח סבלם כשל זמן רב לפני זה ולא פעם הגיעו תלונותיהם על חברי הועד שלהם ממש לידי שערוריות, ולא פעם הוטל עלי כראש הב.א.ק. לנסוע אל העיירות ראַשקוב וקאַמינקאַ כדי לשכך את תלונותיהם ולהרגיעם. עתה כשנודע להם על תפקיד המשלחת באו אלי בבקשה להשתדל בפני הג'וינט והמוסדות האחרים, שישלחו גם להם עזרה במזונות, בבגדים וברפואות, כשם ששולחים לפליטים אשר מעבר הנהר. הבטחתי להם כמובן.

באחד מלילות חדש יולי 1921 עברו חמשת חברי המשלחת, ואני בתוכם, והגיעו בשלום למושבה מאַרקולאֶשטי.

ב. על שפת הדניסטר הימנית.

במאַרקולאֶשטי, בבאַלצי ובסורוקי נוכחנו מתוך שיחות עם פליטים ועם ראשי הועדים של סניפי הועד האוקראַאיני שבקישינוב שתפקיד זה שעל המשלחת שלנו למלא איבד את כל ערכו. התפלאנו כיצד יכלה הצעה דמיונית כזו לעלות על לבם של אנשים התופסים מקום חשוב במנגנון הממשלה הסוביטית. וזה היה מהלך תנועת הפליטים בבסרביה ומשם ברומניה. הדניסטר היה הגבול בין אוקראינה המסוערת ובין רומניה,

שהיתה עסוקה בביצור הנחלה שנפלה לרשותה. נתפשטה שמועה, שאין כמעט שמירה על על גבול זה. ואם יש לפעמים איזה פקיד שנתמנה לשמור עליו, הרי יש סגולה, ששמה „בקשיש" והיא מעוורת את עיניו: ומשום כך כאשר התחילו הפרעות בערים ובעיירות של פודוליה נהרו כל תושבי המקומות האלה אל גבול זה ועברוהו, אך לתנועה המונית וסטיכית זו קדם עוד סוג אחד של נודדים. אנשים בעלי שם והון, בעלי בתי חרושת ותעשיה, בנקירים וסוחרים ידועים, חוקרים, סופרים ואמנים, יושבי הערים הגדולות: חארקוב, יקטרינוסלאב, אודסה ואפילו מוסקבה ופטרוגרד, הרגישו שיד הבולשביקים תגבר על מתנגדיהם ושלטונם הוא סכנה להם, מהרו לאסוף מרכושם ככל שיכלו ועזבו את מקום מושבם, ומתוך נמוקים שונים בחרו גם הם דוקא את הגבול הזה לעברו. ביניהם היו החוקרים הידועים קלישר, נכדו של הברון גינצבורג, הרץ גינצבורג, הסופר יעקוביץ ועוד רבים. הללו אמנם לא התעכבו הרבה זמן בגבולות בסרביה כי נסעו הלאה. גם הקרבנות הראשונים של הפרעות מצאו דרך להגר לאמריקה ששעריה היו עדיין פתוחים, ולארצות אירופה שונות.

משגברו הפרעות וחזקה תנועת הפליטים אל הגבול, והם באו מחוסרי כל, ערומים ויחפים, קבלה אותם היהדות הבסרבאית בזרועות פתוחות, נתנה להם מקום בתוכה ועזרה ככל אשר יכלה, עודדה את רוחם ונחמה אותם, אולם גם מצבה של היהדות הבסרבאית היה קשה באותו הזמן. היו לה משלה אלמנות, יתומות, ונכים שרידי המלחמה העולמית ועליה היתה לכלכלם. קשה היה המצב הפוליטי החדש, והבעלים שלא היה להם שם טוב מעולם, פרשו את שלטונם על הארץ והעיקו על כולם. המוני הפליטים שהתישבו בכל רחבי הפלך חייבו טיפול צבורי מאורגן. מאז נבחר ע"י קברניטי היהדות הבסרבאית ועד, ובראשו הד"ר י. ברנשטיין־כהן, וזה פנה בקול־קורא אל מאתיים וששים נקודות ומוסדות באמריקה והללו נענו והתחילו שולחים אל הועד מיליוני דולרים לתמיכת הפליטים. בינתיים תקפו את ראשי הממשלה פחדים וחשדים שראו כי זרם הפליטים גדל והולך והתחילו להביט עליהם בעין רעה, אף על פי שראו שהפליטים הסתדרו בין אחיהם והועד מקבל מן החוץ סכומי כסף גדולים שחלק חשוב מהם עובר באופנים שונים לידי הממשלה. היא גם ראתה שכל הפליטים שאיפה אחת להם — להגר, ויש מוסדות העוזרים להם בכך. ובכל זאת אחזה בכמה תחבולות קשות למנוע בעד חדירתם לארץ, כי חשדה שבין הזרים יש בודאי הרבה קומוניסטים החודרים אליה כדי לחתור תחת מוסדותיה ולהפיץ את תורתם בין תושביה. היא חיזקה את המשמרות לאורך כל הגבול, שהיו תופסים את הפליטים בשעת עברם את הנהר ורבים מאד טבעו בנהר או נהרגו בידי השומרים האלה אחרי ששדדו את כל מה שהיה להם. כזה היה המצב בימים ההם ואיך אפשר היה לקוות, שאנחנו נשפיע על השלטונות שיפתחו את הגבול לפני רבבות פליטים חדשים?

מכיוון שתפקיד זה הוסר מעל הפרק, ושני הצירים דוניבסקי וסנדרוביץ שעברו את הגבול לפנינו שבו לרוסיה בו בזמן שדרכו רגלנו על אדמת בסרביה, ובפיהם תשובה שלילית, נגמר לפנינו התפקיד השני, שהיה גם הוא קשה מאד. היה צורך להשפיע על הג'וינט ועל שאר המוסדות, וגם על שתי הממשלות שירשו להעביר דרך הנהר את העזרה. ואולם רוחנו לא נפלה והחלטנו לעשות מה שנוכל. לשם כך היה צורך לנסוע קודם לקישינוב, מרכז הפעולות למען הפליטים, ומשם בוודאי יהיה צורך לנסוע לחו"ל. הימים היו ימי הכנות לקונגרס הי"ב בקרלסבד וועידת המשלחות היהודיות שנקבעה לעשרים

וחמשה בספטמבר אותה שנה בפראג. לנסיעה זו היה צורך להכין תעודות מסע, והנה זו חייבה אותנו להשאר לזמן מה בסורוקי ואחר כך בקישינוב. אגב החלט בישיבתנו שרק שני צירים יסעו לחו״ל — יצחק אלתרמן ואני.

נצלתי את ימי שבתי בקישינוב לחקירת מצב הפליטים באותו הזמן ופעולות הועדים המקומיים, שנוסדו לעזרתם מראשית בוא הפליטים וגם את תכנית העזרה של המוסדות שנוסדו בחו״ל למענם. הראשון שיזם ונכנס לפעולה זו היה הועד האוקראיני שארגן הד״ר ברנשטיין כהן ואשר היה גם הרוח החיה בו, אליו הצטרפו שלמה באַרליאַנד, המהנדס גוטליב, השו״ב אלכסנדרוביץ והג׳ הלינה באַביץ׳, ועד זה הקים סניפים מהעסקנים המקומיים למטרה זו בכל ערי שמונת המחוזים ובפלך ובאי כחם היו נוסעים לקישינוב בכל פעם שנקראה שם אספה כללית. הנהלת הועד היתה בידי הד״ר ב. כ., והיו בה ועדת הכספים, ועדת הגירה, ועדה לטיפול בחנוך ותרבות ובבריאות. בראשה של ועדה זו עמדה הגב׳ הלינה בביץ, עסקנית שנתנה הרבה מזמנה, ממרצה ומסירותה לפליטים ולילדיהם. היא פתחה בשבילם בית יתומים, שעורי ערב לגדולים. שהקנו להם את השפות, את החוקים המהלכים בארצות שהתכוננו להגר אליהן. היא יסדה גם פנימיה בשביל חלק מהיתומים, מושבות קיץ בשביל כל הילדים, ושלחה את הזקוקים לכך גם למקומות מרפא. הוקמה גם ועדה סטטיסטית, שאספה חומר המקיף את חיי הפליטים במקום מולדתם, חינוכם, השקפתם, משלוח ידם עד שהיו לפליטים. מאורעותיהם מאז, ולאן הם שואפים להגר *.

בקישינוב נוסד (ע״י הפליטים עצמם) מרכז ה„ראליאף״ים שכלל את הפליטים של כל מחוז ומחוז שהיוו תאים לשם קשרים פנימיים בינם לבין עצמם, והמרכז התקשר עם המוסדות הצבוריים שנוסדו לטובתם, ועם ה„אמיגדירקט״, שהיה עוזר לפליטים בענינים כספיים ועזר להם גם בעניני הגירה.

ואלה הם המוסדות העקריים מחו״ל שטפלו בעניני הפליטים:

1. „ג׳וינט״ בקישינוב, שבראשו עמד צעיר יהודי מרומניה, ש. אהרונוביץ שמו, העובד עתה בג׳וינט האמריקאי. בזמן הראשון היו חלוקי דעות בינו לבין הועד האוקראיני. בראש ועד הג׳וינט בקישינוב עמד הסנטור סנילביץ. בקישינוב ובערים אחרות הקים מעונות משותפים בשביל הפליטים, וגם ברחוב קיוב 54 מקום משרדיו היו בקומה הראשונה מעונות משותפים, בתי אוכל, מרפאות. הגב׳ בביץ התקשרה אח״כ עם הג׳וינט ובתמיכתו יסדה את בית היתומים ובתי הספר בהנהלתו של מר זרחי עם סניפים בבלצי, סורוקי, בזגוריצה ועוד.
2. המוסד השני החשוב היה חברת „היאס״ שקשרה את הפליטים עם הקרובים האמריקאים ושבארצות אחרות והיא העבירה מהם כספים בשביל הפליטים. מנהלה בבוקרסט היה מר ברנשטיין מאמריקה.
3. הפדרציה הלאומית של יהודי אוקראינה בארה״ב „פיפל׳ס ראַליאַף״, שהיו שולחים לפליטים מתנות, תמיכה במזונות, במלבושים ועוד.
4. הפדרציה הלונדונית של יהודי אוקראינה, שמנהלה בקישינוב היה מר בלכובסקי.
5. ועד המשלחות היהודיות בפריס בנשיאותו של ל. מוצקין ע״ה.

---

* החומר הזה כלל חמשים ואחת טבלאות, לפי דברי היוזם ד״ר ב. כ. נשלח טופס אחד מהם לועד המשלחות בפריס ואחד נשאר אצלו. לצערנו לא נמצא בעזבונו, אפשר שהועבר בזמן האחרון לייווא לניו־יורק, כי שמענו שיש שם חבור על תנועת הפליטים בבסרביה.

נוסף על המוסדות האלה, היו באים „צירים" מאמריקה שנתפרסמו באידיש בשם „דעלעגאַטן", שנשלחו לבסרביה, ואחדים מהם חדרו אפילו לאוקראינה כדי להוציא משם קרובים, אך הללו לא היו מאורגנים וכל אחד נשלח באופן פרטי על חשבון הקרובים, שכלכלו את כל ההוצאות לפי הוראותיהם של הצירים עצמם ולא מעט היו הפשעים והמעילות בשליחויות אלה.

ג. הפעולה בחוץ לארץ.

לאחר שאספתי את כל הידיעות האלו והתבוננתי אל חיי הפליטים בקישינוב הגיעה השעה להתכונן לדרך. אלתרמן הספיק לצאת לחו"ל כארבעה ימים לפני, כדי שיספיק לפתיחת הקונגרס. ואני — בגלל העכוב בקבלת תעודת מסע — הגעתי לקרלסבד ביום הרביעי לפתיחת הקונגרס. ניסינו לבוא בדברים עם סוקולוב, עם מוצקין ועוד, אבל כולם נתנו לנו תשובה אחת: לא כאן המקום ולא כאן הזמן לשיחה על נושא כזה. נבוא לפראג לועידה ונשוחח שם. לא היתה ברירה אחרת מאשר להכות. כתום הקונגרס הודיעני מר אלתרמן שהוא מוכרח לנסוע לורשה. נשארתי אני היחידי לועידה הפראגית.

בערב הפתיחה של הועידה סחתי לפני העסקן הידוע מר אפרויקין את דאגתי בנוגע להרצאתי על מצב הפליטים על שפת הדניסטר השמאלית, טבע הענין דרש ממני לתאר את המצב בצבעים השחורים ביותר, כמו שהיה באמת, ואת תעלולי הפקידים השונים בסניפים אחדים של המחלקה המיוחדת, כדי להשפיע על השומעים ועל אלה שבידם לממש את הצעתי; מצד שני זכרתי את התראתו של סודרסקי בישיבת הפרידה שלנו, שהתרה בי לא לספר בגנותו של השלטון הסוביטי. אדרבה, עלי לספר בשבחו, שהוא ראוי לו בעד יחסו האדיב לפליטים ונכונותו לעשות למענם בעתיד, כמו שנוכחתי בעצמי, ואם לא אשמע בקולו, הוסיף, ואעשה כמו שעושים הרבה ממתנגדי השלטון הסוביטי יהיה סופי רע בכל מקום שאהיה. אני הבטחתיו, כמובן, וא"כ מה לעשות? עצתו של מר אפרויקין היתה שאכבוש את הרצאתי, אבל אז היה חשש שלא אשיג את המטרה וכל הטורח שטרחנו יהיה לשוא. החלטתי להשמיע את הרצאתי מתוך ריכוך הטון שלה ככל האפשר, שלא לתת פתחון פה לסודרסקי להתאונן עלי שלא מלאתי את הבטחתי. ליתר בטחון פניתי אל מר שמואל צ'רנוביץ (ספוג) ע"ה, שהיה ראש ועד העתונאים בועידה, בבקשה לא לפרסם בעתונים את תוכן הרצאתי וגם לא להזכיר את שמי. לאחר הרצאתי הביע לי היו"ר את תודת הועידה בעד ההרצאה הראשונה והיחידה, שנתנה לשומעים מושג ותמונה ברורה מכל מה שמתרחש בחיי הפליטים מעבר לדניסטר והביע בפומבי את תקוותו שהצעתי לשלוח את הטרנספורטים של עזרה לפליטים לא דרך מוסקבה (כמו שעשו פעם ששלחו טרנספורטים של קמח בשביל יהודים והיבסקציה חלקה אותם לכל הנצרכים, יהודים ולא יהודים) אלא דרך הדניסטר, שהיא הקרובה לפליטי אוקראינה הנמצאים שם. הצעתי זו נתקבלה. כתום הועידה חזרתי לקישינוב.

עוד בהיותי בפראג, מנתה אותי מחלקת ההשכלה בבסרביה שלא בפני כמפקח על בתי הספר של „תרבות". קבלתי את המנוי הזה ברצון ויצאתי ראשונה לטיגיניה (בנדרי) ומשם לעיירות של המחוז, ובכל המקומות האלה חקרתי ולמדתי — נוסף על עבודתי

כמפקח על בתיה״ס — את תנאי חייהם של הפליטים היושבים בהם. נוכחתי שאמנם תנאי החיים שלהם הם ללא כל השוואה טובים ונוחים הרבה יותר מאשר בעבר הנהר באוקראינה. אך גם אותם אי־אפשר היה לקרוא בשם מאושרים. אנשים שנעקרו מאדמתם מטעם ומשורש יניקתם אינם יכולים להיות שקטים כשהאדמה אשר תחת רגליהם אינה בטוחה והם תלויים בחסדי אנשים ומוסדות. את כספי התמיכה שקבלו באיזה אופן שהוא (גם את החפצים שקבלו היו מחליפים עפי״ר בכסף מזומן) צפנו להם למשמרת לימים יבואו. כשתנתן להם האפשרות להגר, שום דבר לא היה חביב עליהם מתוך הרגשה שהם נמצאים כאילו באכסניה ארעית אשר בכל יום אפשר לגרשם ממנה. בתנאים כאלה התפתחו אצלם מדות של קנאה, שנאה, דברי ריבות, ויחס של זלזול לכל עבודה. בבתי הספר שבקרתי מצאתי, שתלמידים רבים חסרים. המורים אמרו לי, שהחסרים הם מבני הפליטים שאין להם בגדים חמים ונעלים שלמות ובימי גשם או שלג וקור הם נשארים בבית; או שההורים מזלזלים בלמודי בתי הספר ובלמודיהם מפני שבין כך הם יבואו מחר לארץ אחרת שגם הלמודים וגם השפה בה הם אחרים. ועל כן הם מעכבים את הילדים בבית שיעזרו להם בעבודות שונות.

עבודת הפיקוח קשתה עלי מאד, בעיקר מחמת שבוש הדרכים, ושמחתי מאד כאשר הציעה לי הגב׳ בביץ׳ הנהלת בתי הספר של הג׳וינט. התישבתי בקישינוב. המטרופולין של הפליטים קרוב אל מנהל הג׳וינט ושני עוזריו: יעקב מאסיס ומתתיהו סגל ואל מרכז ה„ראליאף״ים שמנהלו היה מר נחמן הוברמן (שלשתם עכשיו בארץ). על פי הצעתו של זה האחרון הגשתי בקשה למחלקת העתונות שירשו לי להוציא שבועון באידיש בשם: „דער היימלאזער איד״ („הפליט היהודי״) ולאחר שלשה חדשים קבלתי את הרשיון והעורך למעשה היה מר הוברמן, אך העתון נפסק מסבות שונות אחרי הופעת הגליון השלישי.

במשך כל הזמן לא הסחתי את דעתי מהמטרה שבגללה באתי לבסרביה ובאתי בקשר מכתבים עם אנשים שונים על מהלך הענינים בקשר להחלטת הועידה בפראג. בשנת 1922 הגיעו ידיעות מחרידות מרוסיה על הרעב הכבד השורר באוקראינה ועל חללי רעב המתגוללים בראש כל חוצות יחד עם חיות ובהמות ואין קובר, וידעתי כמה קשה מצבם של הפליטים וכי יש לאחוז בכל האמצעים להחיש את מתן העזרה. חכינו לתוצאות של בקשת ננסן במוסקבה, שלו נמסרה ההשתדלות לפני שתי הממשלות, שתתנה את הרשיון לפתיחת הגבול.

באחד בפברואר נקראתי טלגרפית לבוקרשט לפגישה עם ד״ר ברצ׳לרי, בא כח של ננסן בשויץ, שבא יחד עם העתונאי ד״ר נ. הרמן, בא כחו של ועד המשלחות בפריס והועידה של הסיוע העולמי. ביקורם היה קשור בפתיחת הגבול להעברת המשלוחים אחרי שהרשיון הפורמלי משתי הממשלות כבר נתקבל והיה צורך לקבוע עוד את מועד ההעברה ואת יומה. מהרתי לבוקרשט יחד עם מנהל הג׳וינט. בקבלת הפנים אשר זה האחרון ערך לאורחים החשובים בחירי העסקנים המקומיים ציינו הנואמים את הפלא הגדול ששתי ממשלות האויבות זו את זו וכל אחת מלאה חשדים כלפי השניה, הסכימו בהשפעתו של פרינטיוף ננסן וד״ר ברצ׳לרי ועוזריהם לפתוח את הגבול כדי לאפשר עזרה לפליטים יהודים. הועלו על נס גם מאמציהם הרבים של המוסדות היהודיים להושיט עזרה לאחיהם.

השמחה היתה גדולה מאד בקרב הצבור היהודי והפליטים בבסרביה בראותם במעשה זה כעין התחלה לגאולת הפליטים „בעבר ההוא״. השתמשתי במצב רוח זה והצעתי בישיבת

הועד האוקאיני להכריז על „מפעל מצות" שהיהדות הבסרבאית תנדב לטובת הפליטים „שם" וישלחו אותן יחד עם המשלוחים של הג'וינט. ההצעה נתקבלה ומתוך התלהבות יוצאת מן הכלל נגשו מיד למפעל. נשלחו מכתבים לכל הקהלות הקטנות והגדולות שבפלך והוזמן לביצוע הפעולה איש זריז ופעיל מאד, הוא מר שכטרמן, הגר עתה יחד עמנו בתל־אביב. הקהלות שפנינו אליהן: התקבלו את הדבר? ענו: ברצון רב. גם הפליטים המקומיים היו נרגשים ותרמו חלק מהתמיכה שהם מקבלים מהג'וינט ומשאר המוסדות לטובת אחיהם האומללים שמעבר השני של הדניסטר.

בקישינוב חיכה הצבור בקוצר רוח לשני האורחים המכובדים. עורך העתון „דער איד" מר זלמן רוזנטל הוציא לכבוד המאורע גליון מוגדל באותיות מוזהבות ובו שלשה מאמרים מעוררים של הרב י. ל. צירלסון, קלוגמן ומפרי עטי. וביום בואם נתקבלו בעיר בתרועות ששון. לאחר הראיון עם השלטונות נקבעו כל הפרטים הנוגעים להעברה. ארגזי המצות ומשלוח הג'וינט — בגדים, נעלים, שימורים, סבון ורפואות — היו כבר במחסן בטיגינה קרוב אל הנהר. ד"ר ברנשטיין־כהן, הגב' באביץ', שכטרמן, אני ועסקנים מקומיים היו נוכחים בטקס ההיסטורי. אז נראו גם מעבר השני פקידי הבולשביקים יורדים אל הנהר, שם חכתה להם סירה שהעבירה אותם לצד זה. סבלים מקומיים העמיסו את הארגזים בסירה תחת פקוחם של בלשים, אשר השגיחו בכל תנועה של אלה שטפלו בהם. לבסוף הפליגה הסירה עם המשלוח לעבר השני ולב כולנו פחד ורחב בראותנו את המפעל מתגשם ולפליטים תבוא הרווחה.

לצערנו הרב, לא נחלקה מנחת היהדות הבסרבאית בין אלה שאליהם נשלחה. כפי שנודע לנו לאחר זמן, לא מצא הדבר חן בעיני היבסקים, שהיהודים יאכלו מצות בפסח. הם עוררו שאלה זו לפני בית הדין הגדול שלהם באודסה ויצא הפסק שדין מצות כדין לחם, וע"כ יש לחלק אותן בין יהודים ולא יהודים, שגם הם רעבים.

גם הפליטים שהצלחתם עמדה להם והם זכו לצאת מעמק הבכא ולהגיע לבסרביה לשבת בין אחים, חיו גם הם רחוקים מהשלווה והמנוחה, כי פגעי הזמן הנחילו להם אכזבות וגזלו מהם את ישוב הדעת. קללת קין „נע ונד תהיה בארץ" רדפה אחריהם. תנועת הפליטים באוקראינה לבסרביה, שהלכה וגברה משנת 1919 פחתה מאד בשנת 1921 כי שתי הממשלות הגבירו את השמירה על הגבולות, ומאלה שכבר חדרו לבסרביה הספיקו רבים להגר בעזרת השליחים שבאו מאמריקה להביאם אל קרוביהם, או בעזרת הכספים שקבלו ע"י חברת היא"ס ובדרכים אחרות. היו גם כאלה שהצליחו להסתדר בעזרת „בקשיש" כאזרחים, אך סוכני ה„סיגוראַנצאַ" הבולשת הרומנית עקבו אחריהם ולא נתנו להם מנוחה עד שהוציאו מהם את הפרוטה האחרונה. שאר הפליטים לא יכלו לשבת במקום אחד ישיבת קבע. מהעיירות הנדחות נסעו לקישינוב בתקוה להשיג שם ויזה למדינות הים, וכאשר לא השיגו את מבוקשם נסעו לבוקרשט. היו כאלה שקבלו ויזות וחכו רק לאניה, ופתאם נתפשטו ידיעות שהמצב ברוסיה הוטב, והממשלה הסוביטית הרשתה את המסחר החפשי („נאפ") ובולמוס אחז רבים מהם לשוב „הביתה", והם עזבו את עיר הבירה ושבו אל העיירות.

לגודל המבוכה והעצבנות של הפליטים נפוצו שמועות שועדי העזרה בחוץ לארץ והג'וינט בתוכם „עיפו" והם חושבים על חיסול כל הפעולות. נבעת גם מרכז ה„ראַליאַף"ים וקרא לועידה בבוקרסט שנגמרה בהחלטה לפנות אל הג'וינט ולמוסדות ההגירה בבקשה

שלא יעזבו את הפליטים בלי כל מחסה והגנה באמצע הדרך ויאחזו בכל האמצעים כדי להוציאם מרומניה, הזוממת לגרשם. השתרר יאוש, ופתאם עבר קול בין הפליטים, שיק"א תקח על עצמה את התפקיד הקשה לחסל את בעית ההגירה.

ד. פעולות יק"א בשטח ההגירה בין הפליטים בבסרביה

באחד מימי אפריל 1923 בקרני ידידי מימי שבתי בסורוקי, האגרונום **יוסף מירקין***. בשיחתנו סיפר לי מירקין שהיה מעסקניה החשובים של יק"א בשטח החקלאות והקואופרציה, על תכניתה של חברת יק"א לקבל על עצמה בעזרת הסתדרויות אחרות את חיסול בעית הפליטים העגומה על ידי הגירה לקנדה בעזרת חמשת אלפים רשיונות, שכבר קבלה מהממשלה הקנדית וגם לארצות דרום אמריקה ועוד. לפי התכנית שעובדה אז במשרד יק"א בפריז, עומדת יק"א לפתוח משרד הגירה מרכזי בבוקרשט ועוד אחד בקישינוב בשביל פליטי בסרביה. ראשית פעולתם תהיה לרשום את כל הפליטים הרוצים להגר ולבחור מהם על פי בדיקה רפואית קבוצות של אנשים מוכשרים לעבודה ולעזור להם להגר לאמריקה. המהגרים ישתתפו בהוצאות ההגירה בסכום מלא, או לפחות בחציו, הכל לפי מצבו החומרי של המהגר. הקבוצה שתבחר בקישינוב לשם הגירה תועבר בבוא האניה, לקוסטנצה, תצטרף לקבוצה שתתארגן בבוקרסט ויחד ישלחו למחוז חפצם. אגב הדגיש מירקין, שליק"א רצוי מאד לטפל גם בחוג פליטים הרוצים לחזור לרוסיה.

מאידך גיסא, לא רצוי לשלוח פליטים לארץ ישראל, אם יהיו כאלה ונמוקם: ארץ ישראל אינה ארץ קליטה לפליטים מחוסרי כל. הללו אם יבואו שמה יתחרטו מיד וידרשו שיעבירום משם לארץ אחרת.**

השנה ההיא, 1923, היתה בדרך כלל שנה קשה לפליטים. הם היו נבוכים ולא ידעו מה לעשות. זה שלש שנים שהם מתגוללים על אדמת בסרביה וחיים חיי נודדים, יושבים על שפת הדניסטר מימין בבסרביה ועיניהם פוזלות אל שפתו משמאל (באוקראינה) מקום ששם השאירו נשים, הורים, אחים ואחיות, קרובים וידידים. הידיעות שהגיעו אליהם משם, סתרו זו את זו. מצד אחד כותבים העתונים על רעב באוקראינה ואנשים מתים ברחובות ואין קובר להם; מצד שני מפרסמים על רוח חדשה הנושבת ברוסיה, וכי הבולשביקים התירו את המסחר החפשי („נאֶפּ") ואפשר להסתדר שם מחדש. אחדים מהפליטים קבלו מכתבים מקרובים ומידידים שכתבו להם: „למה אתם יושבים שם? שובו הביתה ותחדלו להיות פליטים". והקונטרבנדיסטים, שבקשו פרנסה וחיפשו תחבולות לחדש שוב זרם של פליטים, הפיצו המון ידיעות טובות על הבולשביקים, המכירים בשגגותיהם ורוצים לתקנן. קלי הדעת שבין המהגרים האמינו ובאו למשרד בדרישה לאפשר להם לחזור הביתה.

שכר ההעברה הוא קטן הרבה יותר מאשר דורשת האניה, והזמן... והלא בעוד שעות מעטות תעמודנה רגלי בביתי — טענו.

---

* בנו של התלמיד החכם והציוני המובהק כתריאל צבי מירקין, שנודע בשעתו מפולמוס עם הרב עקיבא רבינוביץ מפולטבה.

** בזמן קצר אחרי זה הוזמנתי ע"י האגרונום מירקין לנהל את משרד יק"א בקישינוב. ובראשית מאי נפתחה הלשכה שהתחילה לטפל בפליטים.

מלאתי ככל האפשר את בקשותיהם של „חוזרים" אלה, אף על פי שפעולה זו דרשה זהירות מרובה ושמירה יתירה שלא תגיע לאזני ה„סיגורנצה". סכנה רבה היתה צפויה למשרד זה, שהוא נסבל ע"י השלטון, אם יודע שיש לו קשרים עם מבריחי הגבול. במשך שבעת החדשים הראשונים לקיום המשרד עזר למאתיים עשרים ותשעה פליטים חוזרים, והפלא שבהופעה זו הוא, שבין החוזרים היו כאלה שכבר קבלו ויזות אמריקאיות ובכל זאת בחרו לחזור לרוסיה.

ההרשמה להגר לקנדה ולארצות אחרות הלכה וגדלה. העבודה היתה קשה, וביחוד העמידה על המקח עם המהגרים על סכום השתתפותם בהוצאות הנסיעה. היה קשה מאוד לבוא עם האנשים לידי הבנה ולהוכיח להם שאי אפשר לשלוח אותם לאיזו ארץ מחמת איזה מום גופני או מחלת רוח שלהם או של אחד ממשפחתם. ודוקא אלה היו ממלאים את אולם ההמתנה מהבוקר עד הערב, כי היו מתבטלים מכל עבודה והשליכו יהבם על הג'וינט ועל שאר המוסדות.. אך העובדה שיק"א ממלאה את הבטחתה ומספר המהגרים שהיא שולחת גדל והולך הכניסה מעט הרגעה בשורת הפליטים המיואשים.

אך הנהלת השלטון הצבאי „עמדה על המשמר" להסעיר את הרוחות ולהרגיזם. אותה השנה בערב יום הכפורים עשתה מעשה אכזרי. היא נתנה פקודה חשאית לאסור את כל הפליטים הנמצאים בקישינוב על מנת לשלחם לגאַלאַצי, ובאותו יום ראו קבוצות של פליטים מוקפים חיילים רומניים מזויינים רובים, וסוכני ה„סיגורצה" על צדם, מובלים ברחובות. פחד נפל על כולם כי ראו בזה שרירות לב ורשעות מצד השלטון גם כלפי הפליטים, גם כלפי כל היהודים שכן לא מצא זמן אחר לתפוס אלפי יהודים לחבוש אותם בבית הסוהר מאשר סמוך „לכל נדרי". המשרד היה פתוח כל היום, כי אנשים נבהלו לרגעים לשאל, לחקור ולדעת את פשר הדבר. שלחתי את המזכיר לרב צירלסון (ד"ר ברנשטיין־כהן לא היה אז בעיר) בבקשה שיטריח את עצמו אל הגנרל לבקש ממנו להפסיק את המאסרים ולשחרר את הנאסרים ליום הקדוש לכל העם היהודי. הרב היה אז כבר לבוש ללכת לבית הכנסת לתפילת מנחה, אך הוא הלך מיד בשליחות מצוה זו ובקשתו נתמלאה. המאסרים נפסקו, ואת אלה שנאסרו שחררו רק למחר ביום הכפורים. מיד אחר חג הסוכות שלחו אותם ברכבות לגאַלאַצי.

לראשית שנת 1924 היה מצבם של הפליטים בבסרביה כדלקמן: אלה, שהיו להם ויזות לאמריקה ונוכחו שלא יוכלו השנה להגר שמה מפני שהקווטה נתמלאה ועליהם לחכות לשנה הבאה, ויק"א לא תשלח אותם לקנדה, כמו שבקשו, השלימו עם הרעיון להשאר בבסרביה. אלה שכבר ישבו בעיר הבירה ו„חיכו לנסיעה" התחילו שבים לקישינוב או לעיירות אחרות. אלה שלא היו להם קרובים באמריקה היו באים להרשם לקנדה. הרוחות שקטו לזמן מה, אך הנה התחילו מתקבלים מכתבים מאלה שהיגרו לקנדה והם מלאי תודה ליק"א ושיר ושבחה לעסקני קנדה על המוסדות היפים שהקימו לעזרת הפליטים ועל היחס הטוב והידידותי אליהם והדאגה לסדרם בעבודה. כל המון הפליטים בחבל התעוררו אחוזי תשוקה עזה להגר לקנדה. האנשים צרו על המשרד ודרשו לשלוח איתם בקבוצות הראשונות. אליהם הצטרפו גם אלה שנרשמו קודם לחזור לרוסיה, כי בינתיים נתקבלו מכתבים מאחדים שחזרו שמה אשתקד, והם מלאים קינים והגה והי.

לראשית שנה זו עלה מספר הנרשמים לקנדה לאלף שש מאות ושש משפחות שכללו 4931 נפש, ועדיין הוסיפו לבוא מכל הפנות הנדחות אשר במרחבי החבל בדרישה להכניסם

לרשימה. בין אלה היו פליטים שבידם תעודות בסרביות, אך על פי כל הסימנים היה ברור שגם הם פליטים. אלה חשבו בבואם לבסרביה להתאזרח ולהשאר לשבת בה, אך הנה הופיעו בעתונים ידיעות, שבקרוב תצא פקודה לרשום מחדש את כל תושבי בסרביה כדי לקבוע מי מהם נמצא בארץ לפני שנת 1918, כלומר, לפני תפוש הרומנים את החבל, ולאשרם כאזרחים קבועים. דבר זה אפשר להוכיח רק ע"י תעודות לידה שימציאו. דבר הניתן בקושי. הפליטים נוכחו לדעת, כי דבר התאזרחותם מוטל בספק גדול. חוץ מזה הורע המצב הכלכלי בארץ, ביחוד בבסרביה מחמת חוסר עבודה בכל החבל. והנה הפריחו העתונים סנסציה, שממשלת הסוביטים עושה הכנות להתנפל על רומניה ולהחזיר לה את בסרביה. כל אלה שינו את דעתם של הפליטים שחשבו להשאר בה.

שתי הסבות עוררו תנועה גם בין אזרחי בסרביה היהודים. עירונים שאפו להגר לקנדה ותושבי העיירות — לארגנטינה. באופן זה גדל מאד מספר הרוצים להגר לקנדה. ביחוד אחרי שנודע בראשית האביב באותה שנה, שאמריקה סוגרת את שעריה בפני מהגרים חדשים. אז גדל הלחץ מאלה שהיו להם ויזות אמריקאיות, שנשלח אותם לקנדה ומשם ישתדלו לחדור לארה"ב. והואיל ומספר המהגרים, שאפשר היה להכניס לכל קבוצה היה מוגבל (כי רב היה מספר המהגרים שבכל טרנספורט מהפליטים שגרו ברומניה), הכריז הועד, שמיום העשרים לאוגוסט תיפסק ההרשמה.

תנאי החיים של הפליטים בבסרביה בעת ההיא היו כאלה, שחייבו את המשרד להגירה לא להסתפק במלוי חובותיו הישירות להגירה בלבד. עליו היה להתענין בכל הפרטים הנוגעים לפליטים ולצרכיהם, הואיל וכל הועדים הצבוריים הסתלקו אז מכל סיוע לפליטים בסמכם על משרד יק"א, שהוא ימלא את הסרונם. היה צורך לפתוח את המשרד בכל יום ומהבוקר עד הערב כדי לענות לפליטים שבאו ממקומות רחוקים לקבל אינפורמציה, הוראות, עצות ותמיכה. התרחבות המסגרת של המשרד היתה כרוכה גם בהגדלת תקציבו נוסף על תקציב ההגירה. אך המפקח הראשי העסקן הציוני הידוע שמואל יאנובסקי ע"ה שהיה בא כפעם בפעם לקישינוב לפקח על העבודה והאגר' יוסף מירקין נתנו לנו את האפשרות להרחיב ולהגדיל את התקציב ולהגן על הפליטים מרדיפת ה„סיגוראַנצה". לתת להם עזרה רפואית ומשפטית בעזרת ד"ר ברנשטיין־כהן שהיה רופא והעו"ד מ י כ א ל ל נ ד ו י, יבדל לחיים, הנמצא כעת בת"א. בין הפונים למשרד היו כאמור גם אלה שהיתה להם האפשרות להתאזרח ולהשאר בארץ, וגם אזרחים בסרבאים שחפצו להגר לקנדה, לארגנטינה ולברזיליה. באו גם פליטים רוסיים ומחוסרי ישע שהשלטונות והעסקנים הרוסיים המליצו עליהם בפני המשרד.

בראשית השנה עוד היה קיים גם הג'וינט, אמנם רופף למדי. הוא מסר ל„אזע" ולבית החולים היהודי סכומי כסף לעזרה מדיצינית לפליטים ולועד האוקראיני במחלקה היורידית שלו. הראשון הקציב עוד עשרים אלף לעי לחודש לכלכלתם ולאכסונם ועוד מאתים אלף לעי לצרכי המהגרים ממש. בחודש פברואר בחרו הג'וינט והועד האוקראיני ועדה של חמשה חברים (ובתוכם גם אני) לארגון עזרה לפליטים. הג'וינט מסר לועדה מאה וחמישים אלף לעי לחמשה החדשים יולי — נובמבר, והועד האוקראיני מסר לה ארבעים אלף. גם הועדה של בית הכנסת הכוראַלי מסרה לה שמונים וחמשה אלף לעי, שאספה בשביל הפליטים מעבר הגבול.

במשך הזמן נסגרו כל הועדים, ואז"ע ובית החולים היהודי, שהתחייבו להגיש לפליטים עזרה מדיצינית לחמשה חדשים חזרו בהם שני חדשים לפני הזמן הקבוע. והשלטון בשלו. בראשית שנה זו התחילו הפליטים שנשלחו מבסרביה לרומניה לחזור לקישינוב ותעודה של קהלת היהודים ברומניה בידם לעשרה ימים. סוכני הבולשת המקומיים שמו מכשולים על דרכם וחפצו להחזירם לבוקרשט, והיה צורך שהסנטור סנילביץ וד"ר ברנשטיין־כהן יסעו לעיר הבירה להסיר את המכשולים האלה. בקיץ אותה שנה נסערו הפליטים, כשהראשון ליולי, שנקבע מלכתחילה למועד האחרון להשאר בבסרביה הולך ומתקרב. אז בא מר וולף, בא כח של חברת יק"א לבוקרשט ובהשתדלותו נדחה המועד הזה לכמה זמן.

אחרי כן הוצאה פקודה להחליף את התעודות הישנות שניתנו להם בתחילת בואם לבסרביה, בחדשות. הדבר נמסר לידי הקהלה היהודית בבוקרסט, וזו מסרה את גליונות השאלות לידי מרכז ה„ראֵליאף"ים. שמר הוברמן נשיאו ימלא אותם ויחזירם לקהלה. ה„סיגוראַנצה" נעלבה שהוציאו מידה ענין כזה, שיכול לפרנס אותה ברווחה, והשתדלה שוב להפריע בעבודה. היא אסרה כמה פליטים ואיימה עליהם שתחזירם לרוסיה, אך המשרד התערב בדבר ושחרר אותם.

גם בשנה זו באו פליטים ודרשו לעזור להם לחזור לרוסיה. השפעתו של הסנטור סנילביץ לעורר השתדלות לפני ראש המטה הצבאי רודיאני בבסרביה שירשו לסוג זה של פליטים לשוב לארצם. הוא העביר את הבקשה למיניסטריום והמשרד רשם לע"ע את אלה שרצו לחזור. נסעתי לבנדרי ולאורהיוב לברר שם פרטים אחדים בקשר עם ריאמיג־רציה זו. אך מהר נודע, שהענין נגמר „בלא כלום". רק שלשים ושלשה אנשים הספיקו לעבור חזרה לרוסיה, החלק השביעי ממספר החוזרים אשתקד.

קשתה העבודה לארגן את שלושת הטרנספורטים האחרונים מפני שיק"א דרשה מכל אחד תשלום כל ההוצאות של נסיעה זו. והנה בא חדש נובמבר שנת 1924 ופעולת המשרד נגמרה ונחסלה. במשך קיומו של המשרד הזה טיפל באלפיים איש בערך. בסך הכל נשלחו במשך שמונת עשר החדשים לקיום המשרדים:

לקנדה — 3049 איש; לאמריקה הצפונית — 2789; לאמריקה הדרומית — 1111; לארץ ישראל 498; לרוסיה — 154; לארצות אחרות — 46; בס"ה 7644 איש.

עולים לארץ ישראל היו הרבה, אך כאמור לעיל הייתי צריך בכל פעם לבקש רשות מיוחדת להעלותם ממרכז יק"א בפריז. רובם של אלה, שנשלחו ארצה היו חלוצים שבאו מאוקראינה ונתארגנו לקבוצות על ידי מנהלם מ ר י. ב ר פ ל, שהיה ממציא לי רשימות וקבל את הסכומים שהיו קבועים לכל חלוץ, אך היו גם משפחות בין הפליטים ששלחתי אותן על פי הרשימות של המשרד. לאחר גמר המשלוחים נשארו עוד אלף מאתיים עשרים ותשעה פליטים מהנרשמים של המשרד שמחמת סבות שונות לא יכלו להגר, ועוד כמה עשרות זקנים ונכים שלא נרשמו כלל, כי ידעו שאין להם כל תקוה להגירה. כל הזמן התקיימו על חשבון הג'וינט ועתה, כאשר הכל נתחסל, עברו לאחריותו של הצבור הבסרבאי.

ארגון העזרה הסוציאלית בקרב יהדות בסרביה

משה איסיסקין

עמנו נתון מאז ומעולם בדפוס תרבותי־דתי מיוחד, ועל ידי כך הוא נעשה „עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב", שעליו אומרים שונאיו: „ישנו עם אחד מפוזר ומפורד בין העמים, ודתיהם שונות מכל עם". בנינו יכולים ללמוד הכמות ומדעים בבתי ספר של העמים יחד עם בניהם. ואולם כדי שילמדו את תורתנו, את עיקרי דתנו ואת שפתנו יש לנו צורך לבנות בתי־ספר, בתי „תלמוד־תורה" ו„ישיבות" משלנו. אין היהודי החרד יכול לאכול בבתי־מזון של עם אחר ואין חולה יהודי יכול לשכב בבית־חולים, שהוקם לחולים שאינם מבני ברית: כשר וטרפה, בשר וחלב, שבת ומועד — כל אלה מעכבים. הממשלות והשלטונות המקומיים אינם רוצים לדעת זאת ומשום כך על הקהלות בכל עיר ועיירה להקים מוסדות סוציאליים משלהן לטובת ענייהן ולדאוג לתקציביהם. היהודים מפורסמים ברחמנים בני רחמנים ומצות הצדקה בכל צורותיה יקרה וקדושה לכולנו. אין לך ישוב יהודי, ברחבי רוסיה הצארִיסטית, שלא יהא בו איזה מוסד סוציאלי שידאג לענייה, לחוליו, ליתומיו וכו'. בכל מקום נמצאים גבאים וגבאיות, עסקנים ועסקניות צבוריים, שאינם יכולים לראות בצרות אחיהם המדוכאים והם מתעוררים לארגן עזרה להם בצורות שונות. ויש שעסקנים אלה מתאספים לטכס עצה להקים מוסד סוציאלי קבוע לצרכי חולים, יולדות עניות, נכים, יתומים, תלמוד־תורה וכדומה, והם מיסדים חברה שכל אחד מחבריה משלם תשלומים חדשיים, והעסקנים ממציאים גם המצאות שונות כדי להרבות את ההכנסות. ויש אשר איזה עשיר נדבן תורם מכספו סכום גדול, שבו בונים מוסד סוציאלי וגם מבטיח את קיומו של המוסד לזמן מסויים עד שהקהל יקבל על עצמו את כלכלתו.

מענין הדבר, שאין הקהל היהודי והברים משאינם בני־ברית שותפים בהקמת מוסדות סוציאליים לעניי יהודים או להיפך, חוץ מיחידים יוצאים מן הכלל. גם הממשלה הרוסית לא באה אף פעם לעזרת מוסדות כאלה. ואפילו המסים, שהיתה גובה מקהלות היהודים שימשו לצרכיהם, כמו מס הבשר, „קורובקה", ומס הנרות לקחה לרשותה והיתה מקציבה מהם רק סכומים זעומים לצרכי הקהלה היהודית, והשאר נמסר לידי השלטונות והם השתמשו בו כראות עיניהם. היו מקרים, שאיזו קהלה בקשה מאת השלטון שיקציב לאיזה מוסד סוציאלי חשוב סכום מסוים לתמיכתו, ובאה התשובה שאין להקציב סכום כל שהוא למוסד שלא אושר ע"י הממשלה, וכשבאה אותה הקהלה לבקש להרשות לה לפתוח מוסד זה וזה, נדחתה הבקשה בנמוק שאין לקהלה כל קרן לכלכלתו... ועל כן התחכמו העסקנים ליצור מוסדות כאלה בשם חברה אחת. למשל „חברת עזרה לעניים"

והכניסו תחת כנפיה עוד כמה וכמה מוסדות, כמו למשל: בית תמחוי זול, מעות עצים לחורף, מצות ותפוחי אדמה לפסח, בית יתומים, מעון יומי לילדים וכדומה, כדי שלא יצטרכו לבקש בכל פעם רשיונות. ורק במשך הזמן נפרדו המחלקות האלה מהמוסד העיקרי ונעשו מוסדות העומדים ברשות עצמם. כזה היה המצב בכל מקום, שהיהודים נמצאו ברוסיה הצארית וכך היה גם בבסרביה.

בתנאים כאלה לא היה, כמובן, מקום לעבודה מתוקנת, מסודרה ומתמידה. לפעמים היו בעיר זו או אחרת שנים או שלשה מוסדות לאותה מטרה, למשל: אחת — לעזרה לחולים בבית, השנייה — לתמיכת אלמנות, השלישית — לתמיכת יתומים ועוד. כל מוסד כזה התקיים בקושי רב. מקור הכנסותיו היה בעיקר תשלומים הדשיים של חברים, נדבות מקריות, אוסף כספים במשתה אירוסין, או חתונות, ברית־מילה, נדרים. לפעמים קיבל גם איזה סכום מקופת מס־הבשר. היו מוסדות, שקבלו תמיכות גם מהסתדרויות בחוץ־לארץ, ביחוד אחר המלחמה, כשהג׳וינט נמשך לעבוד בבסרביה לא היה אז אף מוסד אחד, שלא קבל תמיכה מחברה זו. על פי רוב נתן הג׳וינט תמיכות לשם קימום בית־מלאכה, לרכישת מכונות ומכשירי מלאכה וכיוצא באלה. תמיכה כזאת ניתנה לזקוקים ע״י חברות הלואה וחסכון, שהיו בערים ובעיירות. רכישת חברים, מכירת כרטיסים להצגות וקונצרטים ותערוכות לטובת החברה נעשו ע״י חברי האגודה וביחוד על ידי נשים משכילות, שהיו חוזרות לשם כך על פתחי העשירים והאמידים. התשלומים החדשיים והנדרים נגבו ע״י גובים בשכר קטן מיוחד. היו עורכים גם הגרלות לשם תמיכה באיזה מוסד. כך נהגו, למשל, בכל שנה לתמיכת ה„תלמוד־תורה״ בעיר סורוקי. ויש שחברה אחת, שהיו תחת פקוחה כמה מחלקות לסוגי עזרה שונים, שלחה אנשים שונים לרכוש חברים לכל מחלקה לחוד וגובים מיוחדים למחלקה זו כדי שיוכלו לכלכל את המוסד. ונמצא שאותם החברים שלמו פעמים ושלש לאותה החברה.

אי־סדר זה במעשה הצדקה בא מהעדר קהילה מאורגנת ומאושרת, בעלת זכות להטלת מס חובה על חבריה, שתנהל את המוסדות הסוציאליים של עדתה. בשנת 1844 קבעה הממשלה מס מיוחד, שהיה חובה על כל קהלות היהודים ברוסיה, והיא ה„קורובקה״ בשעור של שלש קופייקות (פרוטות) בעד כל ליטרה של בשר כשר, וקופייקה אחת בעד כל עוף. הכנסות המס הזה נועדו לכתחילה לכלכלת המוסדות הסוציאליים של היהודים, אך השלטון הפלכי תפש את המס הזה לידו והחכיר אותו למי שהרבה במחירו. בעל „טכסה״ זה היה משלם את משכורת הרבנים והשוחטים של עדת היהודים בעירו. ועל ידי כך נעשה תקיף בעדתו. דמי החכירה נמסרו, לכאורה, לרשותו של „השולחן היהודי״, שמנהליו היו לא יהודים. רק כעבור שנים אחדות צרפו אליהם תושבים אמידים מן היהודים, שלא היה להם כל ענין בחיי הצבור. על פי החוק נועדו הכספים האלה אמנם לצרכי הצבור היהודי, אך למעשה הוצאו למטרות אחרות, כמו לתקון דרכים, להארת הרחובות בעיר. ולפעמים השתמשו בהם גם להקמת בנינים לגימנסיות, שקבלו אליהן רק אחוז קטן של תלמידים יהודים. ויש שבכספים אלה בנו גם בתי־יראה נוצריים...

מס שני בדומה לזה היה „מס הנרות״, שהתושבים היהודים היו צריכים לשלם בעד הנרות, שנשיהם היו מדליקות בערבי שבתות והגים. מס זה נועד לכלכלת בתי־הספר העממיים הממשלתיים בשביל בני היהודים. אך גם בכספים אלה השתמשה הממשלה לפי ראות עיניה, בלי להמלך אפילו עם נציגי העדה. בקופות אלה נשארו משנה לשנה סכומים

גדולים, ובאי־כחם של התושבים היהודים התחננו לפני השלטונות, שיקציבו מהם לצרכי העדות בעריהם איזה סכום למוסדות צבוריים חיוניים, ולא תמיד נתמלאה בקשתם. כל השנים היה זה חלומם של עסקני הצבור היהודי, שימסרו להם את הזכות להטיל מס־חובה על בני עדתם, כדי שיוכלו להקים את המוסדות הסוציאליים הנחוצים. אך ברוסיה הצארית לא מצא חלומם זה את פתרונו.

רק אחר מהפכת 1917 התחילו ההכנות לארגן קהילה יהודית. אז התעוררו וכוחים בין ראשי המפלגות השונות על דבר מטרותיה, כיוונה וזכויותיה של הקהלה בערים ובעיירות ועל קביעת העקרונות לבחירות לקהלה. אבל הבחירות יצאו לפועל רק בשתים שלש ערים. בקישינוב נתקיימו הבחירות רק בש׳ 1918 ברשיון השלטון הרומני. מעשרים אלף בעלי זכות־בחירה השתתפו בבחירות שנים־עשר אלף איש. הקהילה נתארגנה ונבחרו ועדות אחדות, שעליהן היה לעבד תכנית של פעולות. אך גם הן לא עשו כלום, כי החוקה הרוסית נתבטלה וחוקה רומנית לא נתחברה עדיין ובין הנבחרים עצמם היו חילוקי דעות בשאלות שונות.

בצ׳טטיה־אלבה (אקרמן) נרשם בש׳ 1922 ועד בשם „חברת תרבות של יהודי צטטיה־אלבה״, שהתקיימה עד ש׳ 1935, ואז אושרה בשם ועד הקהלה. באורהיוב היה קיים ועד מרכזי של מוסדות צדקה ותרבות, שנוסד בש׳ 1919 ביזמת העסקן העו״ד משה ראוויטש, והוא קבל בש׳ 1928 — 1930 את הנהלת ה„קורובקה״. בש׳ 1934 אושרה הקהילה. בש׳ 1938 הוקמו קהילות בערים ועיירות אחרות פחות או יותר גדולות. אך הקהילות לא יכלו למלא את כל הצרכים הסוציאליים והיו מוכרחות להסתפק בתמיכות במידה קטנה ממקומות שונים; המסים לא היו בגדר חובה והיו תלויים ברצונו של המשלם ובנדבת לבו. אך הצעד הראשון נעשה בכל זאת.

בבסרביה היו 49 קהלות שונות זו מזו לפי זמן היוסדן (החל מש׳ 1920 וביחוד מש׳ 1934), מספר משפחותיהן ומספר המשפחות הזקוקות לעזרה וגם לפי מספר המוסדות הסוציאליים שלהן. המצוקה היתה גדולה ביחוד בנקודות הקטנות, שכל תושביהן יהודים ומספר משפחותיהם הגיע עד שבע מאות. בישובים גדולים מהם הגיע מספר הזקוקים לעזרה מתשעה־עשר עד עשרים ואחד אחוזים, ובישובים הגדולים עוד יותר הגיע מספרם ל־27 אחוזים. ויש לזכור, שמלבד העניים ה„רשמיים״ הידועים לכל היו בכל קהלה עוד כמה משפחות עניות „נסתרות״, שהתמיכה ניתנה להן רק על ידי אנשים נאמנים שידעו לשמור על סודן.

המצוקה הגדולה הזאת לכל סעיפיה עם הצרכים התרבותיים הכלליים של היהדות הבסרבית חייבו את כל חברות הצדקה, ההסתדרויות וועדי העזרה השונים להתאמצות רבה, כדי למצוא מקורות כספיים לקיומם. בין כל אלה החברות והועדים היו עוד ועדי עזרה, שעסקו בפעולות בלתי מסודרות ובלתי קבועות. הללו היו משנים משנה לשנה את התכנית ואת המטרה מחמת שינוי סבות המצוקה, שבאה בגלל שנוי תנאי המצב הכלכלי בעיר וגם מחמת חילופי האנשים שעמדו בראש הפעולות האלה. בפרקים הבאים נעמוד בקצרה על המוסדות הסוציאליים השונים, שהתקיימו ביהדות הבסרבית עד שבאה השואה עליה ועל מוסדותיה.

עזרה מדיצינית וסניטרית בשביל התושבים העניים הוגשה בארבעה אופנים: 1) רפוי לזמן ממושך בבתי חולים צבוריים ובבתי הבראה; 2) עזרה אמבולטורית; 3) מתן רפואות מבית־המרקחת שליד בית־החולים והאמבולטוריות; 4) עזרה מכל הסוגים לחולה בביתו (ביקורי רופאים, רפואות, מכשירים ועוד).

בכל בסרביה היו חמשה־עשר בתי־חולים וסנטוריום (בית הבראה) אחד.

בית־החולים היהודי היחידי והראשון למוסדות הסוציאליים נוסד בקישינוב בשנות העשרים למאה התשע־עשרה. זמן רב היה הוא היחידי, כפי שנראה מתעודית המיניסטריון הרוסי שנתפרסמו בשנת 1857, בשביל יהודי החבל. יוזמו היה הרב הקישינובי ר׳ חיים טשרנוביצר. באמצע המאה שחלפה היו בו שלשים מטה. תקציבו נאסף מדמי קופות צדקה, שנשים היו זורקות לתוכן פרוטות בכל יום ששי לפני הדלקת הנרות, ומנדבות שונות אחרות. היהודים עמדו במשך שנים אחדות מרחוק למוסד זה. יחס כזה לבתי־חולים היה גם בערים אחרות. וכל מי שהיתה לו אפשרות כל שהיא, נמנע מלהכנס לבית־החולים. המורה ליאון מספר שבימיו עורר בית־החולים פחד מיסתורי אצל האנשים, ואפילו העניים שבהם נמנעו מהכנס לבית־החולים להתרפא. והיה מעשה, שבויאר מולדבי אחד הודיע למנהל בית־החולים, שרצונו לבקר את בית־החולים. המנהל בא במבוכה, כי בית־החולים עמד ריק בלי חולים. מה עשה? בא בדברים עם שלשה קבצנים שילבשו לבנים ומעילים של חולים וישכבו שלשה ימים במטות בית־החולים בשכר 75 פרוטות ליום. לאחר הביקור קמו „החולים" ועזבו את המוסד...

בראש המוסד הזה עמד ועד שאושר על ידי השלטון העירוני. הנהלה כזאת עמדה בראש בתי החולים גם אחרי כן, כשקיבלו תמיכה מכספי „מס הבשר". בשנות הששים של המאה שעברה נבחרה המועצה הראשונה מהתושבים היהודים ונשיאו הראשון היה אליהו וויבודצוב, שהיה „אזרח נכבד לדורותיו". אחריו נבחר הבנקאי הידוע אברהם גרינברג. בזמן הראשון עבדו במוסד רופא ראשי ושני עוזרים. כעבור זמן נכנס לעבודה בו הרופא בעל המרץ ורב הפעלים ד"ר סלוצקי, שמת ב־24 לאוקטובר שנת 1934. בשנת 1869 נפתח ליד בית החולים מושב זקנים לחמש עשרה מטות והוסיפו לו עוד בבניינים אחדים, בתוכם בית ליולדות עניות.

בעיר חוטין נוסד בית־חולים בשנת 1856 על ידי הנדבנים קולפקטשו ושור שנדבו 5000 רובל. המוסד התכלכל מהרבית השנתית (500 רובל) מסכום זה. אחרי מותו נדבה בתו דר" ר. מנדל שבעת אלפים רובל באותם התנאים. בראשונה היו בו 8 מטות, ואח"כ חמש עשרה. תקציבו בש׳ 1936 הגיע ל־306,930 לעי. היה לו אמבולטוריום ובית־מרקחת.

בית־החולים בסורוקי נפתח בש׳ 1884 בתרומתו של העשיר שמואל קיילס, שהיה השוך־בנים. (הוא ואשתו נשחטו בבוקר יום־כפורים אחד, כשהיו שניהם לבושים בגדי חג והתכוננו ללכת לבית התפלה. הרוצחים לא נמצאו). ספר התקנות של המוסד נתאשר ע"י המיניסטריים באוקטובר 1886, וראש הועד היה זינלאנד והגזבר־העשיר א. קיטרוסר. בסוף 1887 הוקצבה לו תמיכה מ„מס הבשר" בסכום 2000 רובל. סמוך לזמן הזה נוסד לידו אמבולטוריום (עם בית־מרקחת) ששרת את העניים שמחוץ לכתלי בית החולים. רופאו היה ראובן סקלאר. בשנות המלחמה באה במקומו הגב׳ חטוריאנסקי,

ולאחר המלחמה — הרופאה דינה פריימן, אשת האגרונם יוסף פריימן, שהרומנים הרגוהו בירייה בדרך לבאלצי. תקציבו בש׳ 1936 הגיע ל־270,000 לעי.

בית החולים בבאלצי התפתח, לפי הרצאתו של הג׳וינט משנה לשנה ובשנות 1913—1919 הוסיף אמבולטריום ובית מרקחת. תקציבו בש׳ 1936 — 413,323 לעי.

בית־החולים באורהיוב נוסד בתרומתם של סנדר וחנה קליכמן, שהניחו לו בצוואתם בית גדול וחצר. הקהלה היהודית פתחה שם מיד לאחר מותם בית־חולים לעשר מטות. בשנות השמונים נבנה באותה חצר בנין חדש לבית־החולים, ובישן פתחה מושב זקנים. כל הרופאים עבדו בהם שלא על מנת לקבל פרס.

בית־החולים בטיגינה (בנדרי) נוסד בש׳ 1887 ביזמתו של העסקן יצחק ניסנבוים. למטרה זו מסר לקהלה את ביתו. בש׳ 1889 עבר בית־החולים לבנין חדש, שנבנה הודות לעמלו של אותו ניסנבוים. לפי ספר תקנותיו ניתנה בו עזרה מדיצינית לחולים ללא הבדל דת. המועצה היתה בת עשרה חברים ורופא. הפעילים שלמו כל אחד עשרה רובלים, וחברי הכבוד — חמשים רובל לשנה. היו בו חמשה חדרי חולים עם 40 מטה, וחמשה רופאים עבדו בו חנם ועוד חמש אחיות. לבית־החולים היה אמבולטוריום ובית מרקחת משלו. היה לו גם מושב זקנים. התקציב של בית־החולים והאמבולטוריום נתמלא ע״י התמיכה של הקהלה ושל מוסדות אחרים. בראשית 1937 החליטה המועצה לפתוח גם מחלקה חירורגית.

סנטוריום לחולי שחפת פתחה החברה „עזרת חולים" בטיגינה בש׳ 1917 בכפר בוריסובקה, הנמצא במרחק 4 פרסאות מהעיר. היא רכשה בית בן ארבעה חדרים בתוך כרם. הבצורת בשנות 1935—1936 השפיעה לרעה על יהודי בסרביה המזרחית, והקהילה עשתה את חובתה ובנתה סנטוריום מודרני בשביל חולי שחפת. הג׳וינט נתן למטרה זו חמשים אלף לעי. בסנטוריום זה השתמשו חולי קישינוב, טיגינה, קאושני, רומנשטי ועוד.

בית־החולים בטלנשטי, שישבו בה 750 משפחות, נוסד בשנת 1870 ע״י הגברת אסתר רוזנטל וברודסקי. תקציבו בשנת 1936 עלה ל־55,000 לעי, ובית־המרקחת — ל־40,000 לעי.

בצ׳טטה־אלבה נוסד בית־חולים בש׳ 1882. בשנים 1924 — 1929 הגדילו והרחיבו אותו בעזרת כספים של ילידי העיר, שהגרו לאמריקה. היו לו 14 חדרים וששים מטה עם כל המכשירים ובית־מרקחת. תקציבו — 747,000 לעי.

בקלרש נבנה בית חולים בשנת 1890 הודות לעסקנים ברקוביץ ובריינשטין. בכספם שכרו 2 חדרים והתחילו אוספים כספים לבנין. בשנת 1909 עבר ביה״ח לבנין גדול חדש ונפתחו בו מחלקה ליולדות ובית־מרקחת. תקציבם — 290 000 לעי.

בבריצ׳ני נוסד בית־חולים בשנת 1877 אך ספר התקנות שלו נתאשר רק בסוף 1885. נשיאו הראשון היה משה ברשטין שעל שמו נבנה הבית. בתחילה היו בו עשר מטות. אח״כ הרחיבוהו לעשרים, ועוד 4 מטות ליולדות. תקציבו בש׳ 1936 עלה ל־196,691 לעי.

בידינצי הוקם בית החולים בבנין שנדבו שמואל לויבמן: המוסד אושר בש׳ 1930. היו בו מחלקה לנתוחים, אמבולנס ובית־מרקחת. ההנהלה היתה בת חמשה־עשר חברים וועד של נשים, שאסף כספים לכלכלתו. הוצאותיו בש׳ 1936 עלו ל־521,000 לעי.

ב ס א ק ו ר א נ י נוסד בית־חולים בש׳ 1920 ביזמתו של ד״ר זוסמן ע״י מגביות. תקציבו בש׳ 1936 עלה ל־220,000 לעי.

ב ר ז י נ ה נוסד בית חולים בש׳ 1916 ע״י חברת „בקור חולים״

אמבולטוריות היו ליד כל בית־חולים, חוץ מקישינוב וסורוקי, בהן נפתחו האמבולטריות על־ידי „עזרת־חולים״ בבתים מיוחדים, והם היוו חלק של בתי־החולים שם.

חברת „אז״ע״

החברה הזאת נוסדה ברוסיה לפני המלחמה במטרה לחקור את המצב הסניטרי של היהודים ולמצוא דרך להשביחו. פעולתה גברה בשנות המלחמה, כשהרבה יהודים גורשו מבתיהם, אשר באיזור המלחמה, ולילדים היתה צפוייה סכנת מות מסיבת הגרוש. בבסרביה נפתח סניף של אזע ב ק י ש י נ ו ב בש׳ 1923, אשר קבל על עצמו בשליחות הג׳וינט את הדאגה למצב בריאותם של פליטי אוקראינה. תחנות של אזע היו בקישינוב, בצ׳טטה־אלבה, באורהיוב, בבלצי, בטיגינה, בידינצי, בליפקאני ובריטשקאני. אז״ע חלקה חלב לילדים עניים, שמן דגים, רפואות ועוד. המרכז בקישינוב היה שולח את העזרה לכל התחנות אשר בחבל. בשנה החמש־עשרה לקיומה, בשנת 1938, פרסמה אז״ע ספר על מטרותיה פעולותיה וכו׳, ובו חומר מפורט על פעולתה בבסרביה.

עזרה רפואית בבית

חוץ מהעזרה המדיצינית להולים בבתי־החולים ועזרה דחופה באמבולטוריות, הוגשה עזרה יעילה לחולים גם בבתיהם, במקומות רבים היו חברות בשם „עזרת חולים״, „בקור חולים״ וכדומה. היו שולחים לחולים לבתיהם רופאים, רפואות ומכשירים שונים, וכן: חלב, עופות, ריבה וכדומה. במקומות אחרים היו שולחים את המבריאים למקומות הבראה. במקום הראשון עמדה חברת „עזרת חולים״ ב ק י ש י נ ו ב ו ב ס ו ר ו ק י. „עזרת חולים״ ב ק י ש י נ ו ב נוסדה בש׳ 1909. בש׳ 1919 פתחה החברה אמבולטוריה, בית־מרקחת וארגנה משמרת של רופאים. היה לה חבר רופאים, שבקרו את החולים בבתיהם, שני רופאים לכל אחד מחמשת האזורים בעיר. וכשהיה צורך ביקר על פי צו הרופא אחד משלשת החובשים של החברה בבית החולה לעשות זריקות, תחבושות, חיטוי וכדומה. בעד ביקור כזה שלמו 20 לעי. הרפואות שרשם הרופא ניתנו חינם. באמבולטוריה עבדוביים שמונה רופאים ממקצועות שונים. החולה שלם דמי בדיקה עשרה לעי ואת הרפואות קבל חינם. בש׳ 1921 קנתה החברה בית בעד 1,200,000 לעי ובעד בית־המרקחת שלמה 500,000 לעי. תמיכה לקנייה זו קבלה החברה מהג׳וינט. במשבר של השנים האחרונות, שהשפיע לרעה על פעולות החברה, בא הג׳וינט לעזרתה. בש׳ 1926 קבלה החברה 75,214 לעי מועד העזרה לפליטי אוקראינה ו־128,000 לעי מועד ההגירה.

„עזרת חולים״ ב ס ו ר ו ק י נוסדה בש׳ 1926 ע״י קבוצת צעירים, כששלטה שם מגפת הטיפוס והיה מחסור ברופאים, ברפואות ואפילו בקרח. עשרת הצעירים נדבו אלף לעי משלהם, רכשו מרתף שמלאו אותו גושי קרח. בימים ההם עברו הרבה פליטים

מאוקראינה דרך עיר זו והיתה סכנה שהמגפה תתפשט עוד יותר. ואז בא גם הג'וינט לעזרת הצעירים. הללו נמשכו אט אט בעול הדאגה לחולים ויסדו את החברה עזרת חולים". והיוזמים ובראשם מ. אוסוסקין, נבחרו גם כחברי הועד. הם שכרו משרד, פתחו אמבולטוריה, עשו חוזה עם בתי המרקחת הפרטיים שבעיר ועם רופא וחובשת ורכשו גם מכשירים מדיציניים. הפעולה הזריזה וההתפתחות המהירה של חברה זו השפיעו לטובה גם על שאר החברות, שפעולתן נחשלה בנסיבות הזמן, וכולן יחד עוררו את התושבים להתנדבות לעזרת העניים. הגברת מיינפלד נדבה אז את ביתה היפה ל„עזרת חולים", שעברה שמה בשנת 1923. האמבולטוריה היתה פתוחה בכל יום. ורפואות ומכשירי־רפואה שונים קבלו החולים מבית־המרקחת של החברה חינם. היא חילקה גם חמרי מזון, שימורים, סבון. החל מש' 1927 חילקו גם בשר וחלב לחולים. גם פה כבקישינוב השפיע המשבר על הכנסותיה של עזרת חולים. בראשה עמד אחד המיסדים, ראש הקהל מ. רביי והרופאה דינה פריימאן.

באורהיוב התקיימה חברת „עזרת חולים" עם אמבולטוריה, ששלחה רופאים לבתי החולים, ותקציבה בש' 1936 — 100,000 לעי. בבלצי התקימה חברת „ביקור־חולים" ותקציבה הגיע ל־143,332 לעי. תקציב של „עזרת חולים" בטיגינה עלה ל־70.000 לעי. ל„חברת נשים" במושבה דומברובני, שנוסדה בשנת 1912, היה מרתף עם קרח, והיא שלחה לחולים בבתיהם רופא, חובש ורפואות. בבריצ'ני היתה קיימת חברת „ביקור חולים" ולה תקציב של 61.532 לעי. באַטאַקי היו שלש חברות לעזרה מדיצינית: „אגודת נשים" (נוסדה בשנת 1910), ששלחה רופאים לחולים, „לינת הצדק" ליד אגודת בעלי־מלאכה, שרכשה מכשירים מדיצינים לחולים עניים, ועוד „ועד נשים" ליד אותה האגודה.

במושבה אלכסנדרני היתה קיימת אגודת נשים — „עזרת חולים", שתקציבה היה 28.000 לעי. בבריצ'בה הגישה חברת „עזרת חולים" עזרה לחולים בבתיהם ותקציבה הגיע ל־60,000 לעי. במושבה וארטוז'אֶני הגיע תקציבה של „עזרת חולים" ל־44.572 לעי; במרקולשטי הוציאה „עזרת חולים" 36,000 לעי; בקלרש הוציאה „עזרת חולים" בש' 1935 סך 63,000 לעי לעזרה מדיצינית, ולחומרי מזון — 18,000 לעי. בטארוטינה, הוציאה „עזרת חולים" בש' 1935 26.054 לעי לחמרי מזון ולמשלוח חמשה חולים לבית הבראה. חברות „עזרת חולים" נתקיימו עוד בקאושני (תקציבה בש' 1936 — 75.084 לעי) ואד־רשקוב, טטרשטי, קפרשטי, קיליה, פלורשטי, בוימקליה, וואַליאַ־לוי־וולאד, סקורני, אַרציז, פרליץ.

דאגה לעניים

המצוקה והעניות נגעו תמיד ללב היהודי. ובכל מקום נמצאו רחמנים ועושי צדקה בכל עת שבאו לעזרת הנצרכים. בכל עיר ועיירה נמצאו גבאים וגבאיות שכתתו את רגליהם וחזרו על בתי יהודים ואספו נדבות בכסף ובשווה כסף וחילקו אותם בין הזקוקים. ידי יהודים היו פתוחות תמיד, וביחוד כשהלכו לבקר את קברי אבותיהם, ב„הזכרת־נשמות", בערב יום־הכפורים בראש־החדש, בפורים, בערבי שבתות וחגים, בסעודת אירוסין, חתונה, ברית־מילה ושמחות משפחתיות אחרות וגם — בהלווית המת („צדקה תציל

ממות"). המנהג להזמין אורח לשבת ולחג היה מקובל מאוד. גבאי בתי־התפלה, היו מחלקים בליל ששי את העניים הנודדים ואת החיילים, שנזדמנו לבית־התפלה בין בעלי הבתים שומרי־מצוה, והשמש דאג לכך, שאיש מהם לא יעשה שבתו וחגו חול. היו בתי־תפלה שכלכלו „עשרה בטלנים". שישבו כל היום בבית המדרש ועסקו בתורה והתפללו ב„מנין". בבית־כנסת אחד מקישינוב התקיימה חברת „הכנסת־אורחים" שכלכלה חמשים, ששים עניים על חשבון המתפללים. בבתי־התפלה בכל עיר ועיירה היה מנהג לסדר בשבת אחר תפלת מנחה „שלש סעודות" לעניים. חברות צדקה מאורגנות ומסודרות התקיימו בבסרביה מסוף המאה שעברה ואילך, אפילו בישובים קטנים בבסרביה. פעילות רבה בשטח זה גילו ועדי נשים, שאספו וחילקו לעניים מחוסרי כל כסף, מלבושים וצרכי־אוכל. על פי רוב התארגנו החברות בשם „עזרת עניים". הארגונים האלה עזרו לעניים בעצים להסקה בחורף, במלבושים ובנעלים וכו'. בעת צרה יוצאת מן הכלל היתה מתפתחת פעולה רחבה.

החברה הראשונה לעזרת עניים בקישינוב אושרה בשנת 1898. היא היתה המשך של ועד הצדקה הזמני, שנוסד שם עוד בשנת 1892. באותה השנה, כאשר פרצה באירופה מגפת הכולירה, חשבו העסקנים בקישינוב לא רק על אמצעי זהירות ונקיון, אך גם על תזונת העניים שבין התושבים. נפתחו אז בעיר בשתי נקודות בתי־תמחוי ותה כלליים, שבהם יכלו העניים לקבל סעודת צהרים בחמש פרוטות (קופייקות) ובעד שתי פרוטות כוס תה ולחם. על פי הצעת שר הפלך החליט הישוב היהודי גם הוא לפתוח מוסדות כאלה לנצרכים שלו. הנהלת העיריה בחרה ועדה שניגשה במרץ רב להגשמת ההצעה הזאת, וכל הישוב היהודי נענה לקריאה. ב־13 בספטמבר 1892 נפתח במעמד סגן שר הפלך, ראש העיריה ויעוד הרבה אורחים מטבח זול, ואחר ימים אחדים נפתח גם אולם לתה.

ב־17 בנובמבר 1896 התחיל המטבה מחלק ארוחות חינם לתלמידים עניים של בית־הספר הפרופסיונלי של ראשקוביץ'. מספר הארוחות הגיע עד חמש מאות ביום. אנשים פרטיים היו „קונים" כמה ארוחות, במחיר עשרה לעי כל אחת, וחילקו את הכרטיסים בין העניים. לפעמים היו שולחים ארוחות לעניים לבתיהם. בראש הועד הזמני של מעשה הצדקה עמד ד"ר מ. בלומנפלד. בש' 1893 נוסד ועד מיוחד של בית התמחוי ובראשו עמד ד"ר י. מוטשניק.

בש' 1896 התחיל הועד מחלק עצים לחורף ומצות ותפוחי אדמה ותמיכות כספיות לפסח. תמיכות אלה ניתנו על ידי מתנדבים וקבוצות קטנות, שעשו מעשי חסד אלה מרצונם ועל דעת עצמם. באותה שנה משך אליו הועד הצבורי חברים גם מהקבוצות האלה. אף על פי שהועד הזמני ניהל את מעשי הצדקה האלה, השתדלו העסקנים שבהם לרכז את העבודה הזאת ולהעמידה על יסודות חזקים. הם חשבו גם לקבוע תקנות ולהגישן לאישור. בסוף 1897 פרסם המיניסטריון ספר תקנות בשביל מוסדות הצדקה. אז קבל הועד הזמני רשיון ליסד חברה לעזרת עניים בקישינב. וכשנתאשר ספר התקנות נתבטל הועד הזמני, והחברה הרחיבה את פעולותיה.

אחרי קישינוב אורגנה בעיר חוטין חברה לעזרת עניים, שנתאשרה בש' 1897, ומספר חבריה היו 150, שהכניסו כשש מאות רובל לשנה. החברה הספיקה לרכוש לה

תשעה בתים, ארבע חנויות, אטליז, בית־מרחץ ומגרש ספורטיבי. כל אלה הכניסו לה בשנת 1915 דמי חכירה 1505 רובל למוסדות צדקה. סכום כל הוצאותיה עלה לסך 46514 רובל. בראש הפעולה עמד הגביר חשוך־הבנים חנא רייס, שהודות לו גדלו הסכומים למעשי־הצדקה. חברה זו נהלה גם את המוסד „מושב זקנים", שישבו בו עשרים איש, את בית התמחוי, שחלק 2500 ארוחות בשבוע, את ה„תלמוד־תורה" שלמדו בו מאתים ילד. ובו חולקו נעלים ומלבושים לילדי עניים, „מעות־חטים" למצות ולתפוחי־אדמה לפסח, תמיכות לחולים עניים ודמי קבורה. במשך הזמן נתפרקה החברה למוסדות עומדים ברשות עצמם „מושב זקנים", „בית תמחוי" ועוד.

בבאלצי נוסדו חברה לתמיכת עניים וחברה לתמיכת בעלי־מלאכה. בש' 1935 אספה 685.122 לעי מחמש מאות ושבעה חברים וחילקה לאלף ומאה ושנים עשר איש עצים ומצות.

בצ'טטיה־אלבא חלקו בש' 1936 לעניים 317, 257 לעי. באורהיוב חלקה חברת „עזרת עניים" במשך שנת 1936 ל־180 משפחות תמיכות בסכום 304.098 לעי. בטיגינה חילקה החברה „פת לאביונים" לחם למאתים וחמשים משפחות, שמחירו עלה 150,000 לעי; בסורוקי פתחה „עזרת עניים", בזמן שפליטי אוקראינה עברו שם, מטבח זול, וחלקה 50 ארוחות ביום. היא קבלה עזרה גם מהג'וינט. באיזמאיל התאחדה החברה „עזרת עניים" עם הקהלה והוציאה בשנת 1935 עשרת אלפים לעי. אגודת בעלי המלאכה שנוסדה בעיר זו בשנת 1921 חלקה במזומנים, בצרכי אכל, בעצים ועוד 65,000 לעי. היתה לה גם ספריה, שרכושה עלה ל־20,000 לעי. באונגאני הוציאה ה„חברה לתמיכת עניים וחולים" והאגוד של בעלי מלאכה בשנת 1936 כ־40.000 לעי. בבריצ'ני עברה החברה „עזרת עניים" לקהילה והיא הוציאה בש' 1936 לכל סוגי העזרה 205.484 לעי. היו שם גם „חברה לתמיכת עניים" ו„עזרה עצמית". בסקורני היו שלש חברות „עזרה לעניים — פרנסת עניים", „חברת בעלי מלאכה" וועד „ללינת הצדק". בקלרש חילקה החברה „תומכי עניים" בש' 1936 — 58.774 לעי. בזגוריצה חלקו „עזרת עניים" ו„עזרת חולים" 70,000 לעי. טארוטינה חילקה בש' 1936 — 192,000 לעי. במושבה דומברובני חילקה חברת „תומכי עניים" בש' 1936 — 58.774 לעי; טלנשטי — 99,000 לעי; ידינצי — 130,285 לעי; קאושני — 149.341 לעי; רזינה — 142,500 לעי; רומנשטי — 18,100 לעי; רישקאני (חברת „תמיכת עניים" ו„חברת בעלי מלאכה") — 95,000 לעי; בריצ'בה („עזרת עניים") — 100,000; הנצ'שט — 26,000; קיליה („תמיכת עניים") — 150,000; צימישליה („עזרת עניים" ו„עזרת חולים") — 90,000 לעי; פלורשטי („עזרת עניים") — 60,000 לעי; קפרשטי („עזרת עניים") — 43,000; נובולסליצה — 25,000; בומוקליה — 40,000; רני — 18,000; ליאובה — 54,000 לעי; טטרשטי — 75,000; מרקולשטי — 80,000; ארציז — 70,000; קמרט — 59,724; פרליץ — 80,000; וואלי־לוי־וולאד — 15,000; פלשטי — 33,000; טשאדאר־לונגא תמכה בארבעים משפחות. מלון אורחים בשביל עניים נודדים היה בצ'טטיה־אלבה, שהוציא בש' 1936 — 19,136 לעי; בטלנשטי היה קיים מלון אורחים במשך 40 שנה; גם בקיליה ובקפרשטי היו מוסדות כאלה.

משפחה עניה ליד ביתה בעיירה קטנה בבסרביה

עצים להסקה לנצרכים בדומברובני

מטבחים זולים לעניים

המוסד הותיק ביותר היה „המטבח העממי וקנטינה לתלמידים ולילדים על שם י. גוכמן" בקישינוב. המטבח שקם בסוף המאה התשע־עשרה מלא תפקיד מיוחד בשנים 1930—1920 כשזרם הפליטים מאוקראינה נמשך דרך בסרביה והתעכב בקישינוב. מ־1925 אורגן שירות לילדים בו קבלו הנצרכים ארוחת בוקר וארוחת צהרים במחיר של לעי אחד. רק ב־1937 הצליחו עסקני המפעל לבנות בנין מיוחד למטבחי הילדים. מטבח אחר התקיים ברחוב הארלאַמביה ותקציבו הגיע ל־354 אלף לעי. בבלצי קם מטבח ב־1932 שלא היה אלא המשך המטבח שהוקם ע"י „צעירי־ציון" במקום. גם בחוטין קיים היה מטבח אך פעולתו הצטמצמה במתן ארוחות יומיות ל־40 מבוגרים ול־15 ילדים בלבד.

ועדי נשים

כבר אמרנו לעיל, כי בהרבה מקומות פעל ועד נשים בהצלחה לטובת העניים בצורות שונות. הנשים עסקו בעזרת חולים, ביולדות עניות ובתמיכות עניים „נסתרים". הכנסותיהן הכספיות באו בראש וראשונה ע"י אוסף תרומות חברים ופעולותיהן היו מגוונות מאד: חילקו בגדים ונעלים, ארוחות בוקר ועוד. לדוגמא ישמש ועד הנשים באורהיוב. הוא המציא בגדים, נעלים ומזון לילדים עניים, ושלח אותם לירחי הקיץ לקיטנות; תמך בכספים בעניים מחוסרי עבודה ורכש בשבילם מכונות תפירה; תמך בבית־הספר של חברת „אורט" „אזע", קנה ספרי לימוד בשביל תלמידים עניים; נתן לזקוקים הלוואות בלי רבית ועוד. ועד זה הוציא מ־1.8.33 עד 1.6.35 — 204,130 לעי לעזרה סוציאלית.

בצ׳טטיה־אלבה נהל ועד הנשים בית־תמחוי לתלמידים עניים של הת"ת ובמשך 1935 חולקו בו 12.440 ארוחות לתלמידים, ולאחרים — עוד 1408 ארוחות. ההוצאות עלו לששים אלף לעי.

בטיגינה תמך ועד הנשים ביולדות עניות והוציא בש׳ 1936 24,000 לעי.

בסורוקי הוציא ועד הנשים 25,000 לעי.

באיזמאיל תמך ועד הנשים בילדים ובחולים שחפנים, ביולדות עניות בסכום 73,000 לעי.

בקלרש הקים ועד הנשים קיטנה לילדים והוצאותיו עלו בש׳ 1936 511.919 לעי.

באַטאַקי התקיימו שני ועדי נשים: אחד בשם „עזרת חולים", והשני ליד „חברת והשני ליד „חברת בעלי מלאכה".

באונגני היו לועד הנשים ששים חברות ותפקידו היה לחלק בגדים ונעלים לילדים עניים.

בבולגרד עזר ועד הנשים לחולים עניים.

בידינצי עזר ועד הנשים ליולדות עניות.

בליפקאַני היה קיים ועד נשים בשם „עזרת אביונים", שתמך בהמש עשרה משפחות.

בנובוסוליצה חלק ועד הנשים נעלים ובגדים לילדי עניים מהכספים שקבל מאנשי העירה באמריקה.

בקפרשטי חילק ועד הנשים ארוחות לילדי עניים.

בקאושני תמך ועד הנשים ביולדות עניות.

הדאגה לזקנים

מוסדות אלה היו משלשה סוגים: א) „מושב זקנים" שהיה חלק אורגני של בית החולים והתנהל על ידי אותו הועד ועל חשבון תקציבו של אותו בית־החולים. ב) „מושב זקנים מיוחד שנכלל בפעולותיה של חברת עניים. ג) „מושב זקנים" העומד ברשות עצמו.

בקישינוב היו שלשה מוסדות משלשת הסוגים: אחד כחלק של בית־החולים, שנפתח בש' 1862, ובו היו בשנ' 1936 — 21 גברים ו־31 נשים; השני נבנה ונתכלכל ע"י העשירים פרלמוטר וקליינמן חתנו מש' 1903 עד 1918, ובו 225 גברים ונשים; והשלישי מיסודה של „עזרת עניים" עם תקציב של 56,000 לעי.

באורהיוב היה „מושב הזקנים" ליד בית־החולים משנת השמונים למאה שעברה על חשבון הנדבן זליג קליסטר וחשבון ה„קורובקה" ועוד. דאגה לו בעיקר הנדבנית פרל פאגיס וידידתה מירל שינדר. על מירל שינדר זו מסופר בחוברת שהופיעה לחגיגת היובל של המוסד, שהיא הצטיינה במחול „הפויליש". ובכל חתונה, שהיתה בעיר, היתה רוקדת את הריקוד הזה ואת הכספים שאספה בריקודיה היתה מוסרת לטובת מושב הזקנים. בש' 1936 היו בו 17 זקנים ו־25 זקנות. התקציב עלה אז ל־357.203 לעי.

תקציב מושב הזקנים בסורוקי עלה ל־130,000 לעי.

בבאלצי היו בשנת 1936 17 זקנים ו־33 זקנות, ותקציבו — 279,912 לעי. במוסד השני בעיר זו מטעם חברת בעלי־מלאכה היו 12 זקנים ותקציבו — 64,6166 לעי.

בטיגינה היה מושב הזקנים ליד בית־החולים. בו היו 30 זקנים וזקנות.

במושב הזקנים של ליפקאני היו 20 זקנים ותקציבו — 100,000 לעי, שמחציתו בשנת 1936 נתקבלה מבני העיירה היושבים באמריקה.

בנובוסוליצה היו במושב הזקנים 14 איש משני המינים; תקציבו היה בש' 1936 כ־50,000 לעי, מחציתו נתקבלה מועד נשי העיירה היושבים באמריקה.

בקיליה היה „מושב זקנים" אחד שייך לקהלה ותקציבו 60,000 לעי נשתלם ע"י הקהלה, ואחד — על חשבון „ועד הנשים" — לתשע זקנות. והועד הזה הוציא בש' 1936 68,000 לעי.

בסקורני הוציאו בש' 1936 91,000 לעי.

בחוטין היו ב„מושב הזקנים" 16 זקנים ו־20 זקנות.

בצ'טטה־אלבא הוציאו להחזקת „מושב הזקנים" 176,000 לעי.

מוסדות עזרה לילדים היו בבסרביה רק ארבעה, וכולם בקישינוב. שניים מהם היו מיסדות סגורים, בהם נמצאו הילדים בקביעות ושנים שמשו מעון לילדים רק ביום.

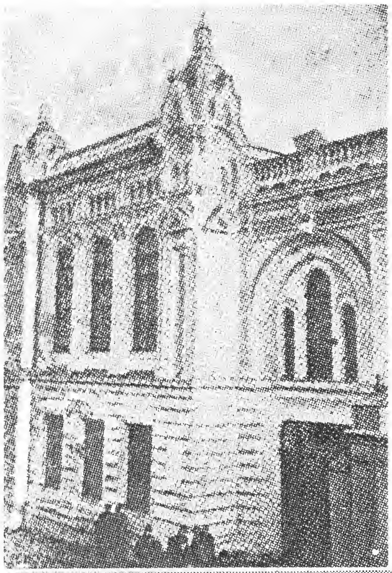
א) המעון לילדים יתומים נוסד בש׳ 1900 על ידי ההסתדרות המרכזית של חברת הצדקה „עזרת עניים״. יוזמו היה הד״ר בלומנפלד, אשר התחיל לטפל בהקמתו עוד בש׳ 1893. אך מחשבתו הוצאה לפועל רק בש׳ 1900, כשהוא לא היה עוד בחיים. במקומו בא יושב־הראש של „עזרת עניים״ ד״ר מוצ׳ניק. המוסד נפתח בבית שכור ברחוב הקיובי לארבעה־עשר ילדים, ובש׳ 1902 נקנה בשבילו בית בן עשרה חדרים ומגרש בן עשר דיסיאטינות. חלק מהתקציב נתקבל מה„קורובקה״ ומ„עזרת עניים״. מנהלו היה דוכובני. אחר הפרעות של 1903 הגיע מספר היתומים ל־45, ואז בא לעזרתו ה„פיפל־רליף״ באמריקה. בש׳ 1907 נטע האגרונום ע. אטינגר, בא כח יק״א, כרם (ובו גם עצי פרי) שקיבל בש׳ 1912 מדליה של זהב בעד פירותיו. בש׳ 1909 השתחרר הבית מאפוטרופסותה של „עזרת עניים״ וד״ר סלוצקי נבחר כראש ההנהלה. בש׳ 1913 נגמר כבר הבנין החדש, שבו היו שלשים וחמשה חדרים גדולים. לאחר המלחמה בא הג׳וינט לעזרתו בתמיכה חדשית, במזונות ובבגדים. בש׳ 1926 נספחו לועד חברים חדשים בעלי מרץ וגם ועד נשים, שאספו כספים לפתיחת בית־מלאכה ואירגון משק חקלאי, שחניכיו יוכלו אח״כ לעלות לארץ־ישראל. אך המשק הזה לא התפתח כראוי.

היתומים ביקרו לפני זה את בית־הספר למסחר, את הגימנסיה. בין הראשונים היו גם כאלה שהגיעו להשכלה גבוהה. בבית זה היו 70 יתומים, מהם 36 בלי אב ואם. בסך הכל נתחנכו בבית היתומים בשלשים וחמש שנות קיומו — 1165 יתומים, מהם 90% בני קישינוב ועשרה אחוזים ממקומות אחרים. 45% מהם נעשו אח״כ פועלים, 40% — פקידים, 10% טכנאים.

ב) בש׳ 1920 נוסד בתמיכת הג׳וינט בית יתומים לנערות. בראשו עמדה הג׳ הלנה באָביץ׳ הידועה ע״ה, ששמה נקרא עליו. בש׳ 1936 נמצאו בו 78 יתומות, מהן 54 יתומות מאב ומאם, 16 — מאב, ו־8 — מאם. במשך 17 שנות קיומו עזבוהו 387 יתומות, מהן 117 יתומות מאוקראינה הגרו לאמריקה. הוצאותיו בש׳ 1936 הגיעו ל־441,019 לעי.

ג) בית ילדים עניים לשני המינים, על שם קניגשץ, נוסד מיד אחר הפרעות של 1903 ע״י הגבירות ד״ר יקיר וקניגשץ, והתחנכו בו יותר ממאה ילדים מחוסרי כל. הועד פנה בכרוז לעזרה אל יהודי אמריקה. המהפכה הרוסית והמצב המדיני שאחריה הביאו שוב יתומים פליטים והם מצאו בבית זה מקום מנוחה. היהדות הבסרבאית תמכה בכספה לביסוסו של הבית הזה וגם הפעם נענתה היהדות האמריקאית ע״י הג׳וינט בתמיכות שונות. בו היו 83 ילדים מקישינוב בגיל שלפני עשר שנים. מהם 45 ילדים, 38 ילדות, יתומים מאב ומאם ואחרים מאב או מאם בלבד, ותקציבו בש׳ 1936 — 230,000 לעי.

ד) בש׳ 1933 נתארגנה חברה לעזרה לילדי עניים מגיל ביה״ס ומהגיל שלפני ביה״ס ובש׳ 1937 נתאשרה באופן רשמי והיתה לה רשות להקים גני ילדים, אולמי־קריאה, בתי־ספר עממיים ועוד. במטבח שפתחה אכלו 75 ילדים בגיל שלמטה מ־7 שנים, רובם יתומים. תקציבה החדשי עלה ל־21,250 לעי לחודש.

בנין „מושב־זקנים" בקישינוב

בנין „מושב־זקנים" בבריצ׳אָני

הזנת ילדים עניים

כמסופר לעיל, נעשה בקישינוב הנסיון הראשון לעזור לתלמידי בית־הספר העניים על ידי הזנה זולה וטובה מהתמחוי. נסיונות כאלה נעשו אחר כך גם במקומות אחרים. הזנה תמידית ומסודרת התחילה כתום המלחמה. מטבחים כאלה התנהלו על ידי ועדי נשים, שדאגו למקורות כספים ולשמירת החפצים וכלי המשק. המטבחים היו פתוחים כרגיל בימות החורף, שאז ניתנו לילדים ארוחות צהרים חמות ומזינות, או ארוחות בוקר. בשנות הבצורת בבסרביה נתקבלו אמצעי כסף מהועד המרכזי לטובת הרעבים. אחר שנת 1936 נתארגן בועד המרכזי לרעבים בקישינוב ועדה להזנת תלמידי בתי הספר בראשותם של י. מילשטיין, י. אוסוסקין ונ. רויטמן שקבלה מהועד לרעבים כמאה אלף לעי. נוסף לזה קבלה ממקורות חו״ל כשלשה רבעי מיליון, בתנאי שגם היא תתן למטרה זו 51% מהסכום ממקורות מקומיים. באופן זה יצא שקישינוב ושאר הערים והעיירות הכניסו למעלה מחמש מיליון לעי שהיוו 59% מהוצאותיהם. מפעל ההזנה נמשך מנובמבר 1936 עד מאי 1937 בשלשים ותשעה מקומות ונהנו ממנו 3717 ילדים. אחר כך נוספו עוד 4500 ילדים.

קייטנות לילדים

אחרי שנות המלחמה התעוררו אחדים מהעסקנים לשלוח ילדי עניים לקייטנות. ובתמיכתו של הג׳וינט נשלחו קבוצות ילדים לחדשי הקיץ לקייטנות, ששם שאפו ילדי עוני אויר צח ושמש ונהנו מהזנה טובה בפקוחם של מורים מנוסים. המפעל מצא חן בעיני רבים, והם דאגו לכך שיהיה בר־קיימא. אחרי הג׳וינט באה גם חברת אז״ע לתמוך במפעל היעיל הזה, והכל שמחו בראותם את ילדי העניים יוצאים מהקייטנות בריאים, רעננים ושמחים. בש׳ 1936 נולד הרעיון ליצור אגודה בשם „ידידי הילד היהודי״, שתדאג ליסוד מגרשים וקייטנות לילדים. האגודה נתאשרה והתחילה בהקמת קייטנות בשביל ילדי עוני בכל בסרביה. ביזמתו של י. מילשטיין נרכש בית בטעהוצה—טרנסילוואַניה, לא רחוק ממקום המרפא וואַטראַ דורנה בשביל ילדי בסרביה. באותו מקום נרכשו עוד שלשה בתים ע״י הג׳וינט בשביל יתומי טרנסילוואַניה. בש׳ 1937 נשלחו שמה 55 ילדים מבתי־הספר בקישינוב ומעיירות אחרות לבלות את הקיץ. לאחר ששהו שם חדש הושבו לבתיהם ובמקומם אמרו לשלוח קבוצה שניה. והנה פרצה מגפת האסכרה ומוכרחים היו להפסיק את הפעולה.

כדי לקבל מושג מפעולת הקייטנות בבסרביה (בלי להביא בחשבון את הקייטנות שנתמכו ע״י „אזע״) נביא מספרים אחדים. בש׳ 1930 בילו בקייטנות שנתמכו ע״י הג׳וינט ילדי איזמאיל, חוטין, טטרשטי, טיגינה, ניצקאן וקיפרטשני 286 ילד, ששהו שם משלשים עד חמשים יום והוצאות החזקתם הגיעו ל־352,441 לעי. חוץ מזה קבלו עוד כמה ילדים חלשים וחולניים תמיכה פרטית כדי להכשירם ליציאה מבית הוריהם אל הקייטנות. שנתיים אחרי זה, בש׳ 1932, בילו בעשר קייטנות 776 ילדים, מהם 356 ילדים בקייטנות מלאות, וארבע מאות ועשרים בקיטנות למחצה, ז״א רק במשך היום. חוץ מאלה נשלחו 23 ילדים לבתי הבראה ולרחיצה בלימן.

בש' 1936 התקיימו כבר 14 קייטנות בשמונה אזורים. שש מהן היו פתוחות 2 חדשים וקבלו שני מחזורים של קבוצות ילדים, והשאר רק חודש אחד. נהנו מהן 1015 ילד בגיל 6 — 12. ההוצאות עלו מחמש מאות עד אלף ומאתים לעי לילד. ההוצאות על כל 14 הקייטנות הגיעו ל־716,174 לעי.

עזרה פרודוקטיבית

עד כאן עסקנו בעזרה סוציאלית פילנטרופית בבסרביה. אך היו בה גם מוסדות שעסקו בהגשת עזרה פרודוקטיבית, שערכה ויעילותה גדולים הרבה יותר, כי היא נותנת לעניים את האפשרות להרויח את לחמם במרצם ובעמל כפיהם. האנשים האלה לא ינצלו מדלותם ע"י נדבות. הם ימאסו בלחם חסד, ויש אשר יבחרו לגווע ברעב מאשר לפשוט יד. בעוד שתמיכה בתור הלואה שיצטרך להחזירה קבל יקבל ובעזרתה ישוב להיות „ככל האדם", המוצא את פרנסתו בעמלו וביגיע כפו.

מהמוסדות המנהלים את פעולותיהם בכוון זה ידועה „קופת גמילות חסד". קופה כזאת היתה קיימת על פי רוב ליד החברה „עזרה ליהודים עניים", שהיתה לה מחלקה ידועה בשם „סומך נופלים". מטרתה היתה להחזיק בידי אנשים, שנשארו לזמן מה בלי עבודה ע"י מחלה, מקרה מות במשפחתם וכדומה. מנהלי החברה היו נותנים חלק מהלואותיה בלחם. הלווה היה מקבל כמה כרטיסים מאותה חברה אל מאפיה, והחברה שלמה אחר כך בעד הכרטיסים.

במשך הזמן הזה נתברר שהרבה הלואות בכסף מזומן ובלחם לא סולקו. ודבר זה השפיע על הקרן להלואות שלא יכלה להתפתח. בש' 1917, לפני המהפכה, היתה המחלקה „סומך נופלים" למוסד בפני עצמו והוא קבל מהג'וינט תמיכה בסך 115,000 לעי בתנאי, שפעולתו תתנהל על יסודות בריאים יותר. המוסד הזה הפסיק את מתן ההלואות בלחם והיה נותן הלואות רק בכסף מזומן, כדי שהלווה יוכל להרויח בעצמו את לחמו, והשגיח שהלווה ישתמש בהלוואה זו רק לעבודה פרודוקטיבית ויחזיר אותה במועדה. במשך שנ' 1922 ניתנו 516 הלואות מ־100 עד 2500 לעי.

בקישינוב היתה עוד קופה אחת בשם זה, שהתנהלה על אותם היסודות. גם בערי השדה התקיימו קופות כאלה ליד עזרת עניים, או ברשות עצמן. קופות כאלה או דומות להן היו בבלצי שלש, בצ'טטה־אלבה, באורהיוב, באַטאַקי, בטאַרוטינה, חוטין, בקאַפרשטי, (שתי קופות) בטיגינה, בהנטשטש. מחוץ לאלה התקיימו קופות של גמילות חסד קטנות יותר בסאַראַטה, בקאַהול, בבולגרד, בוואַליאַ־לוי־וולאַד, בטטרשט, בדומברובני, בטלנשטי, ברישקאַני, בטשימישליה, בארציז, בקארפינגן, ברני, בפרליץ,בליאובה. בשנים האחרונות, כאשר המשבר הכלכלי גבר בארץ ורבים מחברי ה„קופות להלואות וחסכון" הוצאו מתוכן, נתעוררו בהרבה מקומות לפתיחת קופות להלואות בלי רבית בשביל אנשי עמל שהתרוששו. הצעה זו מצאה חן בעיני כל המשתתפים באספה שנתקיימה אחרי מותו של נ. רויטמן ובה נתקבלה החלטה לאסוף קרן של מיליון לעי לתכלית זו על שמו של נ. רויטמן ונוסדו קופות כאלה בקלרש, בוולונטירי, ברומנשטי, בטשימישליה, בנובוסליצה. בכולן תמך הג'וינט בסכומים הגונים. סכומי ההלואות היו מאלפים עד שלשת אלפים לעי, שניתנו לעשרה עד עשרים וחמשה שבועות.

על „הבנקים" ועל המוסדות לעזרה הדדית בצורותיה השונות ראה במאמר לקורות הקואופרציה היהודית בבסרביה. כאן נקדיש רק שורות אחדות לנדבן אלכסנדר קזימיר מבריצ׳ני, שהיה תופעה מצוינת יוצאת מן הכלל: נוצרי שהוציא הון רב משלו לצעירים יהודים עניים, כדי לאפשר להם לקבל השכלה בינונית וגבוהה וגם השכלה מקצועית. לא אגרונום אחד, רופא, מהנדס, חובש, מילדת חייבים תודה לאיש המצוין הזה, שהוציא מכספו מאות אלפי רובל על השכלתם של צעירים וצעירות יהודים. לאחר מותו נוסדה חברה על שמו. אך היא לא הספיקה לעשות הרבה מחמת המשבר שבא.

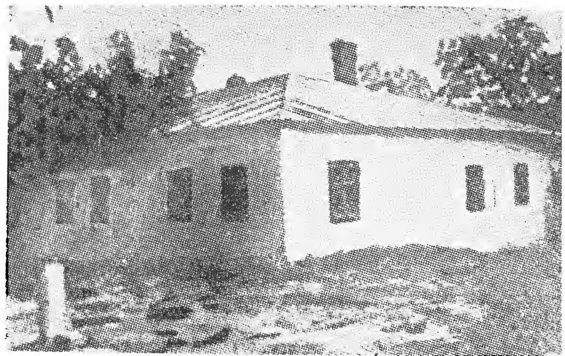
פעולות סיוע מיוחדות

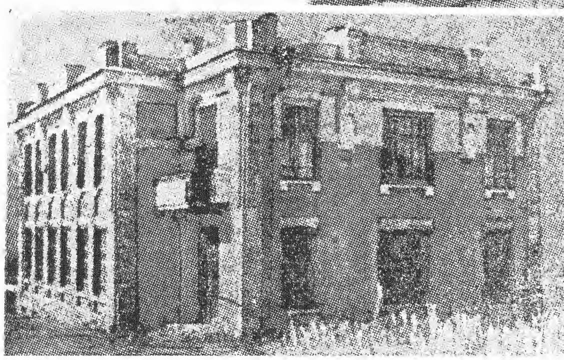
לא נתעכב פה על פעולותיהן של הסתדרויות גדולות באמריקה ובארצות אחרות שפיתחו בבסרביה. הן עמדו ליהדות הבסרבית בכל עת צרה ולפעולותיהן היתה השפעה גדולה עליה. לפעולותיהן של הסתדרויות אלה הוקדשו הרבה מאמרים וספרים מיוחדים והם ידועים לכל מי שמתענין בהם. הרבה נכתב גם על פעולות עזרה של קבוצות וחברות שנשאו אמנם אופי בסרבי מקומי, אך היתה להן השפעה מיוחדת במינה, כגון עזרה לנגועי הפרעות בקישינוב; עזרה בשביל פליטי אוקראינה בשנות 1919 — 1924 וכדומה. תזכרנה כאן פעולותיהם של יהודי בסרביה לטובת נגועי הבצורת. בשנים שלאחר המלחמה לקו אזורים שונים בבסרביה, פעם פה ופעם שם, בבצורת קשה מאד. ותושביהם נשארו בלי פרוסת לחם ממש והיו זקוקים לתמיכה מידית. הבצורת הראשונה היתה בש׳ 1925 — 1926. אז נתארגן בקישינוב ועד יהודי לעזרת הרעבים, שהתקיים במשך כל החדשים עד היבול החדש, והושיט עזרה לכל אלה שסבלו מהרעב. המרכז לפעולה זו נמצא באגוד הקואופרטיבים ועל ידו — בקופות להלואה וחסכון. מספרם של אלה שסבלו מהרעב הלך וגדל מחודש לחודש עד שהגיע ל־18.000 שהיו זקוקים לעזרה בצורות שונות: ללחם ושאר מיני מזונות, לעצים להסקה, לעזרה רפואית וכו׳ וכו׳. האיגוד של הקואופרטיבים פנה אז לכל יהודי הנפות האחרות ברומניה, וגם לועדיכ הבסרבאים בארגנטינה ובארצות אחרות ולג׳וינט, ואסף באופן זה 10205,102 לעי. התמיכה נשלחה לחמשים ושבע ערים ועירות בכסף מזומן, בצרכי מזון, בחמרי הסקה ואחרים. המרכז פתח בתי תמחוי לילדים, שבהם אכלו 1586 ילדים.

הבצורת בשנת 1928

גם בבצורת השנייה נוסד ועד בקישינוב לעזרת הרעבים בנשיאותו של נ. רויטמן. אליו הצטרפו העסקנים שעבדו בימי הבצורת בש׳ 1926, אבל תפקידם היה הפעם קשה יותר, כי נגשו לפעולה זו בידים ריקות ובלי תקוות לקבל עזרה מאיזה מקום בחו״ל. אך ידי העסקנים לא רפו. הם שלחו את זלמן רוזנטל עורך העתון „אונזער צייט" לאזור הרעבים והוא פרסם ב„אונזער צייט" שורת ריפורטז׳ות שהשאירו רושם רב. חברי הועד מילשטיין, פאגיס, רוזנטאל וזילברמן בקרו בערים הגדולות צ׳רנוביץ, יאסי, בוקרשט,

בית היתומים הישן בקישינוב

בית היתומים החדש בקישינוב

קבוצת נצרכים בימי הרעב

ויסדו שם ועדים. תמיכות התחילו מתקבלות ממקומות רבים בארץ ובחוץ לארץ, והמרכז יכול להושיט עזרה לשבעים וארבעה מקומות ועוד לכפרים שונים בסביבות צ׳יטטיה־אלבה, טרוטינה וטלנשטי. התמיכה היתה בצורות שונות, כמו בשנת הבצורת הראשונה. גם ה„צלב־האדום״ והג׳וינט באו אז לעזרת הנגועים בבצורת. הצלב האדום הרומני עזר הרבה בלחם וצרכי מזון לילדי היהודים באותה המדה שעזר לילדי הנוצרים. הצלב האדום בקישינוב מסר לועד המרכזי משלוח גדול של חמרי מזון, שנמסר למטבח הזול. והמנהלת של הצלב האדום בטיגינה, הגברת שטפנסקו, נהלה בכספה במשך כל ימי החורף ההוא מטבח למאתים ילדים יהודים ותמחוי לחמש מאות יהודים ובית תה, ואלפים יהודים יכלו לקבל שם לחם וטה חם. גם הג׳וינט ומוסדות אחרים שלחו את תמיכתם במשך כל החורף וגם אחרי הפסח עד חדשי יוני ויולי כלכלו בתי התמחוי ונתנו תמיכות חד־פעמיות למוסדות מקומיים שונים. גם ה„פונדיישן״ חילק באמצעות איגוד הקואופרטיבים שע״י הקופות להלואה וחסכון 27,000 דולר לצרכי מזון בשביל הרעבים. הועד המרכזי חילק 1,085,000 לעי לעזרה קונסטרוקטיבית. בסך הכל נאספו באותו זמן ברומניה ובחבלים אחרים, שנצטרפו אליה, 2,651,456 לעי. המוסדות בחו״ל תמכו במפעל זה בסכום של שנים־עשר מליון, מאה ושנים עשר אלף, שבע מאות שמונים ושלשה לעי. ויחד עם עוד תמיכות שונות הוצאו לצרכי הרעבים בס״ה 17,261,749 לעי.

הבצורת השלישית

בשנת 1935 לקה חלק בסרביה הדרומית בפעם השלישית לאחר המלחמה בבצורת קשה. ארבעת המחוזים צ׳יטטיה־אלבה, טיגינה, קאהול ואיזמאיל סבלו מאד מעצירת הגשמים באותה השנה וכל היבול אבד. שוועת הרעבים נשמעה בכל הארץ. בראשית נובמבר 1935 התאספו העסקנים לקישינוב מטעם הועד המרכזי לעזרת הרעבים. נבחר ועד עם העו״ד ק. שטיינברג ובראש המפעל נ. רויטמן. שוב נשלחו כרוזים וקולות קריאה לכל פינות הארץ ולכל ועדי העזרה בחוץ לארץ. גם הפעם מצאו הקריאות לעזרה אזנים פתוחות. באה עזרה מהג׳וינט וממוסדות סיוע אחרים. גם הועדים המקומיים אספו סכומים הגונים וכל אלה אפשרו להגיש לסובלים את העזרה הדרושה, שהגיעה ל־3,705,112 לעי: מזה במזומן 1,683,039 לעי; במזונות — 318,106; בחמרי הסקה — 228,068 לעי; במלבושים — 101,820; בבתי תמחוי — 738,609 לעי, ול„נסתרים — 1,076,857 לעי.

***

השנים הבאות בבסרביה עד לסיפוחה הראשון לברית המועצות ב־1940, עמדו בסימן המבוכה הגדולה של השואה המתקרבת. כל מה שנעשה אז היה בו משום עזרה לשעה ושקע יחד עם שקיעתה הטרגית של יהדות בסרביה.

הקואופרציה היהודית בבסרביה

משה שאראנד

חברות לעזרה עצמית ועזרה הדדית

אותן האגודות והחברות השונות שנוסדו לשם מתן עזרה לנצרכים בה מתוך קיום מצווה של „כי ימוך אחיך", והן נתקיימו בכל ארצות פזורינו, היו קיימות גם בבסרביה. לא היתה אפילו עיירה קטנה אחת, או מושבה, שלא היו בהן חברות צדקה כמו: „ביקור־חולים", „הכנסת אורחים", „לחם אביונים", „תומכי ת"ת וישיבות קטנות", „תומכי עניים", „מתן בסתר", „הכנסת כלה" וכיוצא באלה, שהביאו תועלת רבה לזקוקים להם. בכל קהילה נמצאו גברים ונשים בעלי לב ער וחם, ששׂשו לקראת מצווה והם באו לעזרת אומללים מחוסרי ישע ועמדו לסובלים בשעת דחקם והושיטו להם עזרה דחופה חד־פעמית או תמיכה לזמנים קבועים. המקורות לכספי תמיכה שמשו תרומות חברים, שנרשמו לחברה ושלמו על פי התחייבותם לרצונם. לכל חברה היו תקנות וחברי וועדי הנהלה עם גזבר ומנהל חשבונות שלא על מנת לקבל פרס, והם נבחרו על ידי אספה כללית שנתית, שבה נמסר דין וחשבון על פעולות הועד וחשבון כספי.

אך מחוץ לחברות אלה היתה בכל קהילה גם יזמה פרטית. אשה עניה, כי תלד ובביתה אין כול; איש כי יחלה פתאום ואין ידו משגת להזמין רופא ולקנות בשבילו רפואה; עני שמת ואין מי שיטפל בקבורתו; וכדומה מקרים רעים, — מיד נמצא שכן טוב, גבאית צדקה שגם חלקם הם איננו בין העשירים, והם חוזרים, עם מטפחת אדומה על פי רוב, על פתחי חנויות, בתי מכרים וסתם בעלי־בתים ואוספים נדבות, קונים תרנגולת למרק־עוף בשביל היולדה, הולכים לשוחט לשחוט את העוף, מכשירים אותו וגם מבשלים למענה את המרק. אנשים טובים אלה היו מזמינים גם רופא לחולה, רצים לבית המרקחת להביא את הרפואה. ואם החולה מת, אספו נדבות לתכריכים ומסרו אותן לרשות החברה קדישא ונושאי המטה. נמצאו עוד רחמנים בני רחמנים, שדאגו בזמן הראשון גם ליתומים קטנים והכניסו אותם לתלמוד תורה וכן הלאה.

בשעת צרה כללית, כמו שטפון, שרפה גדולה בעיירה, מגפה, או בצורת, וכן במקרים שהזמן גרמם, כמו מעות־עצים בבוא החורף עם קרחו ושלגו, „מעות חטים" לפני חג הפסח, תקון בית המרחץ, ה„הקדש" וכדומה; — היה עוזב המרא־דאתרא את חדר ההוראה שלו, ואליו נלוו שנים־שלשה מיקירי קרתא וסבבו את בתי העשירים ואת בתי בעלי־הבתים האמידים וגם את הבינונים וגבו מהם תרומות גדולות יותר מכפי הרגיל. ובאחד הערבים שלאחר חודש ניסן התאספו הרב ויקירי־קרתא וחלקו את המעות האלה לנצרכים על פי מספר נפשות ביתם ועל פי מעמדם בחברה. סכום מסוים נפרש לצרכי „נסתרים", שחולק ביניהם ל„מתן בסתר", אשר רק הרב ויחידי סגולה ידעו עליהם.

כל אלה הפעולות נכללו בסוג של מעשי צדקה וחסד. אך היו מקרים רבים של עזרה קונסטרוקטיבית שלמטרה זו נוסדו חברות מאורגנות יותר בשם „גמילת חסדים", „סומך נופלים" ועוד. בעל־עגלה שנפל סוסו בדרך; משפחה עניה שכל פרנסתה היתה על פרה חולבת, ופתאום פשטה את טלפיה; חנות של אלמנה, שנשרפה, או שהסחורות המעטות אשר בה משכו אליהן את תשומת לבם של גנבים; סוחר זעיר, שנהרס ממעמדו ולא יכול להתרומם בכוח עצמו; — הללו וכיוצא בהם פנו הם, או ידידיהם, אל אותן החברות ולוו מהן סכום מסוים בערבון ונסו את מזלם מחדש, וכאשר נתבסס מצבם, התחילו מסלקים את חובותיהם קמעא קמעא תוך הכרת טובה והבעת תודה לגומליהם.

בעלי־מלאכה, הנוונים זעירים, סוחרי תבואה קטנים, רוכלי שוק ו„ירידים", הזקוקים תמיד להון חוזר פעוט; הורים, שהיו צריכים להשיא את בנותיהם, שהגיעו לפרקן וחסר להם סכום ידוע לסלק את הנדוניא, או להזמין להן שמלות חתונה; — הללו פנו למלווה בריבית, שעבר זה מזמן על הלאו שבתורה: „את כספך לא תתן בנשך". ואלה היו מלווים סכומים לא גדולים בשטר של „היתר עסקא", אך ברבית גדולה נגד שטר חתום בשתי חתימות, של הלווה והערב. ופעמים גם נגד משכון של כלי כסף וזהב ותכשיטים שקבלו בירושה מהסבה והסבתה. והלווים התחייבו לסלק את חובם בתשלומים שבועיים. במקרים רבים מטה ידו של הלווה ולא יכול לסלק את חובו. פי הרבית אכלה את הקרן. ואז אבד ללווה גם מעט רכוש הירושה, והוא נפל ולא יכול עוד לקום.

היו גם מקרים כאלה. אנשים „קטנים" שמצאו את לחמם בעמל רב ובזיעת אפים. אך הם דאגו ליום שחור שיוכל לבוא בשנות רעה, או כשיזדקנו ולא יוכלו לעבוד עוד, אם בדאגה לעתיד בנותיהם כאשר תגדלנה. מרחיקי ראות אלה חשכו לחם מפיהם ומפי בניהם, קמצו בהוצאות הבית וחסכו בכל שבוע סכום קטן, שיהיה להם במשך הזמן למשמרת לימים יבואו. ומה יעשו לחסכנותיהם? להחזיק בבית? הרי גנבים יש בעולם וגם בעיירתם. ואם לא יגנבו אותם, הרי ידוע, שאם יש כסף בבית, בא היצר הרע מפתה ומסית. ועל כן הלכו אל גביר העיר, שהיה מוחזק „לבטוח" וביקשו ממנו, שיואיל לקחת מהם את החסכונות. הלז הואיל בטובו לקבלם מידיו ולא נתן להם אפילו שטר. ורק בפנקסו רשם את השם, את הסכום ואת התאריך וקצב להם בעל־פה רבית קטנה. והיו עוד חכמים מבני ההמון שהתאוו להיות בעלי־הון. כדי להבטיח להם איזה סכום ליום שחור. וכדי שיהיה עליהם עול המחייב אותם לחסוך משכר עמלם סכומים קטנים מדי שבוע בשבוע, המציאו המצאה כזאת: הם נתנו למלווה ברבית שטר על סכום ידוע, שקבלו ממנו כאלו בהלוואה. ושלמו בעד חוב זה רבית ידועה, והתחייבו לסלק את החוב בתשלומים שבועיים. את הסך הזה השלישו בידי העשיר בעיירה, שהיה מוחזק לבטוח, לאותו הזמן שקבלו את ההלוואה מהמלווה. יצא שהם שלמו רבית בעד חסכונותיהם הם. אך קורת־רוח גרמה להם ההכרה, שיש להם פקדון למשמרת בידי העשיר. אך היו מקרים, בלתי נדירים אמנם, שהגביר הבטוח פשט את הרגל, וחסכונות העניים ירדו לטמיון, בעוד שהלוואותיהם נשארו בתקפן ודרשו את סלוקן. אז מלאה העיירה תאניה ואניה, ושוועת עניים עלתה השמימה ואין עוזר להם...

במצב נוח יותר היו הסוחרים והחנוונים הבינונים בהשגת קרדיטים. בקישינוב ובערי המחוזות התקיימו בנקים של בעלי הון, או של ה„זמסטבה". אך לאו כל אחד יכול היה להתקבל לחבר ולקבל הלוואות בשעור הדרוש. ולזמנים ארוכים יותר. מכל אחד דרשו

נוסף על חתימתו גם חתימה של ערב בטוח. ומספרם של אלה לא היה גדול. ביחוד קשה היה לסוחרים ולחנוונים בעיירות הקטנות, קשה היתה להם הנסיעה אל הבנקים. ועל כן אכף עליהם ההכרח להקים בנק חשאי, בלתי רשמי משלהם. שלושים, או ארבעים סוחר, התקשרו ביניהם בחוזה על פה ו„בהן צדק" הדדי. כל אחד הכניס סכום קבוע, שקראו לו „אקציה" (מניה). מסכום המניות האלה נתנו הלוואות לחבריהם על פי תור. הזקוק להלוואה קיבל אותה כשהגיע תורו. ושאינו זקוק לה היה מוכרח לקבלה, אם תורו הגיע. הרבית, ששלמו בעד ההלוואה נזקפה למניתו של החבר, שקיבל אותה. הוצאותיו של בנק זה היו מעטות. כי ה„דירקטור" שנבחר לנהל את הבנק היה ממלא את תפקידו חינם, וכן הגזבר ומנהל החשבונות. שכר דירה לא עלה להם. ואולם קרה לפעמים, שגם שכרו של בנק זה יצא בהפסד החברים שכשלו ונפלו. ויש שפרצה מחלוקת בין החברים, שהביאה לידי פרוד ואז נבלע חלק מההון בידי הדירקטור, שהרשה לעצמו לעשות בו כטוב בעיניו, מאחר שאי אפשר היה לתבעו לדין. כי הרי כל הבנק היה שלא כדין.

בקישינוב התקיימו המוסדות לאשראי דלהלן: (1) סניף הבנק הממלכתי, שנוסד בשנת 1846; (2) הבנק הקישינובי העירוני, שנוסד על ידי מועצת העיריה בשנת 1872, שנוסד כדי לספק צרכי החוגים הרחבים של בעלי התעשיה ולתת להם הלוואות נגד שטרות או במשכנתאות. (3) חברה קישינובית לאשראי הדדי, שנוסדה בשנת 1873. (4) חברה קישינובית שניה לאשראי הדדי, שנוסדה בשנת 1900 על ידי סוחרים, שדעתם לא היתה נוחה מפעולות החברה לאשראי הראשונה. (5) חברה קישינובית עירונית לאשראי בעיקר לשם מתן הלוואות במשכנתאות. היא נוסדה בשנת 1899. להון היסודי שלה מסרה המועצה העירונית חמשים אלף רובל. (6) סניף קישינובי של הבנק האודיסאי לדיסקונטה, שנוסד בשנת 1881. מכל אלה הבנקים השתמשו החוגים הרחבים של התושבים רק בבנק העירוני. הבנקים האחרים שרתו רק את העשירים והמעמד הבינוני. מחוץ לבנקים המנויים לעיל התקיים בכל בסרביה רק בנק פרטי אחד בבנדרי וגם בנק עירוני אחד. שעור הרבית, שבנקים אלה היו גובים בעד הלוואות היה 8%—9%. בעוד אשר מלווי־ברבית פרטים היו גובים 18%—24%. ובמקרים ידועים הגיעו אפילו עד 120%. בקישינוב התקיים גם בנק חשאי אחד. אך להמון העם שגר אפילו בעיר שבה היו בנקים, לא היתה דריסת רגל אליהם. ומצבם היה קשה. דוחק זה באשראי נמשך עד שבאה התמורה המדינית ברוסיה. אז התעוררה גם תנועת הקואופרציה האשראית.

קופות מלווה וחסכון

האשראי הקואפריטיבי לא היה מפותח בבסרביה. הקופה הראשונה להלוואה ולחסכון בשביל אכרים נפתחה עוד בשנת 1877 בכפר ואַסקאַאוּצי מחוז אורהיוב. אחריה נפתחו כעבור עשרים וחמש שנה עוד שלשים קופות כאלה בכפרים שונים. בין היהודים לא נמצא אף בעל יוזמה ומרץ אחד בשטח זה. עסקני הזמסטבה, שהפיצו את רעיון הקואופרציה וגם עזרו לפתיחת קופות כאלה, דאגו רק לכפריים. ואולם הצורך הגדול באשראי למעמד הבינוני וביחוד לדלת העם מצא סוף סוף גם את העסקנים היהודים, שנגשו לעשות דבר לרווחתם ולישועתם של הנצרכים.

בקישינוב התקיימה חברה אחת בשם „משכיל אל דל״, שהיו לה מאה וחמשים חבר, כולם סוחרים ואנשי מעשה מהמעמד הבינוני. היא היתה נותנת הלוואות לחבריה על יסודות קואופרטיביים. כאשר נודע למנהליה, שבווילנא נוסדה בשנת 1898 קופת מלווה וחסכון פנו שלשה מהם: ד״ר מוצ׳ניק מ„עזרת עניים״, נחום רויטמן ומנהל החברה „משכיל אל דל״ לעסקני ווילנא ובקשו לשלוח להם את התקנון של קופתם בצרוף הוראות לקבלת רשיון לפתיחת קופה. כשקבלו את החומר ערכו מערכת תקנות לקופת מלווה וחסכון בשביל בעלי־מלאכה וסוחרים זעירים אשר בעירם, ושלחו אותן בצרוף בקשה אל השלטונות לאשור. השלטונות דרשו להעמיד בראש המוסד אישיות חשובה מבין הנוצרים, בעל תואר של „יועץ ממשלתי״, ואם אפשר — „יועץ ממשלתי בפועל״. לאשרת של קהלת קישינוב עמד אז בראש העיריה קרל שמידט, שהיה אחד מחסידי אומות העולם ואוהב יהודים באמת, והוא התעניין ביסוד הקופה. נשלחה שוב בקשה חתומה בידי חמשים ואחד איש. ביניהם כמה נוצרים ידועים. הבקשה נרצתה והתקנון אושר. בשלישי ביוני 1901 נתקיימה אספת היסוד. בה נבחר למועצה זמנית שלשה נוצרים ושלושה יהודים; ולהנהלה שני נוצרים ויהודי אחד. כעבור חדשים וחצי (בעשרים ושלושה לאוגוסט אותה שנה) נתקיימה האספה הכללית הראשונה ונבחרו למוצעה ראש העיריה קרל שמידט, ד״ר מוצ׳ניק וד״ר ברנשטיין־כהן, לוינסקי, בכמן וריכטר, ולהנהלה — ד״ר י. פרנקל, ג. פוסאַק, א. גולדשטיין, שטירבו ומ. אטינגר, זה שנבחר אז לרב מטעם הממשלה. למזכיר המועצה ולפנקסן נבחר נחום רויטמן. ברביעי לספטמבר אותה שנה התחילה הקופה בעבודה באופן רשמי; ובאחד עשר לחודש אושרו שלש ההלוואות הראשונות. אחת לארבעים רובל, ושתים לששים רובל כל אחת.

בזמן הראשון היו האמצעים הכספיים של הקופה מעטים. רק דמי החברים ופקדונות קטנים שהכניסו חברים אחדים מהם. ואולם משבוע לשבוע נתרבה מספר החברים ומאליו מובן שגדל מאז גם מספר ההלוואות. כעבור חודש לא יכלה כבר הקופה לספק את דרישות חבריה וההנהלה היתה צריכה לבקש מקורות לכספים מן הצד. הבנק העירוני העמיד לרשותה שלושת אלפים רובל לחשבון עובר ושב בתשעה אחוזים למאה. נמצאו גם אנשים פרטיים שהלוו לה סכומים שונים. כך התפתחה הקופה לאט לאט. לאחר ארבעה חדשים כבר היו לקופה 575 חבר, וכסף מניותיהם הגיע ל־5651 רובל, וסכום פקדונותיהם ל־10247 רובל. היא נתנה 264 הלוואות בסכום 11894 רובל.

לאחר עבודה מוצלחת בת ארבעה חדשים בשנה הראשונה התחילה הקופה את פעולתה ביתר אומץ ועשתה חיל רב. לאחד בינואר 1903 מנתה הקופה 2156 חבר. ההלוואות עלו לסכום 70,411 רובל; הפקדונות 30360 רובל ורווח נקי 765 רובל. תוצאות אלה הוכיחו עד כמה קופה זו ממלאה את צרכי החברים, והיא רכשה אהדה ואמון מכולם והתבססה. בהצלחה נמשכה עבודתה גם בשלושת החדשים הראשונים של שנת 1903. אך בעצם ימי הזיו והאורה של אותו אביב פרצו בקישינוב הפרעות הנוראות הידועות. מאות יהודים נפצעי, עשרות נרצחו באופן נורא ואלפים נשדדו ונדלדלו, וחיל ורעדה אחזו את כל יהודי העיר. המסחר קפא, בעלי־המלאכה שבתו מעבודה ומשבר כלכלי גבר ועבר על אנשי המסחר והמלאכה מיום ליום. מחמת הפוגרום הזה הועמדה הקופה בסכנת חורבן, כי הרבה מחבריה נפגעו ולא יכלו לסלק את חובותיהם. ולולא העזרה הכספית, שנתקבלה אז מכל תפוצות הגולה לא היתה לה תקומה. העזרה שהאנשים קבלו הקימה אותם על

רגליהם ונתנה להם את האפשרות לקומם איך שהוא את עסקיהם ההרוסים ומשלח ידם. על ידי זה יצאה גם הקופה בשלום מהמשבר ההוא ויכלה להמשיך את פעולותיה כמקודם. נוספו עוד חברים חדשים; גדל מספר ההלוואות שניתנו והמאזן של השנה ההיא הראה רווח נקי, שהגיע לאלפים רובל.

התפתחותן של הקופות בבסרביה

הדוגמה היפה של הקופה הראשונה בקישינוב והצורך החיוני במוסד אשראי כזה בכל עיר ועיירה ואפילו במושבה קטנה עוררו בכל מקום את העסקנים ללכת בדרך שהלכה קישינוב, והם הגישו בקשות לשלטונות לאשר להם את התקנות שערכו לפתוח קופות מלווה. אך החוק, שמיניסטר הכספים פירסם בשנת 1902, ואשר לפיו צריכים להיות בין חברי המועצות שני נוצרים נגד יהודי אחד, עמד לשטן להם. כי מספר הנוצרים בין התושבים בעיירות ובמושבות היה קטן; וגם אלה המעטים היו על פי רוב נעורים מכל דעת ותרבות ואי־אפשר היה לעמוד עמהם במחיצה אחת, ועל כן נשאר הדבר תלוי ועומד. בינתים חלו שינוים כבירים ברוסיה. מהלך המאורעות המדיניים היה כזה, שהביא אנדרלמוסיה, תוהו ובוהו בכל המדינה הגדולה. תבוסת הצבא הרוסי במלחמה עם יפן, התפרצויות מרד, שביתות גדולות בשרותי המדינה, הפגנות ענקיות עם סיסמאות לחרות מדינית — כל אלה השפיעו על בעלי השלטון ועל כרחם הסכימו להנחות ידועות. בשמיני ביוני 1904 נשתנה בין השאר גם חוק הקואופרציה, והזכות לפתיחת מוסדות קואופרטיבים נמסרה לוועדים פלכיים. אז באו לקואופרטיבים ימי שגשוג ופריחה. במשך 5 שנים, (משנת 1905 עד 1910) נפתחו בחבל בסרביה 256 קופות מלווה וחסכון וחברות לאשראי. אז נתפשטה תנועה זו גם בין יהודי החבל.

כאן המקום לציין את חברת יק״א העשירה הגדולה, שזכויותיה כלפי יהדות העולם וכלפי היהדות הבסרבאית בפרט ניכרות הן. היא היא, שהיתה — באמצעות שליחיה — האגרונום הידוע עקיבא אטינגר ז״ל ועוזריו — היוזמת המעוררת והמעודדת בין שאר פעולותיה החשובות גם לפתיחת קופות הלוואה וחסכון בעיירות ובמושבות. והיא גם הקציבה להן סכומים לא קטנים, לפיתוח פעולותיהן מראשית קיומן.

מאימתי נכנסה חברת יק״א לתחום בסרביה ובאה בקשר עם חקלאיה ושאר תושביה היהודים, ומה היה הגורם לכך? לערבות בסרביה יצא שם טוב למרחוק. הכול ידעו, שאדמתה השחורה דשנה ופוריה ונותנת יבול רב מגוון: חוץ מכל מיני דגן היא מגדלת במידה מרובה חטים, תירס, טבק, כל מיני ירקות, פירות שונים, הרבה זנים של ענבים, שיינותיהם יצאו להם מוניטין גם מחוץ לגבולותיה. אך לא הכול יודעים, שארץ ברוכה זו סובלת גם מבצורת קשה, העוברת עליה, לפי דבריהם של יודעי דבר, על פי רוב אחת לשבע שנים ואחת לעשר שנים. הגשמים אינם יורדים בעתם, והאדמה החרושה והזרועה מתכחשת לעובדיה. המעט הניבט והצומח, השרב צורב ומכלה אותו. עצי הפרי והגפן מנשלים את פרחיהם, „ואנו ואבלו" האכרים והכורמים והגננים, וחלק מהתושבים ולפעמים כל תושבי החבל נדונים לרעב ממש.

בצורת קשה כזאת באה על צפונה של בסרביה בשנת 1896, ורעב כבד ערער ביחוד

את המושבות היהודיות ורושש את סוחרי־התבואות הזעירים והרס את מצבם של העובדים והפועלים וגם של בעלי המלאכה לסוגיהם. אז נוסד בפטרבורג ועד לעזרת נגועי הבצורת. מטעם הועד הזה באה משלחת של שלושה אנשים: הגב׳ ל ו נ ץ ממינסק, העסקן ד״ר ל נ ד ר מפטרבורג והסופר היהודי־רוסי א ו ס י פ ו ב מאודיסה. הם הגיעו בראשית החורף של אותה השנה ל ס ו ר ו ק י עיר המחוז שבסביבותיה נמצאו המושבות: דומברובני, מרקולשטי, זגוריצה, קפרשטי, וואֶרטוז׳אֶני ולובלין, ומשם התחילו מבקרים את המושבות ואת העיירות, שנפגעו מהבצורת וחיפשו דרכים במה לעזור לחקלאים, לבעלי־המלאכה ולשאר התושבים. יגעו ומצאו עבודות צבוריות בשבילם כדי שיוכלו למצוא את לחמם בעבודתם. הדינים וחשבונות שנשלחו לועד הפטרבורגי (סניף הועד המרכזי בפאריז), הסבו את תשומת לבו של הוועד המרכזי, והוא שלח את האגרונום המלומד הצעיר ע. אטינגר לחקור את מצבם של החקלאים במושבות, של הכורמים והטבקאים ולהציע תכנית לא רק לעזרה זמנית בעקב הבצורת, כי אם גם לקימום משקיהם, שכמעט נהרסו. עליו היה גם להורות את הדרך, למשיכת יהודים עירוניים לעבודות חקלאיות, בסביבות הערים והעיירות.

בקיץ 1897 בא אטינגר לסורוקי ויצא לסייר את המושבות והעיירות. קבוצה קטנה של משכילים צעירים, שעזרה למשלחת הפטרבורגית בעבודתה בין הרעבים אשר מספרם הגיע לארבע מאות משפחה, התעניינה גם בתפקיד, שהוטל על האגרונום האורח הצעיר ועזרה לו בעבודתו. ובהודע לקבוצה זו תוצאות סיוריו ותכניתו לסדר משתלה גדולה לכל מיני עצי פרי, גפנים, להמציא זרעים מובחרים לירקות ועוד צורות שונות של עזרה לחקלאים, עזרו לו לקבל שטח אדמה גדול בן עשרים וחמש דסיאטינות (כ־275 דונאם) בסביבת העיר לסידור משתלה (פיטומניק), שנעשתה במשך הזמן מרכז לכל פעולותיו המסונפות. בכל שטחי פעולתו בחקלאות השתמש איטנגר רק בעבודה עברית, ובמשתלה עבדו כמאה צעירים שבחר בכל המושבות. למשתלה זו יצא במשך הזמן שם תהלה, שהגיע גם לארצות אחרות; ומומחים בעלי מקצוע מפורסמים ברוסיה ובחוץ לארץ היו באים לסורוקי לבקר את המשתלה. בין המבקרים היה גם הנסיך אורוסוב, שהקדיש למשתלה עמודי שבח ותהלה בספרו, שפרסם בשם: „רשימות של שר הפלך״.

אטינגר ועוזריו האגרנומים ביחוד מירקין, סגל, רבינוביץ ופריימן הקדישו הרבה מרץ, אהבה ומסירות להתפתחות המושבות. הם דאגו למשקי הקולוניסטים, נתנו להם הלוואות לתיקון בתיהם, גדרות חצריהם ואסמיהם. קנו להם פרות גזעיות וסוסי עבודה, מכונות חקלאיות, וחפרו להם בארות. הם ציידו אותם בשתילים. בנטיעות ובזרעים מובחרים ושלחו להם בעלי מקצוע, שידריכו אותם בעבודתם. הם דאגו גם לחינוך ילדיהם. לשם זה פתחו להם בתי־ספר במושבות.

בית־הספר הראשון נפתח בדומברובני אם המושבות בשנת 1900 ולמנהלו נתמנה הסופר קדיש־יצחק אברמוביץ גינצבורג. בשנת 1901 נפתח בית הספר השני במושבה מרקולשטי, והסופר שלמה הלל׳ס נתמנה כמנהלו. עליו הוטל גם ארגון בתי־הספר במושבות ואֶרטוז׳אֶני, לובלין ואחר כך במושבה אלכסנדרני, מחוז בלצי. בשנת 1905 כשניתנה האפשרות לפתיחת קופות הלואה וחסכון בלי נציגות נוצרים בהנהלה, המריצו אטינגר ועוזריו את מנהלי בתי־הספר שהם הקימו, שיקבלו לידיהם גם את ענין פתיחת הקופות. מר אטינגר המציא להם את התקנות של קופות אלה, חוברות הסברה ותעמולה שנדפסו אז, כמדומני

בווילנא באידית. וכשנתקבלו הרשיונות הכניסה יק"א כמה אלפי רובל לכל קופה בתור פקדון לזמן ארוך וברבית קטנה. בקופות אלה הפקידה יק"א גם את דמי הקצבותיה להקלאים והוטל על הקופות לטפל בחלוקתם. על ידי כך גדל שמו וכבודו של אטינגר והתחבב על כל שכבות האוכלוסיה.

לצערו ולצער כל הצבור התעודד השלטון הצארי לאחר גל השביתות והמרידות הגדולות של שנות 1905—1906 והכריז בגאווה ובתרועה: „לי נקם ושלם!" אז אסרו גם את אטינגר ואת עוזרו האגרונום סגל ועצרו אותם כמה חדשים בסוהר והיה גם חשש לחייהם. רק ברוב עמל ויגיעה, השתדלויות ושוחד, עלה לשחררם מהסוהר ומהמשפט. אז עזב אטינגר את בסרביה ונסע במלאכות יק"א לארגניטנה ולברזיל לנהל שם את המושבות של הברון הירש. אחר כך נשלח למיסופטמיה (ארם־נהרים) לבדוק אפשרות של התישבות חקלאית לאלה שהחליטו לעזוב את ארץ הזוועות והפוגרומים ולהגר לכל ארץ, שתפתח לפניהם את שעריה. לבסוף עבר עם משפחתו בשנות המלחמה הראשונה לארצנו.

אך גם לאחר שעזב את בסרביה לא נפסקו בה פעולות יק"א. האגרונום רבינוביץ, שנהרג ביקטרינוסלב בידי אנשי מכנו, והאגרונום פריימן, שנרצח בידי הרומנים, ואלה שבאו אחריהם, המשיכו את עבודת יק"א הקונסטרוקטיבית בעיקר בין הקולוניסטים במושבות החקלאיות היהודית והועילו לפתח ולהרחיב את המוסדות הקואופרטיביים.

בערים ובעיירות, שלא נכנסו לתחום פעולתה של יק"א, בא נ. רויטמן המנוח ועזר לארגן קבוצות יוזמים לפיתוח קופות כאלה. הוא היה מבקר בעיירות וממריץ ומדריך את העסקנים המקומיים בהגשת בקשות לקבלת רשיונות לפתיח תקופות אלה.

הונן של הקופות וקרנותיהן

הצורך בקופות אלה ויעילותן להמונים נראו מיד בהפתחן ועל כן הלך ורב מספר חבריהן. בשנת 1914 עד פרוץ המלחמה הראשונה מנו כבר שלושים וחמש הקופות שהיו בבסרביה 40750 חברים המהווים על פי הסטאסטיקה של הזמסטבה בימים ההם (5,9 נפש בכל משפחה) בס"ה 240,430 נפש. זאת אומרת 75% מכל יהודי החבל. ואם ננכה עוד את מספר המשפחות שגרו בכפרים רחוקים ולא יכלו להרשם כהברים בקופות, יצא שכמעט כל יהודי החבל פרט לעשירים ולסוחרים הגדולים היו חברים בקופות. היו אמנם גם חברים שאינם בני ברית בקופות של יהודים. אך הם היוו בס"ה 8,4%. מהם היו בעלי מלאכה 27%, חקלאים 11,6%, תעשיינים 7,4%, סוחרים זעירים, כלי־קודש; עגלונים; סבלים; פקידים ופועלים 42,3%.

ברוסיה היו שני סוגי קואופרטיבים לאשראי: קופות מהטיפוס של ריפאייזן (בלי מניות) וקופות מלווה וחסכון מטפוס של שולצה־דליטש (עם מניות). הראשונות היו מקבלות מבנק הממשלה אשראי לזמן ארוך, שנתן להן את האפשרות לנהל את הקופה; ומהרווחים שקבלו בעד ההלוואות לחבריה היו מסלקות קמעא קמעא את החוב לבנק. רוב הקופות של הנוצרים היו מסוג זה. היהודים לא יכלו ליהנות מקואופרטיבים כמו אלה, כי בנק ממשלתי מאן לתת להם הלוואות מכספו, ועל כן יסדו להם היהודים קופות מהסוג השני. הונן נצטבר קודם כול מכסף המניות, שכל חבר הכניס בשעה שנרשם לחבר, בבת

אחת, או בתשלומים לשעורין במשך כמה שנים. מחיר מניות כאלה היה מצער, מעשרה עד עשרים וחמשה רובל. האשראי שכל חבר היה יכול לקבל יכול היה להיות פי שבע ממחיר המניה. במשך השנים משנת 1905 עד 1914 הגיע סכום המניות בכל הקופות לסך 524,580 רובל.

חוץ מכסף המניות נוצרה עוד קרן יסוד של הקופה מהרווח הנקי, שנשאר לסוף השנה על פי המאזן. קרן זו לא היתה גדולה. לראשון בינואר 1914 עלתה בשבע עשרה קופות לסך 29,962 רובל. משום כך לא היה לה ערך חשוב בפעולות הקופות. היתה עוד קרן שמורה, שנוצרה על ידי זה, שעל פי החלטת האספה השנתית הכללית נפרשו מהרווחים הנקיים עשרה אחוזים. קרן זו הגיעה לש' 1914 לסך 59,494 רובל.

והיו עוד קרנות מיוחדות, שנאגרו מסכומי ההפרשות של הרווחים, או מתשלומי החברים לשם מטרות מיוחדות. קרנות אלה הגיעו לשנת 1914 בעשרים וחמש קופות לסכום של 195,708 רובל. בכל הקרנות האלה השתמשו לכיסוי גרעונות שנגרמו על ידי אסון שבא על חבר ולא יכול לסלק את חובו; היזקות מעסקי תווך ושווק, ביטוח הרכוש וכו'. קרנות אלה עלו בש' 1914 בעשרים ואחת קופות, לסכום של 47,571 רובל. היא שמשה קרן לתרבות, לתמיכת בתי ספר וספריות וכו'. הנה כי כן פתחה הקופה להלוואה וחסכון של תגרנים זעירים ובעלי־מלאכה בשנת 1913 ספריה בקישינוב והיו בה 6000 ספר והיו לה חמש מאות חברים, שהיו משתמשים בספרים אלה. ספריה זו נפתחה במלאות עשר שנים לקיומה.

היתה עוד קרן לעזרה־הדדית לחברים במקרה מות, כשמשפחתן נשארה בלי משען לעזרה רפואית, לנדוניה ועוד. תמיכה זו היתה לפי מדת ההתחייבות, שהחברים קבלו על עצמם ולפי שעור תשלומיהם השנתיים. מהסכום שניתן לנצרך ניכו את חובו, שנשאר חייב לקופה. בש' 1912 היו בבסרביה 24 קופות עם קרנות מיוחדות לעזרה הדדית. הן יכלו להתקיים רק הודות לזה, שההשתתפות בהן היתה חובה על כל חבר. התועלת שבהן היתה רבה. כי הודות להן נצלו מאות משפחות מחרפת רעב ומניוון במות עליהן מפרנסן. הסכומים שניתנו במקרים מעין אלה היו ממאה עד שמונה מאות רובל — הון רב בימים ההם. במשך השנים 1901—1913 נתנו 24 קופות 1500 תמיכות שונות.

קרנות לעזרה מדיצינית התקיימו בשלוש מושבות. קרן זו איפשרה להן להזמין אליהן רופא קבוע, שלפני כן לא היה שם. קרנות לנדוניה היו רק בשני מקומות: בבנדרי ובליאובו. בהן השתתפו רק אלה, שהיו להם בנות בוגרות.

המקור השלישי להון המחזור היו פקדונות. הקהל נוכח לדעת, שהקופות הן מקום בטוח לכספים, כי הכול בהן מתנהל על פי החוק, והתחיל מתייחס אליהן באמון ומסר להן את פקדונותיו הפרטיים וגם כל מיני קרנות הצבור, שנצטברו במשך הזמן וחכו למלוי תעודתן. בקישינוב לבדה עלה סכום הפקדונות בש' 1914 לסך 418,894 רובל, ובכל שאר הקופות ל־1,759,768 רובל. על האמון של הקהל לקופות אלה מראים הפקדונות, שהפקידו בהן לזמן ממושך קבוע, שרק הם מביאים תועלת למוסד. כי פקדונות בלי זמן קבוע הם משענת קנה רצוץ לקופה. היום מכניס המפקיד את פקדונו וכעבור שבועות או חודש הוא בא ודורשו בחזרה. ומשום כך היה על הקופה להחזיק תמיד סכום מסוים בלי תנועה לשם מלוי דרישות המפקידים, שלא ידוע, מתי יבואו לדרוש את שלהם. סכום הפקדונות ללא זמן קבוע עלה בש' 1914 ל־799,701 רובל, בעוד שהפקדונות לזמן קבוע עלו ל־956,945

דובל. בין אלה היה סוג פקדונות על תנאי. כלומר, אנשים הכניסו תשלומים שבועיים, או הדשיים, במשך שנים אחדות עד שנצטבר הסכום הרצוי להם ואז קבלו אותם חזרה. המפקידים האלה היו על פי רוב חברי הקופה, שהיו מקבלים ממנה טובת הנאה בצורת הלוואות. אך היו גם אנשים „מן החוץ" שלא היו חבריה ולא נהנו ממנה כלל. ובכל זאת היו מפקידים בה את כספם. אות הוא, שחשבו את הקופה למקום בטוח ודווקא הללו היו רוב המפקידים. הנה כי כן היו המפקידים מחברי הקופות 40,9% ולא מהחברים 58,9%.

אך דמי המניות, הקרנות יחד עם הפקדונות לא יכלו עוד לספק את דרישותיהם המלאות של החברים להלוואות, ועל כן היו חברי ההנהלה צריכים לבקש מקורות גם מן הצד בצורת הלוואות. על פי רוב היו מקבלים הלוואות מחברת יק"א מיד בהווסד הקופה. במקרים נדירים קבלו הלוואות גם מבנקים פרטיים של חברות ולפעמים גם מבנק הממשלה. בסכומים גדולים יותר ובתנאים נוחים היו מקבלות הקופות במושבות בשביל חבריהם החקלאים.

יחד עם רבוי מספר החברים גדל כמובן גם מספר ההלוואות וסכומיהן. ב־1914 הגיע מספר החברים ל־34,511 איש, וההלוואות ל־3,157,241. שעור הרבית שגבו בעד ההלוואות היו מ־9% עד 12%. מספר ההלוואות שלא נפרעו בזמנן היה קטן מאד 0,6%—14%. רק בשנות בצורת גדל מספרן עד כדי 51%. מכל האמור ברור שהקואופרציה האשראית היהודית בבסרביה הועמדה על יסודות חזקים. בעזרת יק"א פרשה הקואופרציה את מצודתה בכל פינות החבל מקום שם נמצאו יהודים. היא יצרה לה בסיס חזק על ידי המניות, הפקדונות, הרווחים והקרנות המיוחדות, ונתמכה בעיקר באמצעים מקומיים. היא שרתה בעיקר את החוגים הזקוקים לעזרה ולתמיכה על ידי אשראי זול ונוח, והשתדלה לפתח ענפים שונים של פעולות בשדה עזרה הדדית וגם תמכה במוסדות ובפעולות תרבותיים, אך פתאום פרצה המלחמה העולמית הראשונה, שעצרה את התפתחותה והתקדמותה ואף הביאה אותה לידי משבר.

תקופת המשבר בחיי הקופות

בשנות המלחמה הראשונה עבר גל של משברים על כל המוסדות ובתוכם גם של קופות ההלוואה והחסכון. הכוחות הצעירים הפעילים והמפעילים נתגייסו ונשלחו לחזיתות. החיים הכלכליים נתערערו, נתמוטטו. אימה תקפה את כולם. ביחוד גדל הפחד על תושבי בסרביה מהיותה קרובה לחזית המלחמה. לא ברור היה לאיזה צד תצטרף רומניה, הנמצאת בקו דרומי מזרחי. המפקידים התחילו צרים על הקופות ודרשו את פקדונותיהם. דבר זה גרם להפסקת מתן הלוואות לחברים. מצד שני לא יכלו הלווים לעמוד בהתחייבויותיהם ולסלק את פרעונם בזמנם. החסכונות והקרנות דללו והיה הכרח לקבוע תור למפקידים. אז היו הקופות בכל רע. ורק הודות לחברת יק"א, לבנק הממלכתי ולבנק העממי במוסקבה, שחשו לעזרת הקופות יכלו הללו לעמוד בנסיון הקשה ולמלא את דרישות המפקידים, ולהרגיע את התושבים. ואולם ההלוואות שנתנו הבנקים לקופות בשעת דחקן היו רק לשם סלוק הפקדונות, אך לא לשם מתן הלוואות חדשות. ועוד: האשראי הבנקאי היה רק לזמן קצר. הרבה חברים, שהיו חייבים כסף לקופות והערבים שלהם

נתגייסו ועזבו את מקומות מושבותיהם בטרם סלקו את חובותיהם. יצא ששתי הפעולות העיקריות של הקופות — ההון שניתן לחברים בתור הלוואות ואוצר הפקדונות נשתתקו.

בשנת 1915, בעצם המלחמה, נפתחה רק עוד קופה אחת. במשך השנים 1914—1921 היה מספר החברים בכל הקופות למעלה מ־34500. אך באמת היה מספרם פחות בהרבה, אם לחשוב שהיו חברים „מתים" שאבדו במלחמה, או נעלמו ולא נודע מקומם, או שחדלו מזמן לשלם את חובותיהם מסבות שונות ונואשו מהם, אך לא נמחקו עדיין מרשימת החברים בימי המהומה והמבוכה, כשם שהיו נוהגים לעשות בימי שלום. מובן שגם הקרנות המיוחדות נתמעטו ונמוגו. ההלוואות הקטנו פי ארבעה מכפי שהיו לפני המלחמה, וסכום האחורים בתשלומים הגיע בשנת 1921 לסך 639,498 רובל.

מצד שני העלו החיים בשעת המלחמה דרישות חדשות. כפי שראינו עד הנה נוסדו כל הקופות רק לשם מתן הלוואות כסף לחבריהן ולקבלת חסכונות לפקדון מהם, אך הם לא עסקו בקואופרציה צרכנית. והנה באה המלחמה וצרותיה. אמצעי ההובלה והתחבורה נשתבשו. הורגש מחסור גדול בצרכי אוכל ובסחורות שונות. מחסור זה גרם לעליית המחירים על כל המיצרכים הראשונים. אז קבלו עליהן הממשלה והזמסטבה את הדאגה להכין בשביל התושבים מלאי של מיצרכים נחוצים. לפני המלחמה היו רק הקופות במושבות החקלאיות מביאות לפעמים מכונות וחמרים שונים לפי הזמנות מיוחדות של חבריהן. בשנות המלחמה, כשגדל המחסור במיצרכים רבים בישובים היהודים, ביחוד בעיירות הקטנות, היו הקופות הארגונים היחידים, שיכלו לקבל על עצמם את התפקיד של הספקת המיצרכים, שהיו המונופול של הממשלה והזמסטבה בשביל חבריהן, והן היו גם הכוח היחידי, שנאבק עם השלטונות, שעינם היתה צרה על פי רוב בישובי היהודים, וברוב המקרים עלה בידם לקפח אותם.

הקופות היו מקבלות מהזמסטבות מלח, קמח, סוכר, עור לנעלים, בדים ואריגים שונים לבגדים ועוד והיו מחלקות אותם בין חבריהן. קופות אחדות לא הסתפקו רק בסחורות המונופוליות של הממשלה ופתחו להן מחסנים לסחורות שונות שקנו. על ידי כך עלה בידן לשים גבול לתאבונם של הסוחרים והחנוונים שלא ידעו גבול והעלו את המחירים במידה מבהילה. אחדות מהקופות פתחו אפילו מאפיות ואיטליזים בשביל חבריהן. בש' 1916 גבר המשבר עד למעלה. אז הוציאו הקופות לרכישת סחורות סך 425,505 רובל. ובש' 1918, כשהחבל היה כבר ברשות רומניה, עלה סכום ההשקעות בסחורות לסך 5,262,019 רובל. קופות אחדות עסקו אז גם באספקת תבואות, חצירים, ומספוא בשביל הצבא הלוחם. במחוז סורוקי עסק בפעולה זו האגרונום פריימן ע"ה, שנבחר לראש הזמסטבה הסורוקאית, והוא מסר את הקניות לקופות המלווה.

הפעולות המסחריות האלה הביאו בזמנן בלי ספק תועלת רבה לתושבים והיו צורך חיוני. אך גם קוץ היה בהן. כי עסק זה בלע את כל תשומת לבם ומרצם של חברי ההנהלה, והם נמשכו לאט לאט לתוך חנוונות פעוטה, שפרנסה אגב את כל תקציבה של הקופות. במקרים רבים נטפלו בדרכים שונות לעסקים מסחריים אלה סוחרים וחנוונים, שניצלו את החוק הקואופרטיבי של שנת 1917 ויצרו להם קואופרטיבים שונים ואפילו משפחתיים ושלחו ידם בעסקים בלתי כשרים לטובתם הם בחסותן של הקופות; ובזה הרעו לשמן הטוב. השנים ההן היו שנות רווחים לקופות, אך היו להן גם הפסדים. ולאחד בינואר 1918 הגיע הגרעון בהן ל־294,028 רובל. בתקופה שניה זו נתערערו ונהרסו כמה קופות ממעמדן.

ירידה זו באה בגלל זה שהעומדים בראשן הזניחו את העקרונות שעליהם נוסדו בתחילתן, ושמן הטוב חולל.

הרעיון הקואופרטיבי קם לתחיה והתעורר לפעולה חדשה של עזרה עצמית ואחדות בין המוסדות הקואופרטיבים. תקופה זו באה כאשר נחלצה לעזרתן החברה הגדולה הידועה בשם „ג'וינט" באמריקה; ועל הבמה הקואופרטיבית הופיע בקישינוב „איגוד הקואופרטיבים היהודים בבסרביה".

תקומת האגוד של הקואופרטיבים בבסרביה

ימי הרעיון של ארגון אגוד לקואופרטיבים הם כימי הרעיון הקואופרטיבי בכלל. כל תנועה קואופרטיבית במשק הכלכלי בסדר הרכושני צריכה להרחיב את שטח פעולתה, ולשם כך עליה ליצור ארגונים חזקים יותר מקואופרטיבים בודדים חלשים. עוד בשנות החמשים למאה שעברה, כלומר עשר שנים אחר שבאה הקואופרציה המודרנית לעולם, נוצר כבר בגרמניה איגוד ואיחוד כזה.

גם ברוסיה היתה שאיפה ליצור אגודים קואופרטיבים. אך שלטון הצאר התנגד לכל תנועה חברתית ורק בקושי רב ובהגבלות שונות הרשה ליסדם. הזכות למתן רשיון לארגונים כאלה נמסרה למועצת המיניסטרים ועד שנת 1915 התקיימו בכל רוסיה רק שני איגודים כאלה. רק בשנת 1915 כאשר הממשלה היתה זקוקה לתמיכה מצד הקואופרטיבים לשם הספקת צרכי מזון ומספוא לצבא, יפתה את כוחו של מיניסטר הפנים לתת רשיונות לבדו. מאז התחילו נוסדים איגודים כאלה, אמנם במספר לא רב. ואם הקואופרטיבים הנוצרים, שהממשלה תמכה בהם היו זקוקים לאיגוד שיחזקם ויאמצם, הקואופרטיבים היהודים, שהיו כבנים חורגים לממשלה ולבנקים לא כל שכן. בקשו הקואופרטיבים היהודים משען אצל הקואופרטיבים הכלליים ולא מצאו אוזן קשבת והבנה. לפעמים אף דחו אותם בשנאה גלויה. אז בשל הרעיון אצל עסקני הקואופרציה היהודים לבנות להם במה לעצמם.

בקיוב נוסד איגוד קואופרטיבי על ידי חוזה נוטריוני בשם „פומושץ" (עזרה), אך בלי רשות לקבל פקדונות ולתת הלוואות לקופות הלוואה וחסכון. בשנת 1916 התקיימה בקישינוב התייעצות ביזמתם של באי־כחו של בית המסחר הידוע ורשבסקי ושותפיו (קרי: יק"א), ונתקבלה החלטה לייסד בדרום רוסיה איגוד של קואופרטיבים עירוניים (קרי: יהודיים) ונבחרה וועדה לביצוע המפעל. אך עסקני הקואופרציה למקומותיהם כאילו לא התעניינו בזה, וההחלטה נשארה על גבי הנייר. בש' 1917 נוסד באודיסה ה„איגוד הדרומי", שהטיל על עצמו לאחד את הקואופרטיבים היהודים בפלכי דרום רוסיה, לפתוח מחסנים גדולים באודיסה ולרכז בתוכם כל מיני סחורות ולחלקן אחר כך בין הקואופרטיבים. יוזמי האגוד הזה היו שני עסקנים קואופרטיביים לוריא ופרידמן. זה האחרון היה חותם את שמו לאחר מיגור שלטון הצאר על שטרי כסף בני עשרה רובל במדינה.

תנאי החיים הכלכליים שאחר המלחמה והצורך להסתגל לתנאים החדשים, שנוצרו עם כבוש החבל על ידי הרומנים, יצרו בעיות קשות כאלה, שאי אפשר היה לכל קופת מלווה לבדה לתרצן, ואז היה ברור לכל, שמוכרחים להתאחד לשם עבודה משותפת והשאלה הראשונה היתה: הכסף מאין ימצא? המצב היה נואש. באספה הכללית שנתקיימה

ב־1920 ביוזמת ההנהלה של „קופת המלוה וחסכון של סוחרים זעירים ובעלי מלאכה" בקישינוב, הרצה נ. רויטמן על המצב, ועל פי הצעתו פנו בתזכיר לחברת יק"א בפאריז ואל חברת ג'וינט באמריקה, שנתארגנה לשם מתן עזרה לרבבות הפליטים שברחו מפרעות אוקראינה לבסרביה ולרומניה, ולבקש מהן עזרה. ד"ר ברנשטיין־כהן נסע אז פאריזה ותמך בבקשה זו בפני יק"א, אך ללא תוצאות. גם באי־כח הג'וינט דחו את הבקשה מתוך נימוק, שהג'וינט נוסד רק בשביל הפליטים אך לא למתן אשראי קואופרטיבי למוסדות מקומיים. רק בעזרת ל. מוצקין ע"ה, שהיה אז מזכירה של ועד המשלחות היהודיות ליד וועידת השלום בפאריז, הבטיח לנדסקו, בא כוח הג'וינט, לתת הלוואה בסכום של מאתים אלף דולר בשביל הקואופרטיבים היהודים בבסרביה. אז הוצע לגשת מיד לארגון איגוד לקופות הלוואה וחסכון. לשם זה פנו מיד לכל הקופות. אך בגלל מצב המלחמה שהוכרז באותו זמן בהבל, וגם מחמת הדרישה מצד השלטון החדש, שכל הקואופרטיבים בחבל צריכים להכנע לחוק החדש, שנקבע ע"י השלטון, ואשר לא התאים לצרכי הקואופרציה היהודית, הוחלט לאחד לעת עתה את כל הקופות על ידי חוזה נוטריאלי. מר לנדסקו הסכים לכך. אז התאחדו חמשה קואופרטיבים — שנים בקישינוב ושלשה באורהייב. הם חתמו על החוזה והשאירו מקום לכל שאר הקופות, אשר תתקבלנה לאחר שיחקרו את מצבן.

בינתים נסע לנדסקו לבוקובינה, וההנהלה הזמנית שנבחרה בעזרת „האיגוד המרכזי" ערכה את התקנון והכינה כמה הצעות לוועידה העתידה לבוא. כששב לנדסקו מנסיעתו נתברר, שדרוש עוד זמן עד שיכינו את התנאים בנוגע לפרק הזמן, שתנתן ההלוואה האמריקאית מהג'וינט ושעור הרווחים שישלמו בעדה. אך סוף סוף הוקצב הסכום של מאתים אלף דולר לשם הידוש מתן ההלוואות לקופות המלווה. עוד הוברר, כי להרמת המצב הכלכלי הירוד של ההמונים צריכות הקופות לרכוש מכונות, חמרי גלם לטובת בעלי המלאכה וגם למצוא שווקים לתוצרתם. ולהקלאים, טבקנים וגננים וכורמים להכין זריעה ושתילים. וכן יש להכין סחורות שונות, כמו אריגים לבגדים, עורות לנעלים וכו'. גם בשביל שאר התושבים. והיות שהוברר הדבר, כי על ידי זה, שענפי כלכלה אחדים שפירנסו לפני התמורה המדינית את הישוב היהודי עברו לרשות הממשלה, והקרקע נשמטה מתחת רגלי היהודים, היה צורך דחוף ליצור בשבילם ענפי כלכלה חדשים. לשם כל אלה שלחה ההנהלה הזמנית הרצאה מפורטת ומבוססת למר צוקרמן בניו־יורק ובקשה על ידיו מהג'וינט אשראי מיוחד בשביל מפעלי תיוך ושיווק ובקשו לשלוח להם חלק ידוע מאשראי זה במכונות ובחמרי גלם וגם נעלים ובד ללבנים וכו', ולקשר כמה שאפשר את הקואופרציה היהודית עם בתי מסחר ובתי חרושת לתעשייה אמריקאים, שיאפשרו להם פיתוח הקואופרציה התוצרתית והתעשיית. נוסף לכל אלה בקשו עוד תמיכה מיוחדת לעבודות מקצועיות ותרבותיות.

הג'וינט מלא את הבקשה והקציב סכום נוסף של עשרים אלף דולר לחקירת מצב הקופות. מדריכים, שביניהם היו: מילשטיין מאורהיוב, רודוליאנסקי, האגרונום טרכטמאן, בנו של הסופר יעקב שמואל טרכטמאן מאקרמן ועוד יצאו לבדוק את מצבן ופעולותיהן של הקופות. הבדיקה הראתה, שהמצב בכלל מעציב מאד, אחדות מהקופות כבר „מתו", אחדות נמצאות במצב של גסיסה, והשאר ממשיכות עדיין קיום עלוב ללא פעולה אקטיבית. התיקים המלאים שטרות שכבר עבר זמן פרעונם. הפנקסנות מוזנחת, הנהלת העניינים עזובה. החברות החדשות שצצו ועבדו תחת השלט הקואופרטיבי עסקו בענינים חשודים.

למשל, יושב־ראש של קופה אחת קנה בשביל חברי הקופה מאתים פוד נפט ולא רשם את הקנייה בפנקס המשרד. וכשהמדריך הראה בדין וחשבון שלו על מעילה זו, השפיע היו״ר על משתתפי האספה הכללית, שתנזוף במדריך. בקופה שנייה נתקבלו 600 פוד מלח, שחציו נמכר לאנשים פרטים וחציו נמסר לחברה קדישא בתנאי שהיא תבנה בכסף מחירו בית בשדה הקברות לשומרו. כזה היה מצב הקופות בימים ההם.

כדי להחיות ה„מתות״, לרפא את החולות ולחזק את החלשות שבקופות נוסד איגוד הקואופרטיבים, שהציג לפניו שלוש מטרות: (א) לספק אמצעי כסף לקופות המלווה; (ב) להנהיג עסקי תווך ושווק בסחורות שירכשו; (ג) הדרכה, פקוח ובקורת.

מהאמור נראה, שאיגוד זה לא נוצר מלמטה למעלה: לא הקופות יצרו אותו. להיפך, הוא נוצר מלמעלה. בעזרת תמיכה כספית מהג׳וינט נוצר האיגוד, והוא אירגן את הקואופרטיבים מחדש. והללו לאחר שיתאחדו ישימו אותו לראש עליהם והוא יוסיף להם חיים ועדוד. וכך הוה. הקואופרטיבים שנתארגנו על ידי האיגוד, נחשבו לחבריו. מאז לא היתה אף קופה אחת בבסרביה, שתעמוד מחוץ לאיגוד.

פעילות האיגוד

ביום 21 לינואר שנת 1921 נחתם החוזה בין ההנהלה הזמנית של האיגוד ובין בא־כוח חברת ג׳וינט, ובאחד־עשר בפברואר אותה שנה התחיל האיגוד בפעולותיו. מההלוואה של הג׳וינט קיבל רק מאה אלף דולר. כי מאה אלף דולר נועדו לקואופרציה היהודית ברומניה הישנה. חלף הדולרים קיבל 7,765,880 לעי בכספי רומניה. בראשונה נקבע מחירה של מניית חבר בקופות המלווה לעשרים לעי, ובשנת 1923 העלו את מחירה לחמשים לעי. בש׳ 1924 עבר האיגוד לחוקת חברה שתופית בעלת מניות, שסכומן הוא מיליון לעי. ובש׳ 1925 הוגדל הסכום היסודי לחמשה מיליון לעי, כדי שיוכל לקבל אשראי בבנק הממלכתי.

רכושו של האיגוד נתהווה מקרן שמורה, שסכומיה נפרשו מהרווחים השנתיים של האיגוד; מקרן שמורה למטרות חקלאיות, שנצטברה מהרווחים, שנתקבלו ממכירת מכונות חקלאיות (קרן זו נוצרה לכסוי הפסדים, אם יהיו ממקח וממכר זה); מקרן לכסוי הפסדים של הרהיטים ושאר המטלטלים, שרוכשים בשבילו ומחירם ירד משנה לשנה, ומקרן למטרות תרבותיות, שנוסדה על שם המנהל נ. רויטמן, בשנת 1926, כשמלאו עשרים וחמש שנה ליסוד הקואופרטיבים היהודים וחמש שנים לקיומו של האיגוד. לקרן זו הכניס כל חבר 25 לעי. למטרות תרבותיות השתמשו רק ברווחים שהעלתה השנה קרן זו. ברווחים של השנה הראשונה כסו את הגרעון של הירחון „דאס קאאפעראטיווע ווארט״. כל הקרנות האלה עלו בסוף 1930 ל־1,738,479 לעי שהיוו 1.5% של כל המאזן.

בש׳ 1922, היא השנה השניה להווסדו, נולד הרעיון ליצור קרנות מיוחדות לטובת הקואופרציה היהודית. רעיון זה בא לרגל ההכרה, שבעוד שנתיים יצטרך האיגוד על פי תנאי החוזה להתחיל בסילוק הסכומים לג׳וינט ואז אולי ישארו הקואופרטיבים בלי אמצעים הנחוצים לקיומם. משום כך החליטו על יצירת קרנות משלו שתוכלנה לבסס את הקופות ולהעמידן על רגליהן אפילו בלי עזרה מן החוץ. אבל איך ליצור אותן? הרווחים על עסקי

הקואופרטיבים לא היו גדולים. התקציבים נערכו תמיד באופן כזה, שעודף ההכנסה על ההוצאה לא יהיה רב, כדי ששעור הרבית על ההלוואות לא יכביד על החברים הלווים. חוץ מזה, הלא חלוקת הרווחים נמצאה תמיד ברשות האספה השנתית הכללית, ואין בטחון, שהיא תרשה לצבור הון רב מהרווחים האלה. ועל כן הוצע להעלות את שעור הרבית על ההלוואות משבעה לעשרה אחוזים. שלושת האחוזים האלה ימלאו את החלל, שיתהווה מסילוק החוב לג'וינט. את התוספת הזאת יזקפו על חשבון קופת המלוה, ועד סילוק כל החוב לג'וינט ישלמו גם בעד התוספת הזאת רבית בשעור 7%. לאחר שיסולק החוב יפחיתו משעור הרבית ויעמידו אותו על 2,5%, כשיעור שהאגוד משלם לג'וינט. נקבע גם הסכום הסופי, שאליו תגיע הקרן. לאחר שיתמלא סכום הקרן יחדלו מהכניס עוד סכומים לקרן זו, והאגוד יחדל לשלם בעדה רבית. מהזמן ההוא יהיה כל הסכום שייך לכל קופה באותו השעור, שהיא השתתפה בו. לפי החשבון יצא, שההוספה של 3% תסלק את כל ההלוואה של הג'וינט במשך 17 שנה וששה חדשים

באספה השנתית של האיגוד שהלה באפריל 1923 נתקבלו כל ההצעות האלה והוחלט, שהסכומים האלה יהיו נקראים בשם: „הון יסוד עצמי של קופות ההליואה והחסכון ושל האיגוד". עד סוף דצמבר 1931 נאגר סכום של 17,666,709 לעי. מזה נרשם להגדלת הון המניות של האיגוד סך 3,811,570 לעי. והשאר נכנס במאזן של האיגוד כהון יסודי של קופות המלוה והחסכון.

ההון היסודי העצמי של הקואופרטיבים היהודים בבסרביה בשביל המטרה, שלה נוצרה, היה חידוש בעל ערך חשוב, שלא נמצאה דוגמתו בכל הדרכים שהיו נהוגות לשם אסוף הון קואופרטיבי.

פקדונותיו של האיגוד יחד עם הסכומים של חשבון עובר ישב וגם כספי קופות העזרה ההדדית של הפקידים עלו בש' 1930, שהיא העשירית לקיומו לסך של 24,601,479 לעי. מזה היה 21,4% שנכנסו למאזן.

הלוואות

האשראי של הג'וינט ב־100.000 דולר לא יכול לספק את דרישותיהן של 35.000 החברים של הקופות והיה צורך לבקש מקורות לכספים גם במקומות אחרים. על פי השתדלות האספה הכללית של האיגוד הוסיף לו הג'וינט עוד עשרת אלפים דולר. בשנת 1923 חידשה חברת יק"א את פעולתה, שנפסקה בבסרביה ונתנה למשקים החקלאים על ידי האיגוד סכומים מיוחדים. האיגוד קיבל סכומים גם מ„הפונדיישן", שבא במקום הג'וינט בשנות 1925—1929 לשם מתן הלוואות לנפגעי הבצורת, שהיתה באותה התקופה. מאתים אלף הדולרים הראשונים נתן הג'וינט לעשר שנים. וזמן הפרעון הראשון נקבע לשנה הרביעית מאז ניתנה ההלוואה. ההלוואות שלאחר הראשונה ניתנו לחמש שנים וגם כן על מנת לסלקן לשעורים. כל ההלוואות של הג'וינט והפונדיישן ויק"א לשם הלוואות רגילות והלוואות מיוחדות בשביל חקלאים ולשם אספקת צרכי אוכל נפש שניתנו על ידי האיגוד בשנות הבצורת במשך עשר שנים עלו כמעט למיליון דולר. באותו הזמן פרע האיגוד למלוויו בזמן מדויק על פי התנאים 60% מכל החוב. ואף פעם לא ביקש ארכה, פרט לשנת 1929, שהיתה שנת בצורת קשה, אז ניתנה לאיגוד ארכה לסלוק שני מיליון לעי.

האשראי לקופות ההלוואה וחסכון

האשראי, שהאיגוד היה נותן לקופות ההלוואה היה שונה. הלוואות על חשבון עובר ושב הובטח בשטרות לזמנים לא ארוכים; למטרות משקיות לזמנים משנה אחת עד שלוש עשרה שנה; לעסקי תיווך בשביל בעלי־מלאכה, והלוואות לזמן קצר, כשהקופות נמצאו במצב דחוק; אשראי לתחנות מכוניות חקלאיות ואחרות, שהיו מחכירות אותן לזקוקים להן; אשראי לאספקת צרכי מזון, לבנין בתים חדשים, או לתקון בתים, שנזוקו על ידי שריפות, או שטפונות. לכל אלה סוגי ההלוואות נתן האיגוד לקופות למשך עשר שנים סך 365,777,500 לעי. חלק מהסכום הזה קיבל האיגוד מיק״א ופונדיישן, וחלק מהסכומים החפשיים, שהקופות היו מכניסות לו למשמרת. באופן זה מילא האיגוד הבסרבי תפקיד פיננסי וגם שימש מוסד להדרכה ופקוח בעוד שאיגודים כאלה בארצות שונות היו רק להדרכה ופקוח. שני התפקידים האלה היו בזמנם חשובים מאד. הודות לזה, שהאיגוד היה מספק לקופות סכומי כסף בשעת דחקן הכירו הללו בחשיבותו. העסקים הכספיים האלה כיסו גם את תקציבו של האיגוד, והוא היה יכול לכלכל את ההוצאות של המחלקה להדרכה ולפקוח, ופקידי המחלקה הזאת עזרו להקים מחדש את הקופות, שנפלו בשעת משבר וגם לארגן קופות הדשות באותם המקומות, שלא היו שם עדיין. זאת היתה עזרה הדדית אמתית ויעילה.

עסקי תיווך וריכוז סחורות על ידי האיגוד

בשנה, שניסד בה האיגוד היה מחסור גדיל בכל מיני סחורות בכל הארצות ובבסרביה בפרט. 25% מההלויאה שנתן הג׳וינט ומחצית הסכומים של ההלויאות, שניתנו לקופות נועדו על ידי האיגוד לשם פעולה חדשה — להתקשר עם בתי־מסחר מפורסמים בחו״ל. לשם כך נשלה אחד מחברי ההנהלה לאיטליה, לאוסטריה ולפולין. ואולם נתברר; שבגלל התנודות התכופות בערכן של המטבעות בכל הארצות סכנה היתה להתקשר בקשרי מסחר, והסחורות שכבר נרכשו ירד מחירן מאד והיה צורך להיפטר מהן. חוץ מזה נפתחו מרכזי מסחר חדשים לבסרביה ביאסי, בגלץ, בצ׳רנוביץ, ועל ידי זה הועמדה קישינוב בצל. הג׳וינט בתתה את המחצית השניה של האשראי דרשה לחסל את עסק הסחורות. בשנת 1923 התחיל האיגוד קונה רק חמרי גלם, מכשירי עבודה ומכונות רק בשביל חקלאים, ואף אלה רק על פי הזמנות מיוחדות של הקופות, אשר הזמינו אותן על פי דרישות חבריהן החקלאים. מכל אלה יש לראות, כי התפקידים, שמלא האיגוד היו מרובי הצדדים: יסוד קופות חדשות ותמיכה בקופות שנטו לנפול; קביעת כללים ותקנות; ספרות הסבר לרעיון הקואופרטיבי למשוך חברים ולהשפיע עליהם, שיפקידו את כספם שחסכו לאיגוד לשם רבוי הון המחזור וגם עבודה תרבותית. כל אלה התפקידים היו מוטלים על פקידי המחלקה להדרכה ולפיקוח, שהיו מבקרים את האספות של חברי הקופות הם בדקו ובקשו את מעשי החברים שבהנהלות ואת הפנקסנות והשגיחו, שהכול יהיה בסדר ועל פי החוק וכי ישתמשו בכספים רק לטובת החברים ולעסקים קואופרטיביים.

כדי לעניין את המפקידים ולעורר בהם אמון לקופות נבחרה וועדה מיוחדת של

שלשה חברים מהאיגוד ובא־כוח הג׳וינט והיא התחילה בתעמולה בדפוס. לעבודה זו הוזמנו שני סופרים — שלמה הלל׳ס ומ. שייקביץ והצייר ג. רמר. ש. הלל׳ס פרסם אז שלש חוברות באידית: „זכרונות על יסוד קופת הלוואה וחסכון״, „מתכוננים״ ו„צדק אייזיק״. ושנים עשר טקסטים לעלוני תעמולה עם ציורים מתאימים, מעשה־ידי ג. רמר. ושייקביץ חיבר שתי חוברות: „הוראות לחסוך כספים ושמירתם״ ו„מה זאת קופת הלוואה וחסכון?״ מילשטיין בא כוח הפונדיישן פרסם: „עשרה סימנים של קופת הלוואה וחיסכון״. כל חוברת נדפסה בארבעת אלפים אכסמפלרים ועלוני התעמולה המצוירים — בעשרת אלפים טופס, וכולם הופצו בזמן קצר.

התנהלה גם תעמולה על פה. הנהלת האיגוד קבעה לכל קופה אספות מיוחדות, בהן היו מופיעים הפקידים ומרצים על נושאים קואופרטיביים שונים וגם מוסרים דין וחשבון על פעולות האיגוד. וועדת האיגוד, שבה השתתף גם הד״ר ברנשטיין־כהן, הקדישה הרבה זמן לשאלת ביטוח החברים באחריות למקרי מוות. היא חיברה שורה שלמה של תקנות ושלחה אותן לחברות שונות ממין זה לחוץ לארץ לעיון ולחוות־דעת. כל התשובות היו חיוביות, אך מחמת המשבר הכלכלי והבצורת שבאו על בסרביה נדחה הענין משנה לשנה וכל הענין נשתקע.

דאגתו של האגוד היתה תמיד להעמיד את הקופות על בסיס איתן ולאפשר להן לתת הלוואות ברבית קטנה לחבריהן מן ההמונים, שהוו גורם חשוב בחיים הכלכליים. כי מיד לאחר כבוש בסרביה על ידי רומניה נסגרו כל הבנקים שהתקיימו עד אז ונפתחו בנקים רומניים שגבו רבית גבוהה בשעור של 48%, ומלווים פרטיים גבו רבית גבוהה עוד יותר ואשראי אחר לא היה כלל. משום כך היתה הלוואתו של הג׳וינט כגשם נדבות בשעת בצורת. ופקוחו של האיגוד היה חשוב מאד. הוא הקפיד, שההלוואות תנתנה לחברים בהתאם לצרכיהם ולכושר סלוקם ורק לשעורין, ושכל חבר יקבל רק הלוואה אחת. הלוואה שנייה יוכל לקבל רק אחרי שסילק את חובו הראשון. הוא לא הרשה הלוואות לצרכי הקהילה.

משקים חקלאיים

המשק החקלאי היהודי בבסרביה הוא בן מאה שנה ויותר. המתיישבים הראשונים באו מפולין, מפלך יקטרינוסלב, מפודוליה וממקומות אחרים. להם נתנה הממשלה בימי ניקולי הראשון זכיות מיוחדות וחילקה להם שטחי אדמה בערבות החבל חינם. אך לא רבים היו שחפצו להתיישב על הקרקע ולעבדה. במשך הזמן כשראו אכרים באים מגרמניה, מבולגריה ומארצות אחרות קונים שטחי אדמה, מתיישבים ועוסקים בעבודה, קנו גם הם במחיר זול נוסף על השטחים, שחלקה להם הממשלה וניגשו לעבד אותם. רבים חכרו אחוזות מידי אצילים וגם מהאכרים, שהיו להם שטחי אדמה הרבה יותר מאשר יכלו לעבד ועבדו אותה בעצמם וגם בידי אחרים. מהם עסקו בנטיעת כרמים, במטעי טבק ועוד. לשבחם של החקלאים היהודים יאמר, שלא הלכו בדרך הכבושה בחקלאות של המולדובאנים, אך חיפשו תמיד דרכים, כיצד ובמה לשכלל את משקיהם. וכשחברת יק״א התחילה את עבודתה בבסרביה, ושלחה את מדריכה למושבות, למדו המתישבים את השיטות החדשות בחקלאות.

בשנות המלחמה הראשונה נפסקה פעולת יק״א בבסרביה ובאה הזנחה בענפי חקלאות שונים עד שבא האיגוד והעמיד על הפרק את שאלת המשקים. אז הוחלט להזמין אגרונום שיבקר כפעם בפעם את המשקים ויהיה להם למורה דרך בעבודתם. לעת ההיא התקיימו כארבעת אלפים משקי יהודים. בשנת 1921 הונהגה ריפורמה אגרארית ברומניה, והמשקים היהודים קבלו מהממשלה משלושה עד ששה הקטרים אדמה נוספת למשקיהם הם ונחוצים היו להם מכשירי עבודה ומכונות ובאופן דחוף, כדי להראות לממשלה, שהאדמה שקבלו ממנה נעבדת ולא תיקח אותה מהם בחזרה. אז טלגרף האיגוד באופן דחוף להנהלת יק״א וביקש הלוואה מיוחדת בסכום עשרת אלפים דולר. בקשר לבקשה זו בא לבסרביה בשנת 1928 האגרונום הידוע יוסף מירקין, מראשוני העוזרים של עקיבא אטינגר בראשית פעולתו בחבל זה, כדי לחקור במקום את מצב המשקים. וכתוצאה מביקור זה חידשה יק״א את פעולתה בחבל זה. האגרונומים, שנשלחו הנה, הדריכו את החקלאים הותיקים והצעירים בעבודתם במקצועות שונים, הנהיגו מקצועות חדשים: גידול עופות, גידול דבורים; הקימו מחלבות לשם תוצרת חמאה וגבינה. נוסדו מושבות חדשות: טרבשטי על אדמת הממשלה, ואונגר על שם ראש הדירקטוריום של יק״א. האדמה למושבה זו נקנתה. המושבה לובלין ליד ווארטוז׳ני נבנתה מחדש אחר שנהרסה בימי המלחמה. נוסד אירגון לביטוחם באחריות של בהמות המשקים. ניתנו הלוואות לקנות זרעים, שתילי גפנים, מכונות, פרות וסוסי עבודה ולרכישת חלקות אדמה נוספות לצרכים אחרים. כל ההלוואות למטרות אלה ניתנו על ידי האיגוד — והאיגוד מצדו על ידי הקופות להלוואה וחסכון — על אחריותן המלאה. וגם לבעלי־המלאכה לסוגיהם השונים, שהיוו 25% של כל חברי הקופות, הקדיש האיגוד תשומת־לב והושיט להם עזרה ממשית. נתברר, שבעלי המלאכה סובלים מזה שהם מוכרחים לקנות את החמרים לעבודתם בהקפה ולשלם על ידי כך מחירים גבוהים. נעשו כמה נסיונות שלא הצליחו לעזור להם. כי העזרה לבעלי המלאכה היתה מסובכה יותר מחמת רבוי המקצועות בסוג זה ומחסוריהם; וגם משום שחסרו מדריכים למלאכות. נקראו כמה ועידות, שדנו בבעיות אלה. באחת מהן הוחלט, שהאיגוד ירכש בשבילם חמרים ומכונות שונים וירכז את הקניות, וגם יתן להם הלוואות בערבון. אך גם נסיון זה נכשל מסיבות שונות. לבסוף הסתפק האיגוד רק בזה, שהיה קונה בשבילם מכונות ומכשירים על פי הזמנות מיוחדות של הקופות.

האיגוד טיפל גם בשאלות נכיון שטרות ובסדור בחירות ההנהלות של הקופות שתהיינה דמוקרטיות יותר ודאג גם לפקידים שעבדו בהן. לטובתם נוסדה קופת תגמולים הדדית, שהקופות והפקידים היו מכניסים לה 7% ממשכורתם, וקופה זו הבטיחה אותם לעת זקנה ובימי חוסר עבודה.

האיגוד דאג גם להשכלה קואופרטיבית. בש׳ 1929 נתארגנו שעורים כאלה בשביל העובדים בקופות בכל ארץ רומניה. חשיבות מיוחדת היתה לשעורים אלה באותם חלקי הארץ בהם התחילה התנועה הקואופרטיבית רק בש׳ 1925, והפקידים שם היו צעירים ובלתי מנוסים. מספר הקואופרטיבים בבסרביה היו אז — 41; ברומניה 23; בבוקובינה — 11 ובטרנסילבניה — 9; בס״ה 84. מהם שלחו ששים ושבעה מוסדות לשעורים 84 שומעים ועוד שלשה שומעים פרטיים. בסך הכול 87 איש. עובדה זו מוכיחה עד כמה החשיבו את השעורים האלה. בש׳ 1929 ניתנו תשעה שעורים ובש׳ 1931 — שמונה שעורים. בש׳

1930 סידר האיגוד ארבעה כינוסים מחוזיים, שבהם השתתפו באי־כוחן של כל הקופות, כדי לדון בשאלות החשובות הנוגעות לקופות. גם בכינוסים האלה רבו המשתתפים.

ביולי 1925 התחיל האיגוד מוציא ירחון פופולרי בשם: „דאס קאאפעראטיווע ווארט". בשנה הראשונה הופץ הירחון באלפיים טפסים ובשנת 1930 כבר יצא ב־7300 טפסים. זאת אומרת טופס לארבעה חברים. בהצלחה כזאת לא יכול שום ירחון קואופרטיבי אחר להתפאר. שני אלפים טפסים מירחון זה נשלחו לחותמים על ידי הדואר. בראשונה הכילה כל חוברת משמונה עד שנים־עשר עמודים. אחר כך הגדילו את החוברות עד ששה־עשר עמודים מחוץ למעטפה. הירחון נערך על ידי חבר עובדים מהאיגוד והעורך היה מ. שאַראַנד. מחירו היה קטן מאד — רק 40 לעי לשנה. גרעונו בסך 40—50 אלף לעי לשנה כיסה האיגוד מהרבית של הקרן ע"ש נ. רויטמן.

המצב החוקי של הקואופרציה היהודית בבסרביה

קופות ההלוואה והחיסכון, שהיו חלק בלתי נפרד מפעולות הממשלה ברוסיה עד סוף המלחמה הראשונה, נוסדו על סמך החוקה הרוסית למוסדות לאשראי מצומצם משנת 1904. על סמך החוקים ההם התקיימו המוסדות האלה עד שנת 1917. אז יצא חוק חדש, ליברלי יותר, הוא חוק קרנסקי, שעמד בתקפו גם אחרי שבסרביה נספחה לרומניה. על סמך החוק הזה נוסד גם האיגוד בשנת 1920. באותה שנה פרסמה הממשלה הרומנית הליברלית תחוקה חדשה, בעזרתה אפשר היה ליסד איגוד של קואופרטיבים בכל בסרביה. אך בין כה וכה נפלה הממשלה הליברלית־הלאומית, ובמקומה נוסדה ממשלה לאומית איכרית, שהבטיחה תחוקה חדשה לקואופרציה על עקרונות דמוקרטיים. ואמנם בש' 1929 נתפרסמה תחוקה זו. אך מנמוקים שונים לא התאימה תחוקה זו לצרכי הקואופרציה היהודית. משום כך נשאר האיגוד קיים בתוקף החלטת האספה הכללית של באי־כחן של הקופות כחברה אנונימית והקופות — כחברות קואופרטיביות, היוצאות מן הכלל, שהורשו להתקיים לפי החוקים הישנים, אך לא ליסד קופות חדשות. על ידי כך נשארו הקופות מבודדות מהקואופרציה הכללית שבמדינה. ופקוחם של החוגים הקואופרטיביים הרשמיים לא חל עליהן.

פעולותיהן של הקופות האלה התבטאו במשך עשר השנים 1920—1930 במספרים הבאים. 41 קופות עם 30202 חברים, ביניהם היו 3643 חקלאים, 7235 בעלי־מלאכה ותעשיינים, 1020 פועלים, עגלונים, שואבי־מים ואחרים; 18304 סוחרים זעירים, חנוונים, מורים, כלי קודש ועוד. המאזן שלהן הגיע 351,143,360 לעי. מזה דמי המניות וההון היסודי 43,381,750 לעי; כסף שמורים וקרנות מיוחדות 18,751,413 לעי; פקדונות של 20682 מפקידים 146,500,327 לעי; פקדונות חסכון — 142,539,670 לעי.

הלוואות, שהקופות קבלו מהאיגוד עלו לסך 90,490,660 לעי. וההלוואות שהקופות נתנו לחבריה במשך הזמן הזה (בס"ה 455,522 הלוואות) עלו לסך 474,473,916 לעי, מהן 88,3% בתשלומים שבועיים, או חדשיים ו־117% לזמנים קבועים. חקלאים קבלו 35,199,851 לעי. ובעלי מלאכה — 5,385,200 לעי.

רכוש הקופות בנכסים דלא ניידי עלה ל־8,665,163 לעי ודניידי — 4,617,916 לעי. רכוש התחנות של מכונות לחכירה 1,507,834 לעי. בס"ה 14,790,913 לעי.

ליד שבע עשרה קופות להלוואה היו קופות לעזרה הדדית במקרה מוות, שבהם השתתפו 16,233 חברים. במשך שנתים נתנו 354 תמיכות בסך 5,406,572 לעי. ספריות ואולמי קריאה היו ליד עשר קופות. בשנת 1930 נקנו ספרים בעד 440,366 לעי. מספר הקוראים בכולן הגיע ל־3888.

יש להדגיש שההישגים האלה באו במשך עשר השנים שלאחר המלחמה שלא היו כידוע שנים טובות. התושבים לא הסתגלו עדיין לתמורה הפוליטית. האשראי הכללי, המסחר והתעשיה לא היו נורמליים. לקואופרציה היהודית באו חבלי לידה בפעם השנייה. פעמיים חלו שנות בצורת קשה. בש׳ 1930 התחילו מרגישים כבר ברומניה את פעמי המשבר העולמי. ואף על פי כן, כפי שראינו, קמו בבסרביה היהודית קופות הלוואה חדשות. מספר החברים, המניות, ההון העצמי, הפקדונות לקרנות המיוחדות גדלו משנה לשנה. הלוואות עמדו על יסודות בריאים ושרתו את החברים יפה בשעת דחקם.

האיגוד במאבק קשה

בש׳ 1931 עבר גל של משברים משקיים וכלכליים ענקיים בכל העולם והם לא פסחו גם על רומניה. הוזלת התוצרת של המשקים החקלאים, פגעה קשה בארץ זו, ששמונים אחוז של תושביה הם חקלאים, ובעלי ענפים אחרים של משקים עממיים הקשורים בחקלאות. כושר הקנייה והתשלומים נחלש וירד מטה מטה, מחזור הסחורות הוקטן, וכל החיים הכלכליים שותקו. במחצית השניה של 1931 נפלו שלושה הבנקים הגדולים ביותר ברומניה, ואחריהם כרעו נפלו עוד בנקים גדולים וקטנים בעיר הבירה ובשאר הערים. ואלה המעטים, שנשארו עוד לפליטה הפסיקו את מתן ההלוואות בגלל המורטוריים, שהכריזה הממשלה. אז הפסיקו הלווים לגמרי את תשלומי החובות. נוצרה „פסיכולוגיה", שאי־סילוק חוב איננו בגדר חטא. בגלל שנויים אלה נתהווה בארץ מצב פרוע ויחסים קשים בין המלווים והלווים ובין מוסדות האשראי לבין לקוחותיהם. מצב פרוע זה השפיע כמובן גם על הקופות ועל האיגוד, שעמדו בתוך כלכלה הרוסה של ההמונים.

במחצית הראשונה של אותה השנה היו עוד פעולותיהן של הקופות בסדר כלשהו, אף על פי שהמשבר הכללי בארץ נתן כבר את אותותיו, ואמונם של התושבים אל הקופות פג, וסכום הפקדונות פחת, והאיגוד יחד עם הקופות התחילו מפחיתים את שיעור הרבית לפקדונות בלי זמן קבוע. ובכל זאת היו עוד ברשות האיגוד שלושים ואחד מיליון לעי, מהם החזיק בבנקים למעלה מעשרים מיליון. הוא הודיע, שגם להבא ימשיך לתמוך במשקים החקלאים ויהיה אחראי לסכומים שהקופות תתנה לחבריהן. ואולם, כשנסגרו הבנקים הגדולים וביניהם גם הבנק העירוני שנתקיים למעלה משישים שנה, והמועצה העירונית של קישינוב היתה אחראית בעדו תקפה אימה את קהל המפקידים, והאיגוד נאלץ להחזיר להם את פקדונותיהם, שהפקידו בלי זמן קבוע, וגם לתת אשראי לכל הקופות, כדי שתוכלנה גם הן למלא את דרישות מפקידיהן.

אז בא הפונדיישן לעזרת האיגוד באשראי של ארבע מיליון לעי. על ידי כך ניתן להן לעמוד בשעת משבר גדול ולהמנע משערוריות. ואולם לאחר כן הורע שוב המצב, והאיגוד לא יכול לסלק את חובותיו לפונדיישן, וזה סרב לתת לו ארכה ודרש מהאיגוד שיחדל להיות

עוד מוסד פינאנסי לקופות ויסתפק רק בתפקיד של מדריך ומפקח. בו בזמן נתפרסם חוק שעל פיו נשתחררו כל בעלי המשקים מחצי חובותיהם לגמרי, ואת החצי השני יכלו לסלק במשך שלושים ושש שנה בתוספת רבית קטנה של 4%. לאותו הזמן הגיע סכום חובותיהם של החברים לאיגוד לשלושים וששים מיליון לעי, חוץ מחמשה־עשר מיליון של חובות רגילים. ברור היה, שכדי לכסות את ההפסדים הגדולים האלה היה צורך להשתמש בכל הסכומים העצמאים. ופירושו של דבר זה היה להחריב את כל המוסדות הקואופרטביים. בהתחשב עם כל אלה פנתה מועצת האיגוד אל יק״א בבקשה לשחררו מהאחריות, שקיבלה על עצמה בעד האשראי של המוסד שנתן למשקים החקלאיים וגם להשיב להם את שבעת המיליונים, שנתן מהונו החוזר למשקים האלה על חשבון השטרות, שנתנו לו הקופות. יחד עם זה נתקבלה החלטה באספת יולי 1932, שהאיגוד מסיר מעליו את התפקיד לצייד את הקופות בכספים וישאר להבא רק כמוסד של הדרכה ופקוח לבדו.

בינתים ביקש האיגוד את המוסדות, שנתנו לו אשראי, להמשיך את העבודה כקודם עד אשר יגמור את ההכנות ועריכת ההצעות לשנוי זה. באי־כוח הפונדיישן הסכימו לנמוקי האיגוד, ושלושה מחברי ההנהלה של האיגוד יצאו לברלין לנהל שם משא ומתן על ארגון האיגוד מחדש. בנובמבר 1932 הפסיק האיגוד את פעולתו הפיננסית, מסר את כל תיקי שטרותיו ליק״א ולפונדיישן; וחיסל בהדרגה את ענינו הכספיים אחר קיום של עשרים שנה ויותר. ואף על פי שחדל להמציא כספים לקופות התייחסו אליו בכל זאת כולם בכבוד ובאהדה רבה וקבלו עליהם את הוראותיו והשגחתו ברצון רב מתוך הכרה בתועלת הרבה שקבלו על ידיו.

במורד

כדי לעורר בקרב היהודים ענין לקואופרציה היהודית כאל תנועה לאומית, שהיא המשען הכלכלי היחידי בשביל ההמונים באותו זמן ולהסביר לקהל הרחב את ערכם של אשראי הדדי ושל חסכונות ושל הצורך לשמור על המוסדות הצבוריים, הדואגים להם בשעת דחקם, — הכריזו באי־כח הקופות על „מפעל סתוי" וקיבלו על עצמם להשתתף במפעל זה, והתעמולה שפיתחו הועילה לגבות הרבה מהחובות הישנים. יותר מאלף חברים, שלא שילמו זה תשעה חדשים את חובותיהם, התחילו מסלקים את המגיע מהם. הירחון „דאס קאאפעראטיווע ווארט" הוציא הוספה ברומנית. מספר החותמים ירד אז, והוא נדפס רק ב־3800 אכסמפלרים. האיגוד הוציא בחוזרים הוראות ופקודות בנוגע לשאלות שונות. בש' 1933 הוציא האיגוד מהרשימה את הקופה בעיירה קיליה בגלל זה שלא נענתה לדרישותיו. דבר זה עשה עליה רושם חזק והיא חזרה בתשובה וקיבלה עליה את משמעת האיגוד.

במשך שנתים הוציאו מרשימות החברים של הקופות עשרת אלפים איש. בדקו את השטרות שלא נפרעו במשך זמן רב. על ידי זה יצא, שהקופות הפסידו מהונן 24 מיליון לעי וסבלו שלושה מיליונים נזקים שונים. בסך הכול הגיעו הנזקים בש' 1932 ולשלושים מיליון לעי בקירוב. הקופות השתחררו מפקדונות בלי זמן קבוע או לזמן קצר. כדי להגדיל את הון המחזור הגדילו את שעור הרבית עד עשרה ואפילו עד חמשה עשר אחוזים. מספר הקופות נשאר כמו שהיה — 41. אך חדשות אי־אפשר היה לפתוח. חברים חדשים נשארו

3683 ומספר היוצאים היה 12953. ירידה גדולה באה בכל הסעיפים של הון המחזור: המניות ההון היסודי, הפקדונות והקרנות. ההוצאות המשרדיות פחתו למחצה. הופחת גם מספר החברים, שהשתתפו בקופה לעזרה הדדית במקרי מוות ואסונות. רק הספריות של הקופות התרבו בשלוש השנים. מחיר הספרים שבתוכן עלה עד 2,316,677 לעי.

סיום

סקירה זו מקיפה עשרים ושמונה שנים (1905—1933) של קואופרציה יהודית בבסרביה. עד כמה שאפשר לתת במסגרת מצומצמת לקורא המתעניין לדעת, מה פעלה יהדות זו הבריאה והשלמה בשטחי חיים שונים, מושג על מהלך התנועה הקואופרטיבית גם בשטח זה. התקופה הזאת היתה רבת סערות מדיניות; מאורעות היסטוריים, מרידות, שביתות, מלחמה עולמית נוראה ותמורה מדינית רבת תוצאות. אליהם הצטרפו גם פגעי הטבע, בצורת בצורת ושאר פורעניות ודרך של גזירות ומוקשים ומכשולים גם בממשלת הצאר וגם בימי מעבר החבל מרשות רוסיה לרשות רומניה. אך הודות להכרה בנחיצות הקופות להלואה וחסכון ובתועלתן לאנשי העמל והעבודה, השקיעו העסקנים הצבוריים את כל מרצם וזמנם ולמדו מתוך עבודה מעשית את בעיות הקואופרציה, שהיתה להם כמעט מקצוע חדש; חתרו אל יסודותיה והתעמקו בהרבה שאלות, שהתחבטו בהן והכניסו כמה חידושים לפי דרישות הזמן והמקום. בתקופה הראשונה שארכה עשר שנים, באה יק"א לעזרת תושביה היהודים על ידי שליחיה הנאמנים, המומחים והמסורים לעמם: האגרונום עקיבא אטינגר ועוזריו מירקין ואחרים. הם היו המעוררים, המדריכים והעוזרים והמפתחים את המשקים החקלאיים. הם גם עזרו ביסוד הקופות ופתחו בתי ספר. לאחר שנות הירידה, שבאה עקב המלחמה והרפתקאותיו של הכבוש הרומני נוסד האיגוד בקישינוב ששימש עוגן הצלה לקופות אלה. הוא הכניס את הג'וינט־פונדיישן לתוך העבודה ומשך את חברת יק"א שתחדש את עבודתה בחבל; ובכוחות משותפים הצליחו להקים מחדש את הקופות שנפלו ולאחד את כולן בחסותו של האיגוד. ויהי האיגוד למציל ומושיע ועזר להן בכסף, בעצה, בהדרכה ובפקוח, והקואופרציה עלתה שוב על דרך השגשוג והביאה ברכה רבה לחקלאים, לבעלי־מלאכה, ולכל מי שחי על עמל כפיו

במאי 1934 יצא ברומניה חוק חדש בדבר פיקוח ממשלתי על כל מוסדות האשראי, והקואפרציה היהודית הועמדה לפני ברירה: לחדול מהיות חפשית בפעולותיה ולהכנע לחוק החדש, ואז תצטרך לשנות את תכנה, מהותה וצורתה ותחדל מיד להיות מה שהיתה, או לא להכנע ולחדול לגמרי מהיות. הפרספקטיבה הטילה צל פחד ודאגה מרובה. — — — סמוך לזמן הזה עלה הכורת על הקיבוץ היהודי בבסרביה — —

מטרתנו בסקירה זו היתה להשקיף אחורנית, למתוח קוו ולראות מה פעלה יהדות זו בשטח הקואופרציה במשק של כמעט שלושים שנה שהתקיימה לחקלאים, להמוני היהודים העמלים וסוחרים זעירים וחנוונים קמעונים שהוו יחד 75% מכל התושבים היהודים. היא השפיעה על חיי החברה, הסוציאליים והתרבותיים. היא חינכה את המוסדות החברותיים והצבוריים בחבל לשלטון עצמי, להנהלת העניינים בסדר ובחשבון ובפקוח צבורי, לעבודה משותפת ולמשמעת צבורית. כל אלה חסרו קודם בעיירות ובמשובות, ואפילו בערים, בהן

שלטו מאז ומקדם ה„גביר” ותקיפים שונים, אשר „בחשו בתרווד הקהילה” לפי ראות עינם. וידם בכול משלה. מאז נוסדו הקופות למדו כולם להתחשב במוסדות צבוריים, לקבל את דעת הרוב באספות הכלליות, שבהן יש לכל חבר בלי הבדל מעמד ומפלגה דעה שווה. גם ההנהלה והמועצה צריכות לתת לפני החברים דין וחשבון כספי של הכנסות והוצאות; והיא, האספה הכללית מחליטה, מה לעשות ברווח הנקי ומאשרת את התקציב לשנה הבאה. לאספה הכללית יש הזכות להשאיר את המועצה וההנהלה גם לשנה הבאה או להחליפן ולבחור אחרות במקומן. אין עוד מקום למי שהוא לאמר: כך אני רוצה!

הקואופרציה היהודית תמכה בשעת הצורך גם בעניינים תרבותיים והרגילה את חבריה להתייחס למוסדות אלה בכבוד. הקואופרציה בבסרביה השפיעה גם על יהודי ה„רגט” (רומניה הישנה) ועל יהודי בוקובינה וטרנסילבאניה, שנספחו אחר המלחמה לרומניה, והם יסדו להם מוסדות לאשראי זול לפי העקרונות של המוסדות בבסרביה ובהם תמכו גם כן יק”א והפונדיישן. חברי ההנהלה הראשונים הוזמנו מבסרביה, והם הורו להם את הדרך ואת סדור העניינים. הם נשארו שם גם אחרי כן לנהל בנקים בבוקרשט, ביאסי ובערים אחרות. גם הירחון „דאס קאאפעראטיוועווארט” היה להם האורגן היחידי לאינפורמאציה ולתעמולה במקצוע זה. בכל רומניה היו 90 מוסדות כאלה ובבסרביה רק 41. ואף על פי כן תפסו הבסרבאים את המקום הראשון בקואופרציה היהודית ומשום כך ישארו לזכרון ולתהלה שמות עסקני הקואופרציה היהודית בחבל זה, יוצריה, מייסדיה, תומכיה ומנהליה, כל אלה שנזכרו בשמותיהם בסקירה זו ועוד רבים שלא נזכרו!

* * *

מהעסקנים המקומיים, חוץ מהאגרונום אטינגר ועוזריו ומעסקני חברות יק”א, הג'וינט והפונדיישן וחוץ מהעסקן הישר, היוזם והמסור במשך למעלה משלושים שנה, מוהה של הקואופרציה היהודית והרוח החיה שלה והקדיש לה את כל כוחותיו, זמנו ומרצו עד יומו אחרון הוא נחום רויטמן ע”ה, שהיה יושב ראש ההנהלה של האיגוד התמסרו עוד לקואופרציה היהודית ולאיגוד מאורהיוב: יוסף פאגיס, מ. ראוויץ, י. פאסר; מסורוקי: י. י. אוסוסקין יו”ר של המועצה של האיגוד ש. פוקס, וי. חיטרון; מאקרמן — י. ברודסקי, י. שפירא. מבלצי: הד”ר וסטרמן, עסקן ידוע ומכובד על קהלתו, אליעזר היק, חברו של המשורר י. פיכמן; מבנדר: מ. שלאין. מקישינוב: סולומונוב, קואופרטור ידוע בזמנו, טוריאנסקי מרומנובקה. כל אלה היו חברי המועצה האדמיניסטראטיבית של האיגוד, כולם עסקנים פעילים בעריהם ועמדו בראש הקופות להלוואה ולחסכון.

מדריכים ומפקחים היו גם פ. זיסמן, מ. שאַראַנד מנהל חשבונות, מדריך, עורך „דאס קאאפעראטיווע ווארט”, ומחבר גם ספר על הקואופרציה; י. רודיליאנסקי היה מדריך ומבקר. אך משנת 1928 נתמנה לבא כח של הפונדיישן בליטא ובלטלנד ועבר לקובנה לגור שם. המתמיטקאי מ שייקביץ היה חבר המועצה של האיגוד ומנהל הקופה השניה בקישינוב ועוזר תמידי בעתון הנ”ל.

כל אלה הנקובים בשמותיהם עבדו בשדה הקואופרציה היהודית בבסרביה עשרות בשנים ושקדו על התפתחותה.

חוץ מאלה היו עוד בכל עיר, עיירה ומושבה עשרות אנשים שעבדו במועצות ובהנהלות והתמסרו למוסדות הקואופרטיביים והעלו אותה למדרגה גבוהה.

זכר כולם לברכה.

תרגם והתקין מאידיש: ש ל מ ה ה ל ל'ס

חלקה של יהדות בסרביה בבנין הארץ

אוריה פלדמן

במערכת ההתישבות

א. בתקופת חיבת-ציון ולפניה

בראשית התעוררותה של תנועת „חיבת־ציון”, עוד לפני הועידות של קטוביץ ושל דרוזגניק, כבר נשמע קולה של יהדות בסרביה. החוש הלאומי הבריא, האוירה החקלאית היוצרת, עוררו ביהדות זו נטיה לבנין הארץ מיד אחרי ה„סופות בנגב”, כלומר מיד אחרי הפוגרומים הראשונים שפרצו באפריל 1881 בכל דרומה של רוסיה. עם הוָסד ה„ועד של חלוצי יסוד המעלה” (בראשותם של ז. ד. ליבונטין ויוסף פינברג) נתקשרו קשרים גם עם חובבי־ציון שבבסרביה ובועידת דרוזגניק (16 ביוני 1887) כבר השתתף ציר מקישינוב, ר' מאיר דיזנגוף ז"ל. וכבר בועידה הזאת, עוד בימי נעוריו של דיזנגוף (הוא היה אז כבן 28—27) נתבלטה אישיותו, פעלתנותו, היזמה הברוכה שלו. וכך מספר ב. דינבורג בספרו „חובבי־ציון”[1]: „דיזנגוף, צירם של חובבי־ציון בקישינוב בא בתכנית כוללת ומקיפה... ד. תכן תכנית של „שיטה מקובצת”: יש להסיר מן התנועה כל אופי של צדקה, ביחוד בהוצאת כספים. יש להרבות ברכישת קרקעות, ואולם את הקרקעות יש למכור (ההדגשות בכל מקום הן שלי. — א. פ.). כבר בדברים אלה הננו רואים את דיזנגוף העושה והמעשה, כבר מהם נשקף הגנָן הריאליסטי, אשר תרמו אח"כ יהודי בסרביה למתהוה בתנועה הלאומית.

באותה תקופה עצמה, אם הוָסד הועד האודיסאי [„החברה לתמיכה בעובדי־האדמה ובעלי־המלאכה היהודיים בא"י”] נתבלטה גם אישיותו של שלמה ברליאַנד, תושב קישינוב, אשר פעל גם הוא הרבה באותה תקופה, ואף זמן רב אחריה, בתקופת הרצל ובשנים האחרונות, אחרי כבוש בסרביה ע"י הרומנים. פעולתו בתקופה הראשונה צוינה במיוחד בדו"ח הראשון של הועד האודיסאי, לשנים 92־91—1890. בעמ' 25 של דו"ח זה כתוב: „במובן זה (במובן הכספי. — א. פ.) הגישו לועד עזרה חשובה ק. ויסוצקי (ממוסקבה) וש. ג. ברליאַנד מקישינוב)”. בלי כל ספק נמצאו בין הפועלים שבחובבי־ציון עוד בסרביים רבים („אלמונים”). וזכר לפעילותם נשאר ברשימות התורמים שנתפרסמו בדו"ח של הועד האודיסאי וסודרו לפי הערים והעיירות. המעיין בדו"ח אלה רואה רשימה ארוכה של מקומות־ישוב בסרביים, אשר עשרות אנשים תרמו איש־איש את שלשת הרובלים שלו (שהיו סכום די גדול בשנים ההן לגבי יהודי רגיל מתושבי העיירה).

בהתחלת ההתישבות בארץ־ישראל, כשבאו ראשוני המתישבים למושבות החדשות, היו ביניהם גם אנשי בסרביה לא־מעטים, ועברו עליהם כל הלבטים והסבל של ישוב חדש במקום חדש. אין צורך למנות במקום זה את כל הקשיים שקמו בפני העולים החדשים בתקופה ההיא. אם כיום הננו מעלים על הנס את תקופת „חומה ומגדל” ומַרבים לספר

[1] חלק ב', עמוד 47.

בשבחם של צעירים הכובשים במאמצים על־אנושיים מקומות בלתי־נושבים בשביל עתידו של עמנו, — מה נגיד על המאמצים שנדרשו מהאנשים בתקופה ההיא, שאפשר לקראה בצדק בשם „תקופת ההתישבות הפרהיסטורית״? נוסף לסכנות אי־הבטחון, אשר ארבו להם בכל הדרכים, בַּבַּיִת ובחוץ; נוסף על אי־ידיעת הארץ, תושביה, שפתם ומנהגיהם; נוסף על אי־ההסתגלות לתנאים האקלימיים וההיגייניים של הארץ החדשה; נוסף לחוסר תקציב קבוע ומובטח; — נוסף על כל הצרות והפגעים האלה באו גם כמה תקלות אחרות, כמו תקלת הפקידות של הברון האנטי־לאומית והעוינת וחסרת־הנסיון וכדומה. ואולם עיקר הפגעים היה חוסר־הידיעה של המתישבים בתורת החקלאות, אי־האפשרות המוחלטת להצליח בעבודה, הואיל ובאו לעבוד בחקלאות אנשים שלא ידעוה מראש, אנשי המסחר הזעיר, שהיו רחוקים מהעבודה החקלאית הארצישראלית כרחוק מזרח ממערב... מובן מעצמו, שהם סבלו קשה, ואחר ייסורים רבים וסבל רב נסוגו כמה וכמה מהם אחורנית וחזרו (או הוחזרו) שבורים ורצוצים למקומות מוצאם...

כך היה, למשל, גורלם של אנשי קוסטינה, מושבה זו שהיתה במשך שנים רבות נקודתנו הקיצונית ביותר בדרום. במושבה זו התישבה קבוצה גדולה של משפחות יוצאות בסרביה (כפי הנראה, 25 משפחות, ויתכן שאף יותר מזה). כל משפחה מסרה למשרדי הברון 1000 רובלים כסף במזומנים, סכום גדול מאד בשנים ההן.[2] לפי עצם הסכום יש להניח, שאלה היו משפחות אמידות מהמעמד הבינוני, ואנשים בעלי רצון טוב והבנה ברורה, דרוכים רצון כביר להיאחז באדמת המולדת, להשתקע בה ולהתאזרח. שיד — פקידו של הברון בתקופה ההיא — כותב במכתבו אל פינסקר את הדברים הבאים על אנשי בסרביה: “Les Bessarabiens travaillent le terrain en commun, et la recolte sera mise au crédit de chacun... En attendant ils vivent dans des baraques en bois” [בעברית: „הבסרבאים מעבדים את האדמה[3] בשותפות, והיבול ירשם לזכותו של כל אחד ואחד... לעת־עתה הם גרים בצריפי־עץ״]. תעודה זו שנכתבה ע״י אדם שאין לחשבו בשום פנים ואופן כידיד ההתישבות הלאומית (ידועים מעשי שיד בארץ במקומות אחרים!), באה להעיד על רצונם הטוב ועל מאמציהם הרבים של אנשי בסרביה בקוסטינה. ואעפ״כ נכשלו האנשים, וכל מאמציהם היו לשוא. והנה מה שכותב דרויאנוב בענין זה: „רוטשילד קנה אדמת קוסטינה והושיב בה עשרים וחמש משפחות מבני בסרביה, אבל הישוב החדש הזה לא הצליח והבסרביים עזבו את האדמה שנקנתה בשבילם והמושבה החדשה נחרבה.[4]

עד כה דברי ההיסטוריון של ההתישבות. דברים קצרים, יבשים, אוביקטיביים. מה גרם לכך? על כך אין דרויאנוב כותב אף מלה אחת. אבל במקום אחר משלשת הכרכים של ה„כתבים״ הננו מוצאים מכתב השופך אור על השתלשלות הענינים ומראה באור בהיר את סבלותיהם של האנשים האלה. המכתב נכתב לא. גרינברג (שהיה אז יו״ר הועד האודיסאי), והננו נותנים בזה קטע גדול מתוך מכתב זה (ככתבו וכלשונו)[5]:

„מהחמשה ועשרים משפחות הבעססאראביים אשר התעתדו לכונן קאלאניע תחת מחסה הנדיב נ״י ובתתם כתף סוררת במאנם להכנע בתור שכירי יום גורשו מהסתפחה בנחלת

---

[2] דרויאנוב א״ כתבים, חלק ב׳, עמ׳ 540.
[3] דרויאנוב, כתבים, חלק ב׳, עמ׳ 610.
[4] דרויאנוב, כתבים, חלק ב׳, עמ׳ 429.

והושבו לארצם. בדרך אשר באו, נפרדנו אנחנו חמשה משפחות והטינו ראשנו לקבל את כל אשר יוטל עלינו מבלי לנטות ימין ושמאל. וזה שנה תמימה מאז הושיב אותנו פה בנחלת קוסטינה, ועובדים אנחנו עבודת שכירי יום במלוא מובן המלה. 12 עובדים אשר בתוכנו במשכרת המצערה 52 ק"כ (פרנק וחצי בערך. — הערת דרויאנוב) ליום יכלכלו 34 נפשות ביתנו בלחם צר ומים לחץ... ואם נפול יפול אחד העובדים למשכב שכרו יקופח ושבתו לא יותן ורק רפוא ירפא. נטל סבל העבודה בשתים־עשרה ירחי עמל... יכבידו עלינו אכפם מדי יום ביומו ותוריד לארץ ראשינו ותמרר חיינו למאוד־מאוד..."

בסופו של המכתב מבקשים החותמים מאת הועד האודיסאי שתמסר לרשותם חלקת האדמה אשר קנה הועד מאדמות הברון (1500 ד'), והם יעבדוה, ואף מתחיבים „לשלם לועד תשלומים שנתיים".

חתומים על המכתב: 1) ישראל יוסף ראבינאוויץ, יליד סקאליען 2) יצחק קאנטיר, יליד לעוויא, אשר גר בפאלעשט; 3) בנו ישראל קאנטיר; 4) אנשיל שקאלניק[6]; 5) זוסיא שעף.

הנה כי כן אנו רואים, מה גדול היה סבלם של האנשים ומה רבו הקרבנות אשר הביאו על מזבח ההתישבות...

מאידך גיסא מלמד אותנו מכתב זה, מי היו אנשי בסרביה אלה: יוצאי סקולאני, ליאובו, פאלאֶשטי וכדומה. מי שהיה בסקולאני והכיר את אופיה השקט ונופה הכפרי של עיירה קטנטונת זו (שוכנת על חוף הפרוט, בבסרביה התיכונה, בקרבת פירליצה ואונגאני), — יבין כי לא במקרה יצאו ממנה „חובבי־ציון" תמימים, אשר קוו להגיע בארץ הקדש לחוף מבטחים... הוא גם יבין לנפשם המרה, לאחר שנתנסו במה שנתנסו...

וכן היו בין המתישבים במושבות הראשונות גם כמה אנשים אחרים מאנשי בסרביה. הדינים־וחשבונות של הועד האודיסאי לשנים הראשונות של קיומו (התחלת שנות התשעים של המאה הי"ט) נותנים בכל חוברת רשימת המתישבים בכל אחת מהמושבות, מונים את מצבם המשפחתי, את רכושם החקלאי וכו'. ברשימות אלו נזכרים בין אכרי ודי חנין (כיום נס־ציונה) שני מתישבים מבסרביה (שמותיהם אינם נזכרים בדו"ח זה; אולי אחד מהם הוא צ. הוכברג, בן דומברובני, אשר בנו הוא האגרונום הוכברג, המומחה לגידול גפנים בא"י), בין איכרי משמר־הירדן שלשה בסרבאיים (מהם אחד מסורוקי) וכו' וכו'[7].

אין בכתבים ההיסטוריים שנשארו מהתקופה ההיא עובדות אחרות הנוגעות ליהודי בסרביה. ואולם מפי ותיקי הישוב נודע לי, שהיו מתישבים בסרביים גם בראש־פנה, בראשון־לציון ועוד.

הננו עוברים איפוא להתישבות החדשה, הציונית, המתחילה בראשית המאה הנוכחית, עם הנחת אבני־היסוד בבן־שמן, בדגניה וכו'.

ב. ההתישבות החדשה.

ה„סופות בנגב" (הפוגרום בדרום רוסיה, 1882) נתנו, כידוע, דחיפה עצומה לגידול התנועה הלאומית ולהתישבות בארץ ישראל, אשר שתיהן אמנם התחילו להתפתח זמן רב

---

[5] דרויאנוב א', כתבים חלק ג', עמ' 107.

[6] עבר אמר־כך לרחובות (לפי דו"ח מאוחר יותר של הועד האודיסאי).

[7] דו"ח הועד האודיסאי לתקופת קיומו הראשונה, עמ' 361, 388.

לפני זה [מקוה־ישראל נוסדה ב־1870, פתח־תקוה ב־1878]. וכן היה גם בהתחלת המאה העשרים. שגשוגה של התנועה האנטישמית באירופה, וביחוד ברוסיה הצארית וכן גידולה והתפתחותה של תנועת המהפכה ברוסיה על כל גילוייה והשפעתה בחיים ובספרות, — פעלו פעולה משותפת (אמנם מכיוונים שונים) להמרצת תנועת התחייה בישראל ולחידוש ההתישבות הלאומית בארץ. וזוכר אני היטב: כשהתחילו (ב־1920 או ב־1903) הרדיפות על הארגונים הציונים ברוסיה, ואספותינו נאסרו בקישינוב ע״י המשטרה פעמים אחדות, היה בין הנאסרים גם ראש התנועה הציונית בעירנו, הד״ר ליאו כהן (ליב יעפימוביטש קוגן). וכשבאנו לבקר אותו בבית־הסוהר מצאנוהו יושב ומעיין במפת ארץ־ישראל. מפיו שמענו בפעם הראשונה את המלים: „מסחה, יֶמָה, סג׳רה, מלחמיה״ (היו הללו אז עדיין שמות של כפרים ערביים, שאדמתם נרכשה, ולא שמות של מושבות עבריות). בהתרגשות ובאהבה, בדחילו ורחימו, דיבר אתנו על תקופה חדשה בהתישבות, על פתיחת אפקים חדשים, על התקוות הרבות התלויות בהתישבות זו.

התקופה החדשה אמנם החלה, אבל לא ע״י פיק״א, כי־אם ע״י ההסתדרות הציונית, ע״י המשרד הארצישראלי שלה, אשר בראשו עמד בהתחלה ד״ר י. טהון, ואח״כ ד״ר א. רופין ז״ל. בהתחלה נרכשה אדמת בן־שמן, ואח״כ דגניה (אום־דגוני) וכנרת. החוה בבן־שמן נוסדה ב־1905, בכנרת — ב־1908, בדגניה — ב־1909, במרחביה — ב־1911. בכל המפעלים האלה היתה יד לאנשי בסרביה.

1. בוני ישובי העובדים

בן שמן. ידועים הגלגולים הרבים, אשר דרכם עברה נקודה ישובית זו עד שהגיעה מצד אחד לכפר־הנוער של ימינו ומאידך — למושב־עובדים קטן. היתה זאת הנקודה הראשונה ליער הרצל (הזיתים!) בהנהלתו של האגרונום ברמן. לאחר זה הפכה לחות־למוד בהנהלתו של יצחק וילקנסקי. נסיונות על גבי נסיונות; הפסדים על־גבי הפסדים... מחלות הבהמות והתרנגולות, עקירת הזיתים שנוטעו, ביהח״ר לתעשית שמן־זית „עתיד״ וכו׳ וכו׳. בשנות־המלחמה העולמית הראשונה עברה ההנהלה המשקית לידיו של נחום טברסקי, איש קישינוב, שעלה בידיו להבריא את המשק של בן־שמן ולהעמידו על בסיס כלכלי נכון. בהיותו מטבעו איש־המעשה, ובהיותו יודע (במקצת מהנסיון, במקצת בעזרת חושו המסחרי הבריא) הלכות משק, — הצליח נ. טברסקי להתגבר על נקודות־התורפה ולחזק את אָשיות הכפר הזה. ההנהלה הציונית של הזמן ההוא (המשרד הא״י) ידעה יפה להעריך את פעולותיו של האיש, ובכל מקרה של סכסוך משקי בינו ובין האגר׳ וילקנסקי (שהיה המנהל והמדריך החקלאי של הנקודה) ידעה תמיד לתמוך בטקט ובעדינות בפעולותיו המשקיות של טברסקי.

דגניה. „אֵם־הקבוצות״ הגיעה לא בבת־אחת, לא בקפיצה נחשונית, לאותו המקום שהיא תופשת כיום. היסוד לדגניה העתידה הונח ע״י „חברי הקוֹמונה״ שהוקמה בחדרה ובאה לדגניה כיחידה מאורגנת. „קומונה״ זו ידעה לאן באה ולשם מה. אם היא זכתה למה שזכתה, הרי זה בלי ספק במדה רבה הודות לחומר האנושי המובחר ובראש וראשונה

ליוסף בוסל המנוח. אבל מבין חברי דגניה החיים אתנו כיום מגיע מקום של כבוד — לכל הדעות — ליוסף ב ר ץ, גם הוא איש קישינוב.

זוכר אני את ברץ מימי נעוריו הראשונים, כשהיה עובד (בגיל 14—15) באחת החנויות הגדולות בבירת בסרביה. הוא היה חבר פעיל מאד בהסתדרות „„צעירי־ציון", היה חביב מאד בכל הליכותיו ואהוב על כל חברי ארגונו. כאחד הפעילים ביותר, כאחד מבעלי ההכרה המפותחת, עלה ארצה ישראל בין ראשוני העליה השניה — בשנת 1906. זמן מה התחבט בין המקצועות השונים של „כיבוש העבודה" (התמחה במלאכת הסתתות בירושלים), ואולם עד מהרה מצא את דרכו אל החקלאות. בחדרה נוסדה ה„קומונה", אשר כללה מספר מצומצם של חברים (תשעה, כמדומני), וביניהם: יוסף ברץ, מרים אוסטרובסקי, צבי יהודה, יוסף בוסל וכו'. קבוצה קטנה זו היא שהותה את הגרעין המרכזי של דגניה, היא שארגנה, היא שהשפיעה, היא נשאה בעול האחריות. וכך מספר ברץ בעצמו בספרו „דגניה": „„חבר קטן של אנשים עמדו במערכה מיום היוָסדה ולא נרתעו אחורנית עד היום הזה. חבר קטן זה יצר את סגנונה של דגניה וצר את צורתה. מסביב לחבר זה התלכדו כל אלה שנוספו לדגניה בשנים הראשונות, וכלם יחד נטעו בדגניה מסורת קבועה, שהצילה אותה מפשיטת צורה ולבישת צורה וזעזועים חדשים לבקרים" . ואם נרצה לפענח את הסתום ולעמד על כך, מי ומי הם האנשי „החבר הקטן" הזה, נציין, שבראש וראשונה היה זה — מחוץ ליוסף בוסל — יוסף ברץ.

על השפעתה של הקומונה על חייה והתפתחותה של דגניה כותב חבר אחר של המשק — עתה איש נהלל — שמואל דיין: „לאמתו של דבר היה המצב כזה, שהחברים הראשונים בקבוצה, בני הקומונה החדרתית, היוּ כאן גוש אחד. הם נשאו בעול העבודה והענינים. לרוב נדברו אחדים מהם ביניהם, כיוון שהם גרו בחדר אחד וחברותם היתה שלמה יותר ".

בשנים הראשונות להוסדה עסקה דגניה אך ורק בפלחה, בגידול דגנים ומספוא. וכל השאר היה רק לנוי, בבחינת תוספת־ארעי. ואולם לאט־לאט חדרה והתפתחה ההכרה של חשיבות המשק החקלאי ה מ ע ו ר ב, נרכשו נסיון וידיעה, הורחבו והתפתחו ענפי המשק השונים: קודם כל — הרפת (כיום קיימת בדגניה המחלבה המרכזית בשביל כל משקי העמק), ואחריה גם הפרדס, הבננות וכו'. דגניה פילסה דרך לפני יתר משקי עמק הירדן, המשתרעים כיום מכנרת ודגניה ועד גשר מצד אחד ודרומה מזה עד מעוז, נוה־איתן וכו'.

חלקו של ברץ לא היה קטן בכל אלה, וכן בכל המפעלים שהקימה דגניה (כגון המחלבה המרכזית, שנזכרה לעיל, בית־הספר המרכזי לילדי העמק, בית א. ד. גורדון וכו'). ואולם פעולתו חורגת מגבולות קבוצתו. היא התחילה עוד לפני שנים רבות, בהיותו צעיר לימים, בשנות המלחמה העולמית הראשונה, ואף לפניה. מתקופת המלחמה הראשונה יש להזכיר את השתתפותו ביסוד "המשביר". לע"ע יש להגיד, כי בין יוזמי הרעיון ופעילי הארגון הראשון היו: בשם קבוצת כנרת. — מ. רוטברג, ב. כצנלסון וש. לביא, ובשם

יוסף ברץ, דגניה, ספרית „לניער" הוצאת קהק"ל, עמ' 16.

" ש. דיין, הצי יובל שנים של דגניה, עמ' 101.

קבוצת דגניה — גורדון, בוסל, בלוך, דיין. להנהלה הראשונה נבחרו בלוך, ב ר ץ, דיין ורוטברג (האחרון — כמנהל בפועל).

ברץ השתתף באופן פעיל בכל הארגונים ובכל הפעולות, שנעשו לביסוסו של הגליל: היה חבר הועדים המרכזיים בגליל, חבר הועד המנהל של „החקלאות", מיסד ספריית „רחל" בצפת, ועוד ועוד. נוסף לזאת נסע פעמים רבות בשם הקהק"ל, קרן־היסוד, והסתדרות העובדים, לאירופה, לאמריקה ולאפריקה הדרומית.

בשדה הקואופרציה החקלאית, בשטח הקמת הקבוצות החקלאיות יש לבסרביה עוד זכויות, ואחת העיקריות מגיעה ל י ו ס ף ר ב י נ ו ב י ץ, מחסידיו של פרנץ אופנהיימר, וממגשימי תורתו, עד לאחר מלחמת העולם הראשונה.

י ו ס ף ר ב י נ ו ב י ץ — יליד קישינוב, בן למשפחת דלת־אמצעים, מטופלת בבנים ובבנות. בנעוריו למד בביה"ס התיכון למסחר (טארגאָואַיאַ שקאָלאַ) ועד מהרה נספח אל תנועתנו, תנועת „צעירי־ציון". הוא היה תמיד בין הטובים שבנו, בין הישרים ביותר ובין המסורים בלב ונפש לאידיאלים של התנועה. בלטה ביותר אישיותו בתכונותיה הנעלות: פשטות ביחסיו לחברים, צניעות וענותנות יתרה, הבנת הזולת והתמסרות לחבר, דאגה למצבו ולקיומו.

הוא עלה ארצה בשנים הראשונות לאחר 1905, פעל בשדה כיבוש העבודה (בפתח תקוה ובמקומות אחרים בארץ), השתתף השתתפות פעילה ב„הפועל הצעיר" לכל שלבי התפתחותו, היה בין מניחי היסוד של הסתדרות העובדים העברית הכללית, ובשנת 1911 היה בין מיסדי „הקואופרציה" במרחביה. במשך שנים עמד בראש המפעל, אם־כי באופן רשמי נחשב רק כמנהל חשבונות ולא יותר. ייסורים רבים ספג האיש בהיותו ה א ח ר א י (או אחד האחראיים ביותר) ל נ ס י ו ן מ ד ע י נ ו ע ז כ ע נ י ן ה ק ו א ו פ ר צ י ה. לקואופרציה היתה לא רק חשיבות מדעית־כללית, אלא גם ערך רב כנסיון עצמי של כיבוש הנוער לעבודה, וגם — כנסיון ראשון של כיבוש העמק. הסכסוכים עם הערביים המוסתים ועם הרשות התורכית (אח"כ — הגרמנית), חיפושי דרכים לביסוס ההכנסה מהמשק החקלאי (בחירת זנים, התאמת מכונות, קביעת מטעים וכו'), — כל אלה היו תפקידים בעלי חשיבות מכרעת, והטיפול בכלם היה על ראשו ועל עצביו של יוסף רבינוביץ.

כידוע, נכשל נסיון הקואופרציה האופנהיימרית, אבל כיבוש העבודה וכיבוש העמק עלו יפה, וכיום הזה מהוה מרחביה אחת הנקודות המזהירות בעמק יזרעאל. בכל זה יש חלק רב מאד לי. רבינוביץ. מרחביה ויוסף הם כמעט שמות נרדפים בנפשו של כל אחד מאתנו, וקשה להפריד בין השנים.

ולבסוף — א ל י ע ז ר י פ ה ז"ל. הכל נתאחדו באיש זה להעמידו בשורה הראשונה של טובי בוני הארץ: מוצאו הכפרי, משפחתו בעלת התרבות העברית העמוקה, השכלתו הרבגונית (עברית וכללית), אישיותו המוסרית ומרצו שלא ידע גבול. אכן, את אליעזר יפה ישה למנות בין טובי בנינו ובונינו, ומקום של כבוד שמור לזכרו בין בוני ארץ־ישראל החדשה.

א ל י ע ז ר י פ ה נולד בשנת תרמ"ב בכפר יאַנאַאוצי, בצפונה של בסרביה (מחוז חוטין), לאביו, ר' ראובן, שהיה מוסמך לרבנות, אבל לא עשה את תורתו קרדום לחפור בו ועסק במסחר. משפחתו היתה נצר מגזע ר' מרדכי יפה, יהודי למדן, חריף ובקי, שהיה

חי במאה הט״ז בפרג[10]. שכלו, עמקנותו ושיטתו של ר׳ מרדכי יפה עברו בגלגולי דורות לאישיות של נינו. הטבע הכפרי הטביע את חותמו על אליעזר הצעיר, והחינוך היהודי המקורי שקבל מאביו הרב ומרבותיו בחדר, הצעידו אותו אל האידיאלים הציוניים. הוא החליט לעלות לא״י, אבל גמר בלבו, שיש לעלות לארץ רק לאחר הכנה מספקת, לאחר הכשרה דקלאית הגונה. לשם השגת המטרה נסע בתרס״ד (כשהוא בן 22) לארצות־הברית. שם נכנס לביה״ס החקלאי של וואדביין, ובו עלה בידו לארגן את הקבוצה הקטנה של „האכר הצעיר" (עליה נמנו גם מלך לוין, ד. קליי ואחרים), על־מנת לעלות לארץ ולהקים בה משק חקלאי מופתי על יסודות חדשים. אכר עברי חדש, „אכר צעיר". בתר״ע עלה ארצה, ובתרע״א בא לכנרת. מכאן מתחילה פעולתו הארגונית בשדה החקלאות. קבוצת „האכר הצעיר" חכרה מידי המשרד הארצישראלי את חַוַת כנרת לשנה אחת. במשך השנה שכללו את דרכי העבודה, הכניסו שנויים וחדושים רבים והשפיעו על כל הסביבה, ואף על דגניה. ש. דיין בספרו, על דגניה, כותב: „הם היו קצת מוזרים בעינינו בתורת קבוצה, יחסיהם, גילם, דרכם בהשגת הקבוצה, — אכן חנוך אחר וחיים אחרים בעברם! בעבודה הכניסו חידושים, כמה מכונות־יד קטנות וגדולות הביאו אתם. בגדי העבודה שלהם, התמדת כל אחד מהם במקצועו במשך זמן רב הביאו אותנו לידי התפעלות. משהו למדנו מהם והם מאתנו."[11]

עם גמר שנת החכירה לא הסכימו החוכרים לתנאים, שהוצגו להם ע״י המשרד הארצישראלי והתפזרו. אליעזר עבר לסג׳רה, למנחמיה, עסק בחקלאות ובעניני צבור הפועלים. בתרע״ז עבר ליהודה, עסק בבן־שמן בגידול ירקות, ושם גם יסד וערך את „גן־הירק", הוא העתון המקצועי הראשון בעברית, שהיה מוקדש למקצוע זה. מכאן בא (בשנת תרע״ח) למקוה־ישראל, בה תפש מיד עמדה חשובה כחקלאי, כמורה, כאיש־העבודה.

הוא ארגן קבוצה של צעירות שנכנסה בתור יחידה ארגונית לעבוד בחקלאות במקוה־ישראל. ותוך כדי עבודה זו נתקרב למקוה ישראל בכלל וכעבור זמן קצר נכנס גם להוראה בביה״ס החקלאי הגדול הזה, בו הורה את המקצועות החקלאיים. הוא עבד כאן בכמה חזיתות בכל כוחותיו הדלים, בכל מאמצי רוחו הכבירה. האגרונום, ה׳ א. קרויזה, מנהל ביה״ס במקוה־ישראל כותב: „גדולה היתה השפעתו של אל. יפה על חניכי המוסד, ותקופת עבודתו היתה אחת המזהירות ביותר בתולדות ביה״ס המחודש"[12]. על כח עבודתו ועל מסירותו לעבודה מספרת אחת מתלמידותיו: „הוא עבד באופן קבוע 18—19 שעות ביממה... פעם שאלנו את אליעזר: „תמיד לעבוד? ומתי לחיות?" והוא ענה בבת־צחוק: „וכי העבודה איננה חיים?"[13] תשובה זו אופיינית היא לאליעזר יפה; היא אופיינית לחבר „הפועל הצעיר", אשר העמיד את אידיאל העבודה בראש והכריז כי „העבודה היא חיינו".

הוא עבד במקוה־ישראל, כפי שנזכר לעיל, בכמה חזיתות, ואחת מהן — ספרותית־מדעית: שם כתב את הספר הגדול: „גידול ירקות". כדי להבין את הערך הרב שהיה לספר

---

[10] לפי מאמרו של יוסף שפירא בהקדמתו לכתבי אל. יפה (הוצאת „עם עובד", תש״ח).

[11] ש. דיין, חצי יובל שנים של דגניה, עמ׳ 229.

[12] מאמרו של י. שפירא כנ״ל.

[13] שם כנ״ל.

הזה בחיינו ואת השפעתו על המשק החקלאי די להזכיר, כי זה היה הספר הראשון במקצוע גידול ירקות בעברית החדשה. נחוץ היה ליצור מונחים לשמות הצמחים, כלי העבודה, סוגי הקרקעות והזבלים. הכל מחדש! כיום, לאחר שיש לנו ספרים אחדים במקצוע זה ובמקצועות הגובלים אתו, לאחר שנוצר „השדה", המתקיים זה 28 שנים, וכמה עתונים מקצועיים אחרים, — כיום קשה לנו גם להבין, מה רב היה ערך היצירה הראשונית הזאת בתקופה ההיא.

באותן השנים עצמן (בשנת תר"פ) מיסד אל. יפה גם את „השדה", הירחון החקלאי הראשון, המיוסד על נסיון חקלאי בארץ, ולא על סברות מדעיות ועל תרגומים מלועזית. את הירחון הזה ערך במשך שנה אחת, ומחוברת ג' לכרך ב' עברה עריכתו לידים אחרות, כי בינתים נטרד הוא לענינים אחרים, בעיקר לעניני ההתישבות. הוא הגה והרה את רעיון מושבי העובדים, ולא רק חיבר את הבסוס המדעי והחברתי ליצירה חדשה זו[14], אלא גם הציע תכנית מפורטת, כיצד לבנות מושבי עובדים, לבססם, לחלק בהם את העבודה, להבטיח את קיומם ואת הצדק החברתי בהם, את העזרה ההדדית, את המכירה המשותפת וכו'.

הוא היה לא רק בעל הגיון ואיש־תיכנון, לא רק בעל מחשבות וכוח ההבעה, — אלא גם בעל כשרון ההגשמה. הוא לא הסתפק בחלומות, בנבואות, בהכרזות ובתכניות, — אלא גם נתגייס בעצמו להגשמת רעיונותיו. אם בכלל יש לראותו כאבי הרעיון של „מושבי־עובדים", הרי אין לשכוח שהוא גם נרתם לפעולה של ממש, כדי להוכיח לחבריו ולעולם כולו, שרעיונותיו אינם רעיונות סרק. הוא החל בבנין כפר נהלל, ובתוך הכפר בבנין משקו הפרטי, כאחד המשקים הטפוסיים של המושב. במשך חמש שנים ישב ישיבת קבע בנהלל וטיפל בכל פרטי הפרטים של הבנין, בהבטחת קיומו ועתידו של הכפר החדש. בעקבותיו הלכו אחרי־כן אנשי כפר־יחזקאל וכפר־יהושע, ולאחר השנים האלה כפר ויתקין וכמה וכמה אחרים. זאת היא אחת מזכויותיו הגדולות ביותר של אל. יפה — ואולי הגדולה בכולן: יצירת הכפר העובד.

מתוך עבודתו המסורה להבטחת קיומם של אנשים החקלאות העובדת הגיע א. יפה בתרפ"ו אל המרכז החקלאי, וכאן, מתוך מגע חי עם חבריו החקלאיים וידיעת צרכיהם מקרוב, הגיע ליצירת „תנובה". כיום הזה „תנובה" כל־כך התרחבה ונסתעפה, כל־כך התבססה ונתחזקה, כ"כ נכנסה לתוך סעיפי חיינו אפילו בעיר, — שכמעט אין לתאר את החקלאות היוצרת שלנו, את המשק המעורב, בלי „תנובה". וכל הענין הוא מעשה ידיו של איש אחד, של אליעזר יפה.

אין לסיים את הקטע ע"ד אליעזר יפה בלי להזכיר גם את עבודתו במקצוע הספרות היפה. הוא לא היה סופר בעל מקצוע. אבל את עט הסופרים לא הוציא מידו וכתב ספורים (בחתימת „פליאה"), ואף דרמות — בעיקר תנ"כיות — אחדות („בפעמי הכליון" ועוד).

אכן היה אליעזר יפה פליאה, תופעה בלתי־רגילה בחיינו. הציונות, חיי הכפר, האידיאלים של העבודה הם שיצרו את הפליאה, הוא שיצרם, שכללם, גונם והגשימם! לא רבים היו לנו כמותו!

---

[14] ר' ספרי הקטן: „יסוד מושבי עובדים" תל־אביב, 1919.

2. במשקי הפועלות

היו בין בוני דגניה וכנרת ונהלל צעירות רבות, אשר עבדו שכם אחד עם חבריהם הגברים, נשאו בעול העבודה והשמירה, אבל לא חשבו לחובה לעצמם להבליט בכל הפעולות שלהן את היותן נשים. מצד שני היו גם כאלו, שחשבו, כי הצד הנשיי שבעבודה יש לה ערך רב וצריך להבליטו ולהדגישו דוקא בתור פעולתה של האשה. אחת מאלו האחרונות היא — עדה (פישמן) מיימון. עדה היא ילידת מרקולֶאשטי, למדה והתפתחה באונגני, עיירה בבסרביה התיכונית, על חוף הפרוט, כלומר על גבול רומניה. כאן למדה עברית וספגה את מיטב התרבות העברית, הן החדשה והן העתיקה, ירושת דורי־דורות (אביה — סופר סת״ם, אחיה — הוא הרב י. ל. מיימון) ועוד בעיירתה הטיבה לדבר עברית צחה. עברייה כזאת, עברייה במאה אחוז, לא יכלה להשאר זמן רב בגולה ועד מהרה עלתה ארצה (בשנת 1912). חינוכה והשקפותיה, מרצה הרב ומסירותה לאידיאליה העמידו אותה במשך זמן קצר בשורות הראשונות של בוני המולדת, בין ראשי „הפועל הצעיר", ואח״כ — בין ראשי הסתדרות העובדים, בין ראשונות תנועת הנשים ויצ״ו ובין מיסדות תנועת הפועלות. ואולם היא לא הסתפקה בכל זאת. בכל נימי נפשה הציונית שאפה אל העבודה החקלאית כאל יסוד היסודות של תנועת התחיה. באה במגע קרוב עם חלוצות ועם נוער חקלאי מבנות הארץ ומחו״ל, השתתפה השתתפות פעילה בכל ארגוני הפועלות ובכל הנסיונות להתישבות פועלות, ולבסוף עלה בידה להגשים מפעל גדול, את יסוד המשק „עיינות" (על־יד נס־ציונה). משק מעורב זה (נוסד ב־1931), שהתקיים תחילה כאחד ממשקי הפועלות בארץ, נתגוון ונתפתח, עד שנהפך לבית־ספר חקלאי לצעירות. כיום זה הוא בית ספר, אשר מתפקידו להעמיד פועלות־חברות בשביל המשקים בארץ בעיקר בשביל משקי הפועלות.

במשך 15 השנים הראשונות לקיומו (עד שנת תש״ו) הוכשרו יותר מאלף פועלות למשק החקלאי, מהן יותר מ־90% עובדות — בצורות שונות — בחקלאות (כ־70% בכפר).

עדה מיימון פרסמה גם כמה ספרים חשובים: א) „תנועת הפועלות בארץ ישראל" (ת״א, תרפ״ט); ב) „החלוצה" (הספריה „לנוער" של הקהק״ל); ג) „עיינות, דרכה של בת ישראל אל החקלאות" (ירושלים, תש״ו). היא גם ערכה כמה קבצים בשאלת האשה והפועלת בא״י. בכל אלה לחמה את מלחמת האשה החדשה בישראל על זכויותיה, על חובותיה להשתתף במלאכת הבנין כחבר שוה־זכויות עם הגבר.

3. „יתומי בלקינד"

פרק חשוב בפני עצמו מהוה פעולתם של החלוצים האלמונים, אשר מהם יש לעמוד ביחוד על „יתומי בלקינד". הללו אמנם אינם באים בחשבון כפועלים חקלאיים דוקא, אבל הם נתנו את חלקם גם בשדה החקלאות, גם בשדה ההתישבות העירונית.

ישראל בלקינד לא היה איש בסרביה, אבל מתוך דחיפה ציונית ומתוך רצון להבטיח את האופי החקלאי של הפעולה הציונית הגיע בהמשך הזמן גם אל יהודי בסרביה.

כחובב־ציון עבר עם מתישבי ביל״ו (ב־1882) לארץ ישראל והתישב בראשל״צ. לאחר שסבל קשה בתור חקלאי, לאחר נדודים וטלטולים רבים בארץ ובחו״ל נולד בלבו הרעיון ליסד בית ספר חקלאי עברי כללי, לעומת מקוה־ישראל, שהיתה בימים ההם בית־ספר צרפתי במאה אחוז. הוא לא מצא בנקל תומכים לרעיונו זה ולא עלה בידו לרכז את הסכומים הדרושים להגשמת הפעולה.

הפוגרום הקישינובי ב־1903 נתן דחיפה לפעולתו, והוא ארגן את יתומי הפרעות לשם התישבותם בארץ. לא קל היה הדבר בימים ההם, ובעיקר משום שהילדים שנבחרו (ודוקא המעונינים והממונים בחרו בקפדנות!) לא היתה להם כל נטייה לא לחקלאות, לא לארץ־ישראל, ואף לא לחיי יצירה. בחוברת שפרסם בלקינד בגרמנית בשם: „קרית־ספר״ בוינה ב־1902, כלומר שנה אחת לפני הפוגרום, הוא כותב בין השאר: „מתפקידו של בית־הספר לא ליצר אגרונומים־תיאוריטיקנים, אלא אכרים שיעסקו בעבודה חקלאית מעשית ויהיו רגילים לשאת בעול חיי־כפר״. בלקינד העריך ביותר את חיי המעשה וקוה שמתוך העבודה „תנתן ההזדמנות ללמד את הטבע ואת תופעותיו״. הוא פרסם באותה החוברת עצמה כרוז, בהתימותיהם של כמה מראשי הישוב בימים ההם, ביניהם מנשה מאירוביץ, דויד יודלביץ, א. מ. פריימן, לובמן, מ. פוחצ׳בסקי, מ. סמילנסקי, יוסף ויתקין, אהרן איזנברג, מ. קרישבסקי־אזרחי ואחרים.

ואולם מרצון טוב ומשאיפה יפה רחוקה, כידוע, הדרך עד ההגשמה. הובאו היתומים (ב־1904) לא״י וסודרו בעבודה בבן־שמן התחילו ריגון וריטון, תלונות לחישות... והמפעל היה בסכנה... נוצרה בעיה צבורית — בעית „יתומי בלקינד״. לעזרתו של בלקינד ולהגנה עליו קם אחד מציוני קישינוב, מהידועים ביותר בימים ההם, מר שלמה קינרסקי. במאמרו שפורסם ב„כרוניקה יעברעיסק. ז׳יזן״ (גליון 13 לשנת 1905) כותב מר קינרסקי: „יש לי בן, וגם שני בני־אח בבית ספרו של בלקינד (כלם בני הורים, שנהרגו בכביש מונצ׳אֶשטי, הוא הכביש שסבל יותר מכל הרחובות בשעת הפוגרום בקישינוב) ומכל המון המכתבים העוברים דרך ידי אני רואה את השנויים המוסריים הרבים לטובה, המתהוים בנפש הילדים, אשר לפני כך לא היה להם כל מושג על מוסר, היו גסי־רוח, אהבו להתקוטט ולפעמים אף לגנוב״ (ההדגשה שלי. — א.פ.). ניתן להבין, מה קשה היתה עבודתו של בלקינד בתנאים כאלה, ואולם הוא התמסר באהבה רבה לעבודתו החינוכית״, ואותו מר קינרסקי מעיד: „תמיד שמחתי והתפעלתי בראותי כיצד עלה בידיו של מר בלקינד לקשר אליו את הילדים, אשר התחילו לאהב אותו, ולבסוף אהבוהו כאָב ממש״.

ההגנה לא הועילה. התקציב (או זרם נדבות־התמיכה) נפסק, וביה״ס הוכרח להצטמצם עד כדי הפסקה. לאחר ההפסקה נתחדש קיומו על יסוד התמיכה שהשיג בלקינד מאת הברון. אבל גם „זריקה״ זו לא הועילה הרבה. ב־1906 נסגר בית־הספר סופית.

ואולם למרות זה שהמפעל נכשל בתורת מפעל, הרי פעולתו בכל זאת תרשם כפעולה יפה, כפעולת בנין חיובית, ביצירת החיים העבריים בארץ: חלק גדול מחניכיו נשאר בארץ, ועוד כיום אפשר לפגוש לא מעטים מהם במושבה פלונית או במפעל פלמוני בארץ. כולם מזכירים את „אביהם הרוחני״ בהכרה ובתודה.

סקירתנו לא תהיה שלמה, אם לא נזכיר את יתר אנשי בסרביה הראשונים „העומסים במערכה״, והם אינם מעטים. בנהלל נמצאים האחים פאַלאָביץ, (יוצאי קלרש) ויצחק

בורטניקר (מחניכי „צעירי־ציון" בקישינוב) ; באילת־השחר — דויד כנעני (בן קישינוב), ועוד כהנה וכהנה. דויד כנעני, מחברי הקבוץ המאוחד נמנה על ראשוניה ופעיליה.

4. „השומר"

תולדות „השומר" קובעות פרק בפני עצמן. ידועה למדי התקופה ההירואית, בהתחלת המאה העשרים, בה מלא „ה„שומר" תפקיד מכריע. היסטוריוני התקופה כבר טפלו בו לא מעט, אבל לא רבים יודעים, שה„שומר" הוא במדה רבה מאוד פרי יצירתם של שני בסרבאים, אנשי קלרש, מנדיל פורטוגלי וישראל גלעדי. זכרונם לברכה.

עם מנדיל פורטוגלי גדלנו יחד, כי שתי המשפחות שלנו גרו בבית אחד. הוא היה הבן הבכור של וולוול וקריינדיל פורטוגייז. משפחה עובדת, עמוסה ילדים, שהתקימה בקשי רב מעבודת האב בגני עצי פרי וממסחר בשזיפים. שנים רבות גרו בכפר, ובעיירה היה האב ידוע בשם: „וולוול שאָראַשטר". מנדיל היה איפוא במדה רבה בן־כפר. בנעוריו נתפש ל„בונד", והיה פעיל בתנועת המהפכה ברוסיה. לאחר שחרורו מבית־הסוהר בסיביריה עלה לארץ (בתרס"ו?) ופה נספח ל„פועלי־ציון" ונתמסר כלו ל„השומר". כל האירגון המופתי של „השומר", דרכי הקונספירציה שלו, הטקט שלו במו"מ עם הערבים, — כל זה היה מרוחו של מנדיל.

ולא פחות חשוב ממנו היה ישראל גלעדי. בן „מוכתר" יהודי (סאָטסקי) של העיירה, אדם עני ומדוכא מאד, שגר מחוץ לעיר, בראש ההר, בחיק הטבע. כמנדיל כן גם ישראל השתתף בשחר נעוריו בתנועת השחרור הרוסית והיה חדור רוח־חופש ומרץ־פעילות, שבהם הצטיינו המהפכנים הרוסיים. כשעלה לארץ והתמסר לענין „השומר" עסק ביחוד בענינים „המעשיים" של האירגון. בכלל היה ידוע כ„איש־המעשה" של „השומר", איש השכל הקר, אשר שקל ומדד את הכל, ולא נגש לפעולה עד שנתבררו לו יפה כל פרטי הפעולה לצדדיה השונים.

בשנים האחרונות לחייהם עסקו שניהם, גם מנדיל וגם ישראל, בפעולת ההתישבות, וכל חלומם היה — התישבות אנשי „השומר" על הקרקע. לא פעם הביעו דעתם — בע"פ ובכתב — שאין לחיות על החרב לבדה, שגם „שומר" צריך לעבוד וליצור ערכים כלכליים. משום כך התמסרו שניהם למו"מ עם פיק"א (עם קלוריסקי ז"ל בראש פנה) על מקום ההתישבות ותנאיה. שניהם השתתפו באופן אקטיבי בבחירת האדמה בשביל כפר־גלעדי (ובכלל זה גם חמרה ותל־חי, אז „תלחה") וסייעו הרבה בתקופה הקשה ההיא — תקופת השנים הראשונות — לביסוס הישוב בכפר־גלעדי. ויש לזכור, כי בימים ההם היתה מטולה רחוקה מאד, מנותקת ומבודדה (3־4 ימי נסיעה בעגלה), וכל הישוב בחולה וצפונה ממנה עד הגבול הסורי, לא היה קיים עדיין. יסוד כפר־גלעדי (שהוא מעשה ידיהם של מנדל וישראל) סלל דרכים חדשות לישוב העברי בגליל, והיה החלוץ העובר לפני המחנה. מאז נתחזק גם מצבה של מטולה, והיא יצאה מהבדידות שבה נמצאה מאז שנות התשעים של המאה הקודמת.

ובדברנו על „השומר" נזכר גם את חיים פיינברג ז"ל, אשר נמנה בזמנו

על צעירי „השומר" (כי נספח עליו רק בתקופה מאוחרת יותר). הוא היה יליד קישינוב (בן להורים עשירים מאד), עזב את עירו אחרי גמר ביה"ס התיכון, ובבאו ארצה נספח אל „פועלי־ציון" ואח"כ ל„השומר" (1909).

5. האגרונומים

בסקירה על הפעולה ההתישבותית והחקלאית של יהודי בסרביה בא"י תופסת מקום מיוחד פעולתם המיוחדת של האגרונומים למיניהם.

נתחיל מהותיק שבהם ומבעל הזכויות הגדולות ביותר, מ ע ק י ב א א ט י נ ג ר. אטינגר היה יהודי ליטאי, יליד ויטבסק (נולד ב־1872), אבל חייו ופעולתו עברו במדה רבה בבסרביה, ופעולתו העיקרית — המשתלה של יק"א בסורוקי. פעולותיו בא"י, בהתחלה בתורת מנהל המחלקה להתישבות חקלאית של ההנהלה הציונית, אח"כ בתור ראש מחלקת היעור של הקהק"ל, לבסוף — כחבר ומדריך במרכז החקלאי של הסתדרות העובדים, ידועות למדי ומעידות על מרץ רב, השכלה מקיפה, מסירות לארץ ולחקלאות שלה, מעוף ותכניתיות בעבודה. לא רבים זוכרים את המשתלות של עצי־יער אשר יסד אטינגר ב ח ב ר ו ן (ביחוד לגידול ארנים ואלונים). באותן השנים פעל הרבה גם כמכוון ועורך של העלונים החקלאיים אשר הוציא לאור במספר לא קטן (דומני, כ־25). בקרן־הקימת ובמחלקה להתישבות תמך הרבה בישובים ההרריים שנוסדו בסביבות ירושלים, ולא לחינם חושבת אותו קבוצת „ק ר י ת ־ ע נ ב י ם" כ א ב י ה ה ר ו ח נ י. הוא סייע במדה רבה להרחבת היעור באדמות הקהק"ל. בשנות עבודתו הראשונות יסד בירושלים את בית־הנכאות לחקלאות ולטבע, אשר פורק אח"כ מטעמים שונים. בכלל ראויות פעולותיו של אטינגר לתאור מפורט בספר מיוחד. כאן הסתפקנו רק בתאור הקצר. יבאו המרחיבים ויוסיפו.

לציון מיוחד ראויה פעולתו של האגרונום ב ר ו ך ב ס י ן, הוא נולד בדובוסרי (על הדניסטר), קבל את השכלתו היסודית בביה"ס התיכון בקישינוב, בה נצטרף לשורות „צעירי־ציון". למד בלוזן ובננסי, בזאת האחרונה קבל את התואר „אגרונום", ומיד אחרי זה עלה לא"י ונתקבל לעבודה בתחנת הנסיונות של אהרנסון בעתליט. מכאן עבר בזמן המלחמה הראשונה כמגויס לשרות בממשלה הטורקית, ועבד בעבר הירדן מזרחה, בעמן, בקרק, בסלט וכו'. אחרי גמר המלחמה עבד בהנהלה הציונית, במחלקה לחקלאות, בשעה שנהל אותה אטינגר. הוא היה המארגן והפעיל העיקרי בשותפות „הירקן". נסה כחו גם בעבודה פובליציסטית; מאמריו במקצוע החקלאות וההתישבות רוכזו בספר: „רשימות והצעות חקלאיות" (ת"א, 1926).

לבסוף, בין „צעירי" האגרונומים, כלומר בין אלה שהופיעו על במת א"י בתקופה מאוחרת יותר, יש להזכיר את ד ו י ד ש ט ר ן, יליד קישינוב. בהתחלה פעל כעוזר לאטינגר, במחלקה להתישבות חקלאית, ולבסוף כמנהל המחלקה הזאת.

במערכה המוניציפלית

את המקום הראשון בין פעילי השדה המוניציפלי וטובי עסקניו תופש בלי ספק מאיר דיזנגוף ז"ל. אכן, הוא לא היה עסקן מוניציפלי במובן הרגיל של המלה. הוא היה יותר מזה: בונה עיר ואם בישראל, העיר העברית הראשונה בארץ, וחלוץ הפעולה המוניציפאלית, איפוא, בארץ.

איש בסרביה היה דיזנגוף. הוא הצטיין במרצו הרב, במדותיו התרומיות, במסירותו לאידיאלים הלאומיים, בעקביות ובשיטתיות בעבודתו. נוסף לכך חונן האיש בטקט רב, בסבלנות, ברצון וביכולת להשלים בין הקצוות, לקרב את הרחוקים ולרתום את הקרובים לעגלת העבודה המשותפת.

איש כפרי, איש הטבע, היה ר' מאיר דיזנגוף. נולד בכפר קטן, אקימובצי, על יד העיר אורהיוב, בשושן־פורים תרכ"א (פברואר 1861). אביו היה חוכר־אחוזה, מה שקראו בימים ההם ברוסית „אַרנדטור", חי במשך שנים רבות בכפר וידע יפה את כל העבודות החקלאיות בארצו. אין כל ספק שאוירה זו — אוירת חקלאות וטבע חי — הטביעה את חותמה על דיזנגוף הצעיר, על התפתחותו בנעוריו ועל כוון פעולותיו בשנות חייו המאוחרות יותר. במדה לא מעטה הושפע הנער גם ממורהו, „מלמד" שהוזמן במיוחד לאחוזה וטיפל בחינוכו העברי של הנער. הוא למד גם בחדר, כמנהג הימים ההם. ובאופן כזה הושרש ביהדות, ומה שספג בילדותו — גירסא דינקותא! — לא הלך לאבוד, אם גם טושטש למשך זמן־מה בשנות הסער וההפיכה ברוסיה.

כשמלאו לו ט"ו שנים עברה משפחתו לקישינוב. וכאן התחילה השכלתו הכללית, ה„רוסית". הוא גמר את ביה"ס המחוזי בקישינוב והתכונן לבחינות הבגרות. בינתיים הגיע לגיל ההתיצבות בצבא ובהתנדבו שרת בז'יטומיר. כאן התודע לעסקני „נרודנאיה וואוליה" [15] והושפע במדה רבה מדעותיו של טולסטוי, למד את מלאכת הנגרות, אח"כ גם את מלאכת יציקת המתכת. עד מהרה נודע לבולשת כאחד מפעילי המפלגה, נאסר ע"י ממשלת הצאר וישב בבית־הסוהר בז'יטומיר במשך שמונה חדשים. בצאתו (ב־1886) שב לקישינוב, לבית־הוריו, ואז חל בו „המשבר הרעיוני", אשר הביאהו לשורות „חובבי־ציון", ואח"כ לציונות ולארץ־ישראל. הוא היה בא לעתים לאודיסה. ושם הכיר את ד"ר י. ל. פינסקר ומ. ל. ליליינבלום, אשר השפיעו עליו הרבה. באותה השנה ייסד בקישינוב אגודת בני־נוער של חובבי־ציון. כך התחילה פעולתו הציונית והתקשרותו לא"י. מכאן נסתעפה והלכה פעולתו והכתה גלים בסביבה. הוא היה יוצא כפעם בפעם לערים אחרות לנהל תעמולה וייסד חבורות נוער כאלו גם בברדיצ'ב, בז'יטומיר ובמקומות אחרים ובתרמ"ז כבר נבחר בתור ציר לועידת חובבי־ציון הראשונה בדרוזגניק. לועידה זו הגיש דיזנגוף מימורנדום (תזכיר), ובה הצעה ליסוד הסתדרות „חובבי־ציון". מתוך תזכיר זה כדאי לציין במיוחד את הפתיחה: „לחֹברת חובבי־ציון נשקפת סכנה מפני האופי הפילנטרופי שיש לה (בעיני העם)". הנה כי כן ראה דיזנגוף כבר בהתחלת פעולתו את הסכנה של פעולה פילנטרופית, כשאין תחתה בסיס כלכלי בריא.

לאט־לאט נכנס האיש בעבי הקורה: טיפל בהפצת הרעיון ברבים, במיוחד בין

[15] מפלגה מהפכנית־עממית שקדמה למפלגות המהפכניות הגדולות של סוציאל־רבולייציונרים וסוציאל־דמוקרטים שקמו לאחר כך.

המתנגדים מחוגי החסידים, עסק בשאלות ארגוניות של התנועה וכו׳. במכתבו מיום 28.3.1888 לד״ר י. ל. פינסקר הוא מטפל בשאלת ראשות התנועה, וכותב בין השאר: „כבר נוכחתי למדי, עם מי יש לנו כאן עסק יכיצד מתיחסים רוב הגבאים לישוב א״י ולתחית עמנו. חושבים אנו לדבר הכרחי, שיהיה לנו באודיסה חובב־ציון בר־סמך, שיחזיק את השררה בידו״ וכו׳ וכו׳. (ההדגשה שלי. — א.פ.). נשקפת מתוך פסקה זו אישיותו של אדם, הבז לדברים בטלים, שאינו מאריך בנאומים, המחשיב את הפעולה, את הדיוק ואת הסדר, את היד החזקה.

מתוך רעיונות אלה הגיע ד. בדרך טבעית מאד להכרה הגיונית, שעליו להתישב בעצמו בארץ ישראל ולסייע בגופו ובנפשו לבנין הארץ. לשם כך נסע לפריס ושם למד באוניברסיטה את מקצוע החימיה, השתלם במיוחד בחימיה של השמנים, על מנת לנצל אח״כ, בבוא השעה, את ידיעותיו אלו בא״י. בפריס התקרב לאנשים שעמדו בזמן ההוא בראש הפעולה המעשית של חובבי־ציון, לרב צדוק כהן, לאֶרלנגֶר, לאליהו שייד ולבסוף לברון עצמו. באותה התקופה — תקופת הקמת היקבים הגדולים בראשל״צ ובזכרון־יעקב, תקופות התקוות הגדולות הקשורות בתעשיית היין — צמח גם הרעיון להקמת בית חרשת גדול לתעשית בקבוקים בא״י. עד מהרה נפלה הבחירה על הצעיר דיזנגוף. הלז החל בהכנות, ובראשונה בהשתלמות מקצועית, בלמוד פרטי התעשיה המודרנית. נסע לאנגליה, לצרפת, לבלגיה. בכל הארצות הללו בקר בבתי־חרשת, עבד, למד, חקר את הצד התעשיתי, הארגוני, התקציבי. לבסוף — ב־1892 — נשלח ע״י הברון לארץ ישראל, וגם כאן התחיל בראשונה בחקירה: עבר את כל הארץ לארכה ולרחבה וחיפש את המקום המתאים ביותר להקמת בית החרושת. לבסוף נבחר בטנטורה, וב־1893 (1892?) הוקם בית־החרושת.

בית־החרושת התקיים בס״ה כשנתים, או קצת יותר מזה ונסגר. כל היודע אף משהו בעניני תעשיה בא״י כיום (כלומר ששים שנה לאחר יסוד בית החרושת הנ״ל) יבין בנקל את הסבות שגרמו לאי־הצלחת המפעל. חלק מגורמי הכשלון מתאר ד. בעצמו (במחברתו: „לזכר חיה־צינה״): „נסעתי לרוסיה למצא שם מזגגים יהודים; וכאשר הוברר לי, שמן המוכן אינם בנמצא יהודים בעלי מקצוע בעשיית הזכוכית, החלטתי להכניס נערים יהודים אל תוך מזגגות, כדי שילמדו את המלאכה ויבואו אח״כ לעבוד אצלי בטנטורה״. ואולם גם נסיון זה נכשל, ואז הובאו פועלים נוצרים בעלי מקצוע (בהתחלה צרפתים, אח״כ — צ׳כים), וביניהם ובין הפועלים היהודים לא שררו יחסים הוגנים... נוסף לזה פשטה בין העובדים מחלת המלריה והפילה חללים רבים...

אף־על־פי־כן שררה במפעל רוח של התעוררות והתרוממות־הרוח. ד. בעצמו עמד במרכז הפעולה ואישיותו היתה גורם חשוב לחיזוק המפעל וקיומו. ד״ר חיסין שבקר במוסד בשעת פתיחתו של תנור חדש מתאר (ב„ווֹסחוֹד״ לשנת 1896) את העבודה ואת היחסים שנתרקמו בביהח״ר: „לא היתה ניכרת שום התרברבות משום צד; הפועלים דברו בהתלהבות על הצלחת בית־החרשת. נתקיים גם בית־ספר; שפת־הלמוד בו היתה עברית״.

ד. בעצמו הציע לברון לחסל את בית החרושת, וכיום — כידוע לכל הנוסע בדרך תל־אביב—חיפה — לא נשארו ממנו אלא קירות הבנין הענקי המזדקרים בכל קדרותם וניכרים מרחוק...

דיזגוף חזר עם משפחתו לאירופה המערבית (לצרפת ולבלגיה), וכעבור זמן־מה התישב באודיסה, אשר בה גר עוד כעשר שנים (1895—1905). כאן פעל כחבר הועד של

חובבי־ציון וכחבר הועד ל„הלאמת" מפעלי החינוך של חברת מפיצי־השכלה. ביתו היה המרכז לפעולה לאומית באודיסה, ובו היו נפגשים ראשי הצבור הציוני והעברי: סופרים, עתונאים, עסקנים וכו'.

ב־1905 עלה ד. שנית לא"י. הפעם התישב ביפו והועמד בראש חברת „גאולה", אשר לייסודה סייע עוד בהיותו באודיסה. על פעולתה של „גאולה" היו לו דעות מוצקות וברורות. במכתבו אל מרדכי בן הלל הכהן הוא כותב: „אנו (חברת „גאולה") אין אנו עוסקים בהתישבות, עניני הישוב בארץ מתנהגים בכבדות משום שמערבבים את עבודת־האדמה בידי ישראל ואת כניסתן של קרקעות לידי ישראל (ההדגשה שלי. — א.פ.). אנו כל עיקר כונתנו היא לסייע את הגירתו של הון יהודי לארץ ואת כניסתן של קרקעות לרשותם של יהודים". ואכן פתח ד. בפעולה אקטיבית מאד בכיוון זה ועלה בידו לגאול חלקת קרקע בין ודי־חנין ונס־ציונה ולסייע ע"י כך להתמזגות שני החצאים של המושבה. נוסף לזאת גאל את אדמת באר־יעקב, קנה 1500 ד' על־יד גדרה, שטח ע"י פתח־תקוה, שטח על גבול מקוה־ישראל, ועוד כהנה וכהנה. מתוך הפעולות בחברת „גאולה" לשם קניית קרקעות הגיע דיזנגוף גם לגאולת הקרקע בשביל תל־אביב העתידה. ב־1906 נקנו 120.000 פיק (אמה מרובעת) בשביל „אחוזת בית", היא החברה אשר הניחה יסוד לבנין השכונה הקטנה צפונית מיפו, לא הרחק מנוה־צדק. ולאט־לאט נתוספו לשטח יסודי זה שטחים אחרים, קטנים יותר וגדולים יותר, עד אשר באספה הכללית החמישית של החברה המייסדת (בשנת תרע"ד) עלו קרקעות השכונה ל־265.000 אמות מרובעות, ולזה נוספו עוד 60.000 אמה ע"י קניית מגרש בדרני ועוד 60.000 שנמסרו לחברה ע"י „גאולה". כל השטחים האלה יחד מהוים כבר שטח קרקעי גדול למדי. ואולם עוד ידו של ד. נטויה, והוא כבר משקיף אל מעבר לגבולות אלה ומתכן בחשאי ובגלוי תכניות חדשות. וכך מתאר מר י. רוקח את תכניותיו של דיזנגוף: „רכישת קרקעות וגאולתן מידי זרים למען הפרט, הקיבוץ והעיר, נעשתה ע"י המנוח מתוך אמונה בגידולה המהיר והרחב של העיר. בשעה ששטחים ניכרים בין הים ובין השכונה הבנויה היו עדיין בידי בעלים זרים, כגון השטחים שבין שפת הירקון ותל־נורדוי, שהיו לבני יפו הערביים — והוא, דיזנגוף, רכש ועודד כבר לרכש שטחי קרקע לכל אורך הגדה הדרומית של הירקון. אדמת החברה לפיתוח תל־אביב הגובלת עם הנמל נרכשה תודות למאמצי המנוח, בעוד שאלפי דונאמים בתוך העיר גופה חיכו עדיין לגאולה.[16]

כך דאגה עינו הצופיה של „אבי־העיר" לגידולה ולהרחבתה. ואולם לא די בהרחבה. נחוץ היה לדאוג גם לביסוסה הכלכלי, להרחבת הבנייה, לרחובות ולכבישים, לבריאות ולחינוך וכו'. וכל התכניות הללו נסתכמו בראש וראשונה בחיפוש אחרי־ מקורות כספיים. בהתחלה הושגו הלואות קטנות ממוסדות מקומיים וע"י כחות־עזר מקומיים (הקרן־הקימת לישראל, העניקה לעירית תל־אביב את ההלואה הכספית הגדולה הראשונה בסך 200.000 פרנקים זהב!). ואולם כעת לא היה די בכל זה. „עיר־העתיד" היתה זקוקה לכספים רבים, ודיזנגוף טרח ויצא לאמריקה, (1923), ובשובו הביא אתו את כספי ההלואה הגדולה, סך 75.000 לירות. השגת הלואה זו היתה מאורע גדול בחיי תל־אביב, ולא בכדי כותב מר רוקח (במאמרו המצוטט לעיל): „הלואה ראשונה זאת הפכה בין־לילה את תל־אביב משכונה לעיר".

[16] ידיעות עירית תל־אביב שנת ט"ז, חוברת 76.

מעכשיו מתחיל גידולה המהיר של תל־אביב: בראש וראשונה — תעול, אבל גם כבישים, בנינים מודרניים לבתי־הספר, טפול בעניני המוזיאון „תל־אביב" (לדברי אמנות) וכו'. אחד מסעיפי הפעולה החשובים של ד. בתקופה זאת הוא „יריד המזרח" אשר מתפקידו היה לרתום את תל־אביב, ועל־ידיה גם את הארץ כולה, בעגלת הכלכלה העולמית. קשרי מסחר עם ארצות רבות, שיווק תוצרת ארצנו וכו', — כל אלה היו תוצאות „יריד המזרח", אשר גם הם, בין השאר, סייעו לביסוסה הכלכלי של העיר.

ומכאן צעד אחד לנמל. רכישת הקרקעות בשביל הנמל העברי הראשון, הבטחת הסידורים היורידיים והאפשרויות הטכניות, ההתקשרויות הכספיות, הקמת המזח והבנינים הראשונים, — הכל היה בידי דיזנגוף. במאי 1936, כשהוחל בפירוק סחורות בנמל, הכריז ד. (שהגיע לחגיגה ישר מבית החולים): „זו היא כבר עובדה: כאן יהיה לנו נמל גדול!"

עלינו לשוב ולהזכיר, כי ד. דאג לא רק להרחבתה ולביסוסה של העיר, כשהיא נמצאת במצב תקין, כלומר במצב של גידול מתמיד ועבודת־בנייה שקטה, אלא גם בשעות־חירום, גם כשילד־טפוחיו נמצא בסכנה, — בימי הגירוש בתקופת מלחמת העולם הראשונה. כשגולי תל־אביב התגוללו בעין־גנים ובכפר־סבא, בשפיה, בחיפה ובגליל, מזי־רעב ומוכי מחלות (טפוס־הבהרות בעיקר), מורדפים ע"י השלטונות הטורקיים ומוזנחים ע"י מי שמצווה היה לדאוג להם, — דאג להם ד. כדאוג אב לבניו. התרוצץ מיהודה לגליל, לדמשק ולבירות, ביקש והשתדל, אירגן וסידר, נלחם והגן. ולא לחנם זכה באותם הימים השחורים לשם: „ריש גלות". אכן, היה זה ריש גלות מפואר.

המאורעות נשאו אותו על גליהם, ומ„אב־העיר", מ„ריש־גלות" של תל־אביב, נעשה עד מהרה ראש מוכר גם של הישוב הארצישראלי כולו, ויחד עם דויד ילין וענתבי זכרם לברכה ועם כמה אחרים נשא בעול הישוב המדוכא והמושפל. ואין פלא, אם לאחר כל זה, לכשנתפטר מהתפקיד של ראש־עירית ת"א (1926), נבחר כמנהל למחלקת ההתישבות העירונית של הנה"צ, ואח"כ גם כחבר הועד הלאומי וכבא־כח היהודים בעירית יפו.

דיזנגוף היה חביב ואהוב על כל הישוב וביחוד על תושבי תל־אביב. חגיגות־היובל (כשמלאו 70 ואח"כ 75 שנה) הוכיחו בעליל את חיבת העם אליו. והוא ידע זאת, ובעצמו הודה על כך באמרו (בהצגת „הבימה" לכבודו): „הקהל רוחש לי חיבה מפני שהוא מרגיש, כי אני אוהב אותו".

כעבור חדשים מעטים לאחר הנאום הזה, ביום ז' תשרי לשנת תרצ"ז, נאסף דיזנגוף אל עמיו.

שורה שלמה של מפעלים קיימים בת"א לזכרו. הראשון והידוע ביותר זה הוא „מוזיאון תל־אביב", אשר ביסודו טפל ד. בעצמו עוד בחייו. המוסד נמצא בשדרות רוטשילד, בביתו, שהוגדל והורחב ומכיל יצירות אמנות כלליות, וביחוד מיצירות האמנות העברית והארצישראלית. ברחובות תל־אביב ידועים ביותר ככר דיזנגוף ורחוב דיזנגוף, שניהם הוקמו בקנה־מדה גדול, מודרני, ומנחילים כבוד לעיר ולזכרו של „אבי־העיר". — וכן קיים בת"א גן־מאיר מהטובים והיפים ביותר בגני העיר, העשיר באספים של צמחי־נוי וצמחי־בר, ובתוכו ברכת־מים עם צמחי־מים מענינים רבים. — רובע שלם של העיר — ולא מן הקטנים נקרא על שמו — הוא „קרית־מאיר".

דוגמה נאה היה בחייו לבני זמנו, סמל לדורות הבאים.

אם־כי אין למנות את יצחק חיותמן אלא בדוחק בין העסקנים בשדה הפעולה המוניציפאלית כחבר של ועד תל־אביב הראשון, כעסקן עירוני וכאחד מבוניה וממיסדיה של העיר העברית הראשונה, — יש להזכירו כאן.

י. חיותמן נולד בפרילוקי (פלך פולטבה, רוסיה), אבל עוד בהיותו צעיר מאד עברה משפחת אביו לקישינוב, והוא גדל בעיר זו, בה קיבל את השכלתו העברית והכללית, ובה גם פעל הרבה בשדה חבת־ציון והציונות עד עלותו ארצה. בקישינוב נכנס כחבר לאגודת „בני־משה", וכחבר לאגודה בא במגע עם ראשי העסקנים בתנועה, עם מאיר דיזנגוף, עם נח שפירא, עם אלטמן ואחרים, אירגן, נאם, אסף כספים וכו'. בהיותו כבן 22 עלה ארצה ומיד פנה לעבודה חקלאית: עבד בכרמי ראשל"צ ורחובות, ונשא בלבו את רעיון ההתישבות בעבר־הירדן מזרחה. כשנוסדה חדרה היה בין ראשוני המתישבים בה. כשיסד דיזנגוף את בית־החרושת בטנטורה הזמין אליו את חיותמן, והלז עבד יחד אתו כסגן־המנהל. עם כשלונו של בית־החרושת (ע' לעיל) מסר דיזנגוף לחיותמן את עבודת החיסול. אחרי כן עבר חיותמן כאחד המתישבים הראשונים למושבה החדשה, למטולה. במשך שמונה שנים חי ועבד במטולה בה כהן גם כיו"ר הועד, ומכאן הגיע ליפו (תל־אביב עדיין לא נתקימה בימים ההם) ועבד בה כבא־כח חברת „זינגר". בעיר זו — שער־העליה — בא במגע לעתים קרובות — אפשר להגיד באופן שיטתי — עם העולים החדשים, ותמיד בא לעזרתם, פעם בעצה ובהדרכה, פעם ב„הלואה בסתר" ובהשגת סכומים קטנים, בסדורים בעבודה[17]. פה גם נרקם הרעיון של „אחוזת־בית", היא תל־אביב העתידה. חיותמן היה בין ראשוני המתישבים וגם בין ראשוני המארגנים את הישוב העירוני החדש. הוא נבחר בין חמשת חברי הועד הזמני שאורגן לשם סדור האגודה לבנין בתים ועסק באופן פעיל במו"מ עם הקהק"ל בענין ההלואה העירונית הגדולה, שהקרן נתנה בראשונה לשם יסוד ישוב עירוני.

הוא סייע במדה רבה גם לקניית אדמת נוה־שאנן ובת־ים (בסביבות ת"א), וע"י זה ביסס את קיומה של העיר העברית והרחיב את גבולותיה. שדה פעולתו הורחב גם מעבר לתל־אביב: בעזרתו השטתית נרכשה אדמת סַפּוֹריה (צריפין) ונספחה לראשון־לציון.

כך פעל האיש רבות בשדות שונים ובפינות הארץ השונות במשך עשרות בשנים. נפטר בשנת תרצ"ח בתל־אביב.

י. גורי (גורפינקל) גם הוא איש בסרביה, יליד קישינוב. הוא השתתף באופן פעיל

[17] והרי מעשה שקרה לכותב הטורים האלה. בשנה הראשונה למלחמת העולם הראשונה נאסרתי על־יד הגימנסיה „הרצליה" ע"י חיילים טורקיים בתור משתמט מעבודת הצבא („פרר" בימים ההם). שני חיילים הובילוני דרך הרחוב הראשי ביפו אל הסראיה או אל הקישלה (מי יודע?). בדרך עברני ע"י החנות של חיותמן הלז תפש מיד את הענין, הזמין את החיילים אל החנות פנימה, „סילק" אותם בעזרת בקשיש קטן דרך הדלת האחורית החוצה, ואותי הוציא כאזרח חפשי לרחוב הראשי... יזכר לטובה בעד מעשה אנושי זה, שהיה בלי ספק אחד הרבים בשורת פעולותיו.

בחיי „צעירי־ציון" בעיר זו בשנים 1905—1907 ואחריהן. עלה ארצה ב־1919 („רוסלאן") ; בשנת 1929, נבחר לעירית ת"א ומאז נתמסר לעניני העיר, וביותר לעניני השכבות העמלות שבעיר. חבר סיעת ההסתדרות בעיריה, וידוע כאחד מפעיליה. עשרות ומאות פעמים יצא גורי במועצת העיריה להגנה על האינטרסים של השכבות הרחבות בעיר. בשנת 1936 הועמד בראש המחלקה לתרבות של העיריה. ידוע כאחד הלוחמים האמיצים להשכלת העם, ויותר כמצדד בהשכלת־חנם כללית לכל ילדי העיר, בלי יוצא מהכלל.

גורי הוא אחד מראשי המדברים בהסתדרות העובדים ותכונותיו האישיות המצוינות העמידוהו בראש ועדת הבקורת המרכזית — שהיא מעין מצפונה של ההסתדרות. י. גורי היה גם חבר פעיל במועצת פועלי ת"א ופירסם מאמרים רבים בשאלות הפועל והעבודה, בשאלות חנוך ובשאלות כלכלה ומדיניות וכו' בעתוני הפועלים. עם קום המדינה נבחר כחבר הכנסת הראשונה והשניה. כן פעיל הוא ב„מרכז לחינוך" של הסתדרות העובדים, מכובד על כל יודעיו ולדבריו השקולים מקשיבים גם מתנגדיו.

במערכה המדינית

ע"י יהודי בסרביה ובתוך יהודי בסרביה נעשתה פעולה פוליטית רבת־אנפין, וכמה מהעוסקים בפעולות אלה כבר הוזכרו בפרקים הקודמים. אין כל ספק בכך, שמאיר דיזנגוף היה עסקן פוליטי ממדרגה ראשונה ונוסף על פעולותיו המוניציפליות הרבות שגם הן במדה ידועה פוליטיות, פעל הרבה גם בימי הטורקים (ראיונותיו עם ג'מאל־פחה וקשריו אתו) וגם בימי ממשלת המנדט (קשריו התמידיים עם הנציבים העליונים ועם באי־כח הצבא הבריטי). וכן יש לראות פעולה פוליטית במעשיו של ישראל גורי־גורפינקל ושל אחרים. ואולם פרק זה מוקדש במיוחד לאלה שעסקו בפעולה מדינית מעיקרה, יהודית וציונית ולאחרונה — ישראלית. ובין אלה מגיע בלי כל ספק מקום ראשון לד"ר יעקב ברנשטין—כהן. זאת היתה אישיות בלתי־רגילה, משכמו ומעלה, אחד המעולים ורבי־המעש בהסתדרות הציונית.

ד"ר י. ברנשטין־כהן הוא יליד קישינוב. נולד להורים אמידים ב־1859. הבית — בית „גביר" יהודי, מתבולל, והנער למד בגימנסיה הרוסית בעיר, והושפע במדה רבה מאד מהתרבות ומהספרות הרוסית. עד גיל 20־21 ידע על עמו ועל תרבותו מעט מאוד. הרגיש את עצמו כבן העם הרוסי ולחם את מלחמת־החרות שלו כאחד הרוסים. ורק המאורעות של שנות השמונים החזירו אותו אל עמו. כצעיר בעל נשמה עדינה, בעל שאיפות אידיאליסטיות טהורות, לא יכול להשאר שוה־נפש בראותו את אסון היהודים. הבעיה קמה לפניו בכל חריפותה, והוא עבר אל שורותינו ותפש בהן מקום נכבד. כחובב־ציון מסור ופעיל השתתף בועידת קטוביץ. וכשהופיע הרצל בשמי הציונות, עמד מיד לימינו ונעשה לאחד הציונים הפוליטיים הבולטים ביותר.

משנת 1897 ועד 1923 היה חבר הועה"פ הציוני, ובקונגרס הציוני השני נמסרה לידו הנהלת „לשכת־הדאר", מוסד מיוחד במינו, אשר מלא בזמנו תפקיד של מה שקראנו אחרי־כן בשם „הועד המרכזי". ברנשטין־כהן היה במשרד זה „אבטונומי" בהחלט ושלח חוזרים ומכתבים לכל רחבי רוסיה, במדה ידועה גם לחו"ל, וע"י זה רכש לו השפעה עצומה על כל

מהלך הענינים בהסתדרות הציונית. התלהבותו ומסירותו לעבודה הציונית לא ידעו גבול. „למען הציונות היה מזניח את מקצועו במשך שבועות וחדשים, היה יוצא לנסיעות ארוכות וגורם נזק חמרי ממושך לכל משק הבית" (מדברי בתו, מרים כ.ב.)[18]. הוא עמד בראשו של משרד זה עד הקונגרס החמישי, כלומר עד שנת 1902, היא השנה אשר בה החליט להשתקע בא"י.

ב־1905 עבר לארץ וקבל בה משרת רופא במושבות החדשות של הגליל התחתון, בהן מלא את תפקידו במסירות, באהבה, באידיאליזם, אשר רק הוא היה מסוגל לו. לאחר שעבד בגליל במשך שלש שנים (1905—1908) עבר לפ"ת, ומפ"ת ליפו. בכל המקומות האלה עסק כרופא ובעבודה צבורית קונסטרוקטיבית. בייסוד אגודות קואופרטיביות, קופות מלוה וחסכון, ארגוני תרבות ובריאות וכו'.

ב־1910 חזר לקישינוב, בה פיתח פעולה ציונית וצבורית רחבה מאד (בקישינוב עמד במשך שנים בראש המועצה העירונית), מכאן עבר לחארקוב, ובחדש מרס ל־1925 הגיע שוב לא"י. הפעם שוב לא הצליח להכות שרשים, למרות כל אהבתו את הארץ, למרות כל מסירותו לבנין ארצנו. עוד פעם „עקר" מהארץ, וכעת בפעם האחרונה, וקבע מושבו בדניפרופטרובסק (היא יקטרינוסלב), בה הוציא את נשמתו הסוערת ביום 12 במאי לשנת 1929.

חייו של ברנשטיין—כהן הם „אפופיה", מעשה רב של אביר לוחם, אשר לא רבים כמוהו, והאומה יכולה להתגאות בו: רקע חייו, מעשיו, מלחמותיו, שאיפותיו יכולות לשמש חומר רציני לאפופיה לאומית.

על העוסקים כל ימי חייהם בעניני המדיניות הלאומית בקנה־מדה רחב נמנה גם את יוסף שפרינצק. אף על פי שאיננו יליד בסרביה יש לצרפו אל העסקנים הבסרבאים, הואיל והגיע לקישינוב בגיל צעיר למדי וכאן צעד צעדיו הראשונים בעסקנות ציונית, אשר ממנה יתד ופינה לכל פעולתו בשדה הפוליטיקה הלאומית. עוד לפני בואו לבירת בסרביה נוצרו והתפתחו בה ניצני „צעירי־ציון" הראשונים. אבל הם היו חורים וחלשים, חסרי דמות מגובשת, בלתי־מאורגנים ובלתי־מרוכזים. עם בואו של ש. לקישינוב החלה בה פעולה רבה ומרוכזת, פעולה למופת, אשר השפיעה לא רק על בסרביה ועל המחוזות הקרובים אליה מעבר לדניסטר, אלא גם על הנוער היהודי בכל רחבי רוסיה. ל„מחתרת" הציונית (כל התנועה הציונית היתה אז במחתרת, וביחוד הנוער הציוני) הוזרם עם בואו דם חדש: אורגנו חוגים, סודרו ועדים מרכזים, הופעלה ה„בירז'ה" (כלומר מקום־הפגישה הסודי), הודפסו בזה אחר זה עלונים ביידיש וברוסית, ואף הפגנות המוניות (בזמן ההוא „דימונסטרציות") לרחוב, כמחאה נגד משטר הדכוי ולשם מפגן כוחו של הנוער והלהבתו. מובן מעצמו, שגם בפעולות כספיות עסקו ארגונים אלה (תרומות לקהק"ל, מכירת שקלים וכו') ובהפצת ספרות (עברית־כללית, ומפלגתית־מהפכנית). עד מהרה הגיעו גם לריכוז פגישות של באי־כח הנוער מהעיירות הסמוכות, ואחרי זה גם מהעיירות המרוחקות. התנועה הסתעפה, ויוסף שפרינצק היה האחד והיחיד שעמד בראש כל הפעולה הענפה, המרכז והמכון.

---

[18] ספר ברנשטיין כהן, תל־אביב, תש"ז.

במשך הזמן נוצר גם הצורך ביצירת „פלטפורמה פוליטית", כלומר בניסוח תכנית מפלגתית. היה הכרח לבאר מה הם „צעירי־ציון" ומי הם, במה הם נבדלים מהמפלגות היהודיות האחרות הקרובות להם ברוח („התחיה", פועלי־ציון וכו'), — והתחילה עבודת־הבירור גם בכוון זה. בינתים התחילה העליה לא"י והתנועה עמדה בקשר אמיץ עם „יורשתה", עם פרי טיפוחיה, הוא „הפועל הצעיר". נסיונות של גיבוש פרוגרמה הגיעו גם מא"י, ומאידך גיסא זקוקים היו החברים, אשר עברו לשם עבודה ארצה, לעידוד ולתמיכה. יש להשתומם ולהתפלא, כיצד עלה בידיו של העלם הדל והרזה — כי כזה היה שפרינצק בימים ההם — לרכז בידיו את כל הפעולות הללו, לרכזן ולפתחן...

מקישינוב הסתעפו קורי הארגון של „צעירי־ציון" ופשטו בכל רחבי תחום המושב היהודי. במהרה הגיעו גם לועידה כללית קישינוב (1906), ואחרי כן גם להלסינגפורס ולקונגרסים הציוניים. ובכל הכנוסים המרכזיים האלה עמד שפרינצק בראש המשלחות של „צעירי־ציון" וקרוביהם. אין פלא שהגיע בדרך זו גם למוסדות הציוניים המרכזיים, לועד הפועל הציוני. ולהנהלה הציונית. בעברו לא"י עסק בשנים הראשונות ב„הפועל הצעיר" ואח"כ, עם התמזגות הפיה"צ ו„אחדות העבודה" למפלגת פועלי ארץ ישראל, נעשה אחד מדברי מפא"י, מזכיר הועד הפועל של הסתדרות העובדים, וחבר הועד הלאומי ליהודי א"י

נישא ע"י פעילותו הרבה והמוצלחה הוא הגיע עם יסודה של מדינת ישראל למקום נכבד ורב־אחריות במערכת רבי המדינה כיושב בראש מועצת־המדינה, ויו"ר הכנסת הראשונה והשניה.*

במערכה הכלכלית

גם בשדה הפעולות תפשו אנשי בסרביה אחד המקומות המכובדים בארץ. אין צורך להדגיש בזה, כי פעולתו של מאיר דיזנגוף היתה במידה רבה פעולה כלכלית. כלכלת הישוב כולו בימי מלחמת העולם, ייסוד עיר גדולה כתל־אביב, — שתיהן בודאי פעולות כלכליות הן, מהמדרגה הראשונה. וללא כל ספק שפעולותיו של חיותמן בעיר ובמושבה, או פעולות אנשי העליה השניה בקבוצה ובמושבה הן במדה רבה פעולות כלכליות. ואולם בפרק זה יסופר במיוחד על אלה אשר הקדישו את חייהם רק לפעולות כלכליות. בין אלה תופש מקום ראשון נחום טברסקי, אשר על עבודתו כמנהל משקי בין שמן וחולדה סופר כבר לעיל.

נטיותיו של טברסקי לעבודה משקית וכלכלית נתבלטו עוד בשחר נעוריו. בשורות „הפועל הצעיר" בשנים הראשונות לבואו ארצה, בהיותו חבר לועד המרכזי של המפלגה, עסק בעיקר בפעולות כלכליות שונות. לזכותו יש לרשום את ביסוסו של הדפוס אשר בשנות קיומו הראשונות היה באמת אך ורק של „הפועל הצעיר" ונועד לספק את הצרכים הגדלים והולכים של המפלגה. ורק אחרי־כן בהשפעתו ובהדרכתו של טברסקי גדל והתפתח עד כדי אחד מבתי־הדפוס הגדולים והמשוכללים ביותר בארץ.

פעולה יסודית וחשובה עד מאד ביצע נ. טברסקי בהיותו חבר לעירית תל־אביב.

---

* על פעולתו הציונית, המדינית והרוחנית של הרב י. ל. הכהן מימון, יבוא מאמר מיוחד — המערכת.

גם כאן היה (בש׳ 1924—1926) מנהל מחלקת הכספים של העיריה, וזכותו הגדולה היא — רכישת כל אדמות צפון תל־אביב ע״י העיריה. פעולה זו יש לה ערך רב מאוד, שכן גרמה להרחבתה ובסוסה של העיר ולהגדלת שטחיה לצד צפון. קופת העיר לא הספיקה בימים ההם למפעל כלכלי ענקי כזה, ורק כשרונותיו של טברסקי, מעופו והעזתו הם שעמדו לו בכך, אם־כי בזמנו הוקמה סערה רבה מסביב לענין זה.

נ. טברסקי נבחר בזמנו ע״י הועה״פ הציוני גם כחבר ועדת הבנקים, ושם פעל כאחד המומחים לדבר. במשך 11 שנים (1920—1931) השתתף בהנהלת בנק הפועלים, אשר גם הוא נמנה על יצירי כפיו.

ואולם מזה שנים רבות שנחום טברסקי התמסר לפעולה ספרותית, יותר נכון להנהלת מפעל ספרותי גדול, בעל ערך לאומי־כלכלי רב. בהתחלה נמסרה לידיו באות־כח של „הוצאת שטיבל״ בא״י; והוא שביסס הוצאה זו בארץ, אף הוציא בשמה ספרים ותרגומים רבים (ביניהם את כל כתבי ברנר). מכאן הגיע גם להוצאת הספרים הגדולה „הספר״ ולבית־הדפוס „הספר״. הוצאת־ספרים זו פרסמה ספרות עברית יפה למכביר, ספרות יפה מתורגמת מלועזית (רומניו של רומן רולן, של אנטול פרנס, של אמיל לודביג, של כמה סופרים אנגלים וכו׳), ספרי למוד רבים וחשובים בכל מקצועות הלמוד ועוד ועוד. לזכותו של טברסקי יש לציין גם הוצאה לאור של כל כתבי א. ד. גורדון, וכן 17 כרכים של פרקי „הפועל־הצעיר״ (נערכו ע״י חיים שורר ואל. שוחט).

בעל השקפות כלכליות מקיפות ויוצרות הוא איש־בסרביה אחר, יעקב אפטר. כבן להורים עניים (אביו היה חזן באחד מבתי־הכנסת בקישינוב) ידע מחסור בנעוריו. בגיל צעיר שרת באחד מבתי־המסחר הגדולים למנופקטורה, ובו נתגלה גם ישרו הרב, פשטותו וצניעותו, וכן מסירותו לענין. כאן רכש את נסיונו הראשון במסחר, בהנהלת ספרים, במו״מ עם הבריות. באותן השנים בא הנער הרך גם במגע עם „צעירי־ציון״ ונתמסר בכל חום לבו לעניני הסתדרות זו, לאידיאליה ולעבודתה היומיומית. ב־1913 הגיע לא״י, ונכנס לשורות „הפועל הצעיר״. כאן נתחבב מהר על כל החברים ותפש מקום בשורות הראשונות של המפלגה: נבחר למרכז, נתמנה כמנהל אדמיניסטרטיבי של העתון וכו׳.

בשנות המלחמה הראשונה עבד בדגניה, וכאן בא במגע קרוב עם צרכי האדם העובד, ועם בעיותיה של החקלאות העובדת. הוא השתתף יחד עם חברים אחרים (מ. רוטברג, ב. כצנלסון) בארגון צעדיו הראשונים של „המשביר״ (אשר נוסד, כידוע, בשנות המלחמה בכנרת). החיים בגליל, העבודה החקלאית, הפרובלימות היומיומיות של „המשביר״ הביאו אותו אחרי המלחמה למרכז החקלאי של הסתדרות העובדים, וכאן שוב התבלט לא רק בישרו ובמסירותו, כי אם גם במעשיותו. פעל ב„קופת־חולים״, בהסתדרות העובדים, בעירית תל־אביב ובכמה מוסדות מרכזיים אחרים. ואולם עיקר מעשהו — פעולתו הכלכלית בייסוד „המשביר המרכזי״ ובהנהלתו, ביסוד אגודות הצרכנים ו„ברית הפיקוח״.

העיר סורוקי וקהלתה
(במחצית השניה של המאה הי"ט)

שלמה הלל'ם

מי שנולד בעיר אחת ובהיותו עדיין ילד נטלטל עם הוריו מעיר מולדתו לעיר אחרת, והוא מקבל בה את חנוכו, רוכש לו בו חברים ורעים, מתהלך בה עמהם לארכה ולרחבה; סופג לתוכו את נופה וחי בה עשרות שנים; וגם אחרי שעזבה הוא נמצא קרוב אליה ומבקרה תכופות עד שמגיע לשנות הבינה; — מה תימה, אם עיר מולדתו הראשונה ניתקת וניסחת מלבו, והעיר השניה יורשת את מקומה, נעשית לו לעיר מולדת אשר זכרונותיה, יפיה וטובה נשמרים בחביוני נפשו?

בעיר באֵר הפודולית נולדתי. וכאשר מלאו לי שש שנים נתגלגלתי עם הורי לעיר סורוקי וגרתי בה עד שנהייתי בן שלושים, ועוד שש עשרה שנה גרתי בסביבתה ועמדתי עמה בקשרים. ועל כן אפילו כאן, בארץ מולדת אומתנו, שאני יושב בה למעלה מחצי יובל שנים, עדיין נשמרים בקרבי זכרונות טובים ואהבת נעורים אל עיר זו ולא פעם התעוררו בי געגועים וחשק לנסוע אליה, לשהות בה לו רק יום אחד, להתהלך ברחובותיה. לטפס על הריה, להתרחץ בנהר הדניסטר ולפגוש שרידי ידידים ומכרים מאז. כשאני מהרהר במה שיצא מתחת עטי בארצות אחרות ובמצבים שונים ועל רקע שאינו דומה לרקע ההוא, אני מוצא בהם תערובת של קווים, נקודות, שרטוטים ותאורים עם חוויות של ימי נעורים שעברו עלי בסורוקי.

לצערנו העמוק נהרסה גם עיר זו בשנות השואה והזוועה שעברו על הרבה ערים ועל יהודיהן. לפי הידיעות המגיעות אלינו נמחקה סורוקי מעל פני אדמת בסרביה. ואם יש בה עוד איזה ישוב, הריהו כולו עדת חיות טורפות, ששדדו, רצחו, הרגו ולא חמלו טף ונשים וזקנים מאחינו והרוו את אדמתה בדמם. אלה החיות הרעות תפסו את הבתים שנשארו עוד שלמים אחר החורבן ויושבים בהם עם נשיהם כמוהם ועם זרע המרעים שלהם. אף זכר לא נשאר מבתי הכנסת, המדרש והתפילה ומוסדות הצדקה, שאחינו בנו במשך דורות. אף את בתי הקברות הרסו והשמידו; ובמצבות למתים הם משתמשים לצרכיהם הם. ממילא נקרעה מתוך הלב התשוקה לבקר את העיר שהיתה לגי הריגה ולמעון מרצחים. הכול תם, אפס. רק הצער והמכאוב נשארו, ותאוות הנקמה של אל הנקמה ושל „שפוך חמתך" תוססת וממלאה את הלב. אמרתי: אעלה לכל הפחות על הנייר מעט זכרונות מדמותה ומחייה של העיר היפה והאהובה עלי, שהצטיינה בין קהלות היהודים בבסרביה, למען יראו הדורות הבאים את בבואתה של סורוקי זו אשר קהלתה היהודית, העשירה בתורה ובמעשים טובים נבנתה והתפתחה במשך דורות רבים עד שבאו עריצי גויים והחריבוה.

א. מצבה הגיאוגרפי של העיר וזמן הווסדה

סורוקי היתה עיר מחוזית בקרן מזרחית־צפונית של בסרביה, בקצה הדרומי־מערבי של רוסיה, על שפת נהר דניסטר הימנית. ממולה, על שפת הנהר השמאלי, נמצא כפר אוקראינאי גדול בשם צקינובקה השייך למחוז יאַמפול. העיר משתרעת במורד גבוה, אחד מענפי הקארפאטים, המשתפל ויורד קרוב אל הנהר. כרצועה ארוכה משתרעת העיר על שטח נמוך, שאדמתו שחורה ורכה. בעונת הגשמים היתה אדמה זו נהפכת לבוץ עמוק, סמיך; ורגל אדם, או פרסת סוס, אם נכנסה אל הבוץ היו שוקעות בה כמו בתוך זפת נמסה, וקשה היה להן להחלץ מתוכו. מספרים, שהיה מקרה, ואכר בלתי זהיר רכב על סוסו, ושקע הסוס בבוץ ולא יכול לצאת מתוכו. קרא ושוועו לעזרה: וואליו! סאראקו! (מסכן) ואין מושיע והוא וסוסו טבעו בבוץ. מכאן כאילו בא שם העיר סורוקי... במשך הזמן יישרו את המקומות העמוקים, מילאו את הפחתים ואת הבורות עפר, כבשו כבישים, ובנו — לפי תכנית — בתים. שטח רבוע גדול בקצה העיר גדרו בגדר ונטעו בו עצי נוי; ויהי לגן טיול. והעיר קבלה צורה יפה. מאז כל מי שיעלה על ההר, שגם הוא „לבש כרים", כרמים וגנים, ובתים נבנו עליו, תתגלה לעיניו כל העיר, כמו ממעוף צפור, עם כל היופי וההדר אשר בסביבותיה: החורשות, הגנים, שדרות האילנות, הנהר, שעיני זהב מרטטות על פניו ביום שמש, ורצי כסף מרצדות בו בלילות ירח, את טחנות המים אשר בו לכל ארכו. ואת ההמולה, ששפך המים מעלה בין כנפי הגלגלים; יראה את טחנות הרוח, אשר על הגבעה בעבר הנהר, את עדרי הצאן והבקר על האפרים ושדות התבואה. ונחה עליו רוח השלוה הנעימה, העולה ממראה הנהר, והוא יקרא מתוך התפעלות: ברוך המקום ברוך הוא, שחלק מכבודו ומהודו לפינה נחמדה זו, ששמה סורוקי!..

יש היסטוריונים המשערים, שסורוקי נוסדה עוד בזמן שבית המקדש היה קיים. מי יודע? וכן קשה להגיד מה אמת בהשערה שהשבטים הנודדים, כמו הסקיתים, הטראקים, ולגיונות טרויאַנוס ושאר שבטים פראים של אותה התקופה, שהתהלכו פעם בערבות בסרביה דרכו גם בערבה זו, שבה נוסדה סורוקי. ידוע רק בוודאות, שהיא היתה תחת שלטונם של הוספודארים וולכיים ואח"כ — רומניים, עברה לשלטונם של שולטנים תורכיים, מהם — לממשל צארים רוסים, אחרי זה — שוב לרומניה ושוב לרוסיה. מתקופת התורכים נשאר בעיר מבצר מעוגל בנוי אבנים מסותתות ומודבקות יפה במלט. הוא הוקם ע"י התורכים על יד הדניסטר לשמור על הגבול מפני הקוזקים האוקראינים שמעבר הגבול. אך במלחמת 1812 גברו הקוזאקים על הכופרים והבריחו אותם. מאז נעזב והוזנח. אבניו השחירו, המעזיבה נפלה פה ושם, ומהחורים העגולים שבקיר החזית שלו נשקפת השממה של תקופות שעברו...

בצד הדרומי של העיר מזדקף ומלבין כעין קיר גבוה ורחב של אבן־גיר, שנחשף לאחר שנבקע ההר באותו מקום על ידי רעידת אדמה, או על ידי שטפונות עזים, והחלק שנבקע התפורר ונפל מטה. באו אלמונים, שודדי דרכים, או — לפי גירסה אחרת — נזירים מתבודדים, שביקשו להם מקום להתבודד ולהתייחד עם אלהים, והם חצבו בקיר ופתחו בו בעמל רב פתח בגובה של קומת איש, ומתוכו והלאה נקבו וחתרו חורים בעבי הקיר ועשו להם שני „חדרים", אחד אחר השני, ובחדר השני חצבו תנור בעבי הקיר הצפוני, לאפיה ולבשול. הפיח השחור, המכסה את התנור, את התקרה והקירות מעיד, כי אמנם השתמשו

הרבה בתנור זה. בשני החדרים חצבו ליד הקירות ספסלי אבן, לישיבה וגם לשכיבה. מתהלכת אגדה, שיש שם מערה נסתרה ארוכה מאד, המובילה לארץ־ישראל... כדי שאפשר יהיה לעלות ל„בית" זה ולרדת מתוכו בלי סולם, חצבו בקיר מבחוץ חורים, חור על גבי חור, המגיעים לגובה של שני אנשים העומדים זה על שכמו של זה. לתוך החורים האלה אפשר להכניס את קצות כפות הרגלים; ובעזרת כפות־הידים, שמכניסים לתוך החורים שלמעלה מהראש, מטפסים ועולים, או יורדים למטה תוך סכנה להתמוטט ולנפול לתוך הבקעה העמוקה אשר לרגלי ההר, בה זורם פלג מים, הנובע מאי־שם ונופל לתוך הדניסטר. בבקעה מפוזרים סלעים, שנעקרו ממקומם, נגרפו ונתגלגלו בשטף גשמי זעם. נשתרשו בקרקע הבקעה וגדלים שם גם אילנות עקומי גזעים. על פני קירות שני החדרים נמצאות הרבה כתובות קעקע בהרבה לשונות אירופאיות ומזרחיות, שנחקקו על ידי מבקרים מקומיים ואורחים ותיירים, שהעזו לעלות ולתור את ה„בית" מבפנים...

מי חצב את „בית־הגיר" ומתי? גם שאלה זו כמו שאלת זמן היוָסדה של העיר, איננה מענינינו בשעה זו. מה שהייתי רוצה לדעת הוא: מתי תעו אחינו, בודדים או בקיבוצים, בדרך הנדודים שלהם מארץ לארץ וממטלכה לעם אחר ובאו לנוח במקום הזה. ובראותם, כי אין מכלים אותם, והארץ טובה ומוציאה לחם לעובדיה ונותנת גם פרי, חלב ובשר, התישבו בה. מאז הוליך עוף השמים את הקול, כי ערבה זו תוכל לשמש גם להם מקלט ו„מקום לינה", ויבואו אליה גם הם ויצטרפו אל הנודדים הראשונים וייסדו להם קהילה ראשונה. מתי? הואיל, וגם בין אלה, שבאו למקום זה על מנת לחיות בו, שלט המוות; והואיל והמתים זקוקים גם הם למקום מיוחד, הנקרא „בית מועד לכל חי", — הלכו אלה, שדאגו לכך, אל שליטי העיר, והללו הקצו לצורך זה מגרש במורד ההר מן הצד, שכנראה היה אז רחוק מהעיר, מערבה, והוא בודד ושומם. והיהודים הטובים, קברו שם את המת הראשון שבקבוצם וגם הציבו מצבה על קברו. וכן עשו למת מצווה שני ושלישי ורביעי וכן הלאה. ויהי המגרש ל„בית מועד לכל חי" הראשון לקהילה זו.

במרוצת הזמן גדל הישוב בעיר, ומספר הבתים שהוא בנה לו, הלך וגדל ושטח העיר צר מהכילם, כי הרצועה בין ההר והנהר מצומצמת ברחבה, ובאין ברירה הלכו האנשים הבונים והתקרבו אל מקום משכן המתים. אז בא שלטון הזמסטבה ובנה לו מעבר השני של ה„שדה" בנין גדול ונהדר בן קומתים למשרדיו הוא ולאולמיו ונטע שדרת אילנות להסתיר מעין רואים את בית הקברות היהודי, כדי שהחי לא יתן את לבו לאחריתו. וגם השלטון העירוני בא ונטע לא רחוק מהמקום ההוא גן צבורי יפה, שיהיה במשך הזמן למקום טיולים, והקיפהו גדר מארבעת רוחותיו. אחריו מעברו השני של הגן, הקים השלטון בתוך חצר גדולה בין גני עצי פרי, בית־ספר עירוני למתחילים, וקרובה אליו גם גימנסיה עירונית לבנות. אז בא גם שלטון הצבא, שחנה בעיר והקים שם כנסיה לצרכי החיילים וישמש גם לתלמידים ולתלמידות הנוצרים. ראו „פריצים" וגם אנשי כסף, שהמקום ההוא טוב, יפה ומרווח, ויקנו להם מגרשים, ויבנו להם בתים בתוך כרמים וגנים. באופן זה נוספו לעיר, לאורכה, עוד שני רחובות נקיים ויפים, מקבילים לשטף הנהר. לרחוב אחד קראו רחוב הבולווארי ולשני — רחוב האצילים. הרחובות האלה הגיעו כמעט עד ה„גשר הקצר" הנטוי מעל לבקעה העוברת למטה מההר קרוב אל ה„בית של גיר". כך יצא, שבית „המועד לכל חי" היהודי נמצא אמנם מן הצד, אך במרכז החיים של התושבים הנוצרים. בינתים נמצא בית־קברות זה צר לעדת היהודים, שהלכה וגדלה גם היא עוד לפני שנבנו

הרחובות החדשים אז עלו ראשי הקהלה, שנתארגנו לעת ההיא: נכבדי העדה יחד עם המרא־דאתרא ויתר „כלי־הקודש" על ראש ההר, שעמד עוד פרא ובודד, והקדישו שם ברשיון אדוני העיר חלקה גדולה, שהקיפוה גדר אבנים. מאז התחילו נושאי־המטה והמלווים את ה„בר־מינן" „עולים" אל בית־הקברות החדש; ואת ה„ישן", לאחר שנגדר בחומת אבנים, עזבו לגמרי. במשך מאות שנים העלה „שדה" זה עשבים גבוהים, קמשונים וברקנים. התנשאו שם גם אילנות בודדים. עברו עוד כמאה שנה ויותר ויתמלא בית הקברות החדש „על כל גדותיו" ולא יכול להכיל עוד את מתי העיר היהודית. אז הביאה הקהילה את הצדיק מראחמיסטריבקה, והוא יחד עם „כלי־הקודש" ונכבדי העדה עלו על ההר, שבינתים התיישבו עליו כמה עשרות בעלי בתים וגם נטעו עליו כרמים וגנים, והגיעו אל החלקה, שקבלו מאת העיריה, והיא עולה במדתה על שני „השדות" הראשונים ייקדשוה כ„בית קברות" שלישי. מאז התחילו בונים גם על השדה החדיש בתים ונוצרו בו רחובות חדשים, כמו למטה בעיר... בשלשה ה„שדות" האלה הקימו על כל קבר מצבה, שעליה נרשמו בכתב אמת שם הנפטר ותאריך פטירתו. הכתובות הללו הן הן שמספרות לנו, אימתי התחילו יהודים באים לעיר זו ובאילו התרבו על פי סדר השנים שעברו. והנה נמצאו אנשים, שהתעניינו בכתובות שעל גבי המצבות, ביחוד שעל בית הקברות הראשון; ולפי עדותם הובאו המתים הראשונים למנוחתם לפני ארבע מאות והמשים שנה. אך גם עד שמצאו את מנוחתם העולמית עברו, כפי שיש לשער, כחמשים שנה. יוצא, שראשית צמיחתו של הישוב היהודי בעיר זו היתה לפני המש מאות שנה, בערך.

מובן שהרבה שנים עברו עד אשר היחידים שבאו לעיר זו היו לקיבוצים קטנים והקטנים לגדולים. בתחילה לא היו מאורגנים, ורק כאשר גדל מספרם, התארגנו לעדה והנהיגו עזרה צבורית הדדית, שבלעדיה אי־אפשר, ביחוד לצבור יהודי, להתקיים. כך נוסדה קהלה, שבמרוצת הזמן נגשה לבנות לה בית־כנסת. לא רחוק משפת הנהר בריחוק מקום משמאל למבצר בין שורות בתים, שיש להניח בלי כל ספק, שזה היה הרובע הראשון של התיישבות היהודים, במגרש רחב ידים, ירו אבן פינה לבית־כנסת גדול. ועברו שנים כמה שעברו עד שנגמר בניינו ושוכלל. את היסוד לבית הקדוש הקימו בעומק ידוע מתחת לשטח העליון של פני האדמה וירדו אל תוכו במעלות אחדות, לקיים מה שנאמר: „ממעמקים קראתיך ד'". ולמעלה בתוך תקרת־קרשים מהוקצעים, משוחים בששר, נעשתה כיפה גדולה, ובה מצויירים באמנות רבה על רקע כחול שנים עשר המזלות ותמונות לקוחות מספורי התורה, כגון מעשה הווה והנחש וכדומה. מתחתיהן רשומה השנה שבה נגמרה מלאכת הבניין והיא שנת תקל"ה (1775), כלומר לפני מאה שבעים וחמש שנה. משמאל לבית־הכנסת הגדול עומד בית־מדרש הנקרא בית־מדרש קטן. בו למד והתפלל הרב הגדול והמפורסם רבי דוד שלמה אייבשיץ זצ"ל, שהעיר סורוקי זכתה שהוא יהיה רבה הראשון, והוא ידוע בשם ספרו הגדול „לבושי שרד" בעניני הלכה. הוא חבר עוד ספרים. היה גם חוקר ומקובל ודרשן מובהק בזמנו. בבית־מדרש זה קבע לו ישיבה, שלמדו בה בחורים מקומיים וגם מערים אחרות. מספרם גדל ובית־המדרש היה צר מהכילם. אז באו עשירים נדיבים בעיר ותרמו את הסכום הדרוש להרחבת הבנין כדי שיוכל הרב לקבל עוד תלמידים. מתפללי בית מדרש זה שמרו על השולחן ועל הספסל, אשר עליו ישב הרב הגדול, התפלל ולמד. למעלה ממאה שנה נשמרו הרהיטים האלה. בספר „ערבי נחל" באו כל הדרשות שדרש על פרשיות התורה של כל השנה. באחדות

מדרשותיו דיבר גם על ענייני העיר והביע את תרעומותיו על תושביה, שאינם יוצאים ידי חובתם בקיום המצוות ועוד. בסוף ימיו עזב הרב את העיר ועלה לארץ ישראל. מספרים שכל יהודי סורוקי עלו אז על ההר שמשם היה צריך לצאת לדרך, ללוותו. פנו אל הרב מחשובי העדה ובקשו ממנו שיברכם בהפרדו מהם. נשא הרב את ידיו למעלה ואמר: „מה טובה ויפה את העיר סורוקי! שאל אותו אחד מהם: „רבנו, הלא כל הימים שהיית בתוכנו הוכחת אותנו על לקויים רבים שראית בתוכנו". ויען הרב ויאמר: „אמנם כן היה. ואולם עתה כשהנכם כולכם פה על ההר, אני רואה, שהעיר סורוקי בלעדיכם, היא טובה ויפה מאד..."

על אותו המגרש נבנו אחר כך עוד בית מדרש גדול, בית המדרש „הלבן", קלויז לחסידי טלנא, בית־תפלה לחייטים. ביתר חלקי העיר נבנו עוד שנים־עשר בתי תפלה. ביניהם אחד שנקרא „די דייטשע קלויז". אף על פי שבין המתפללים לא היה אף יהודי גרמני אחד. אולי נקרא כך, מפני שבכותל המזרחי היו יושבים אחדים מהגבירים והעשירים, ולפעמים היו באים שמה גם שני הדוקטורים העירוניים ועורך דין אחד, שהיו מכנים אותם „דייטשן" על שום מלבושיהם ומנהגיהם ה„מודרניים", בימי ה„יארצייט" שלהם. לפעמים באו אורחיהם של הגבירים הסוחרים מאודיסה, מדאנציג ומקניגסבורג.

בבית הקהל נשמר גם הפנקס של הקהלה שבו נרשם שה„חברה קדישא" נוסדה בשנת 1778. בכל האמור אנו מוצאים תשובות לשאלותינו. לפני כחמש מאות שנה כשהערבה נמצאה בידי ההוספודארים המולדאביים, באו לעיר זו יחידים וקיבוצי יהודים וקנו בה לאט לאט שביתה בשטח הסמוך אל הנהר ממזרח העיר. בשטח זה נבנו בית הכנסת ובתי מדרש. שם התיישבו כל בעלי המלאכה לסוגיהם. שם התיישבו גם העגלונים ונפתחו מפחות. שהפטישים על הסדנים הרעישו בהן את האויר. הישוב היהודי התחיל מתרבה ומתפשט דרומה, צפונה ומערבה עד ההר. נפתחו רחובות חדשים. באופן זה יצא, שכל העיר הנקראת בשם סורוקי נמצאה בידי היהודים. הפקידים הממשלתיים, בעלי האחוזות והאצילים הרוסים והמולדובנים התיישבו בעיקר ברחוב הבולווארי. דבוריאַני. ויתר התושבים האכרים המולדובאנים והרוסים והאספסוף, התיישבו בפרבר אשר בקצה העיר הנקרא בוז׳ורובקה, שהיתה כעין כפר ליד העיר.

ב. הנהלת ענייני העיר המוניציפאליים בכלל ושל היהודים בפרט

העיר סורוקי, אשר במורד ההר, עמדה כאי בודד בים הערבה, שהשתרעה על עשרות קילומטרים מרובעים, מכוסה עשבים גבוהי קומה, שכל הנכנס לתוכם נעלם מעין רואים. בערבה זו שוטטו להקות צוענים נודדים, שעליהם שר עוד המשורר הרוסי פושקין, שהוגלה לקישינוב בעוון פוליטי באחד משיריו. רחוקה היתה העיר מכפרים. רק משמאלה היתה שכונת אכרים מולדובאנים, היא בוז׳ורובקה עם כנסייה מיוחדת בעלת שלש כיפות ירוקות; ומשמאלה בצד ההר היה הכפר זאסטינקה. כדי להחיות את הערבה השוממה ולהפכה למקום ישוב, הציעה מחלקת ההתיישבות בפטרבורג בימי הצאר ניקולאי הראשון להכריז, שכל קיבוץ יהודי, שיעבור להתיישב בערבת בסרביה ולעבוד את אדמתה, תנתן לו חלקת אדמה בת כמה דסיאטינות עם מכשירי עבודה לצמיתות. ולא עוד אלא יפטרו את הנוער

מעבודת הצבא, שהיתה קשה מאד ליהודי רוסיה. בימי ניקולאי הראשון נקבע זמן השרות בצבא לעשרים וחמש שנה. כל עדה יהודית צריכה היתה להגיש למשרד הצבאי בעירה רשימה מפורטת של חייבי הגיוס. העשירים ובעלי הזרוע היו משתחררים בזכות ממונם, שנתנו „כופר נפש". וכל החובה של גיוס חלה על שכם העניים. אז באה מכת ה„חוטפים", שלבשתנו היו כולם יהודים. חטפו ילדים בגיל צעיר ומסרו אותם לצבא. והממשלה שלחה אותם למקומות רחוקים בפנים רוסיה ואפילו לסיביר. רבים מהם אבדו בדרך בתאונות שונות, טבעו בנהרות, חלו ומתו בדרך. רבים מהם היו אנוסים לקבל את הדת הנוצרית. ואלה שנשארו בחיים גדלו בסביבה זרה ובתנאי חיים קשים. ורק מעטים מהם שבו לאחר עשרים וחמש שנה לעיר מולדתם ולהוריהם, אם היו עדיין בחיים, ולקרוביהם. אלה היו „חיילי ניקולאי" כמו שנקראו. ולא יפלא, איפוא, שנמצאו קבוצות יהודים, אשר שמחו מאד בהגיע אליהם הכרזת הממשלה, וגילו את רצונם לעבור עם משפחותיהם לערבת בסרביה הרחוקה. אלה היו מפלך יקטרינוסלאב, מלטביה וממקומות אחרים. הם באו למקום וקיבלו שטחי אדמה, כפי שהובטח להם, ומכשירי עבודה. הם בנו להם בתים, רפתות וממגורות והתחילו עוסקים בכל סוגי חקלאות. כך נוסדו במשך שבע עשרה שנה במחוז סורוקי שבע מושבות, שנקראו בשם „קולוניות" ויושביהן „קולוניסטים. ואלה הן על פי סדר זמן הווסדן:

המושבה לובלין נוסדה בשנת 1832; דומברובני בשנת 1836, זגוריצה בשנת 1836, מארקולשטי, על אדמה חרוכה, בשנת 1837. באותה השנה נוסדה גם קאפראשטי. וואַרטיוז'ני בשנת 1838, ובריצ'יבה בשנת 1851. על ידי יסודן של המושבות האלה נגאל חלק גדול מהערבה. הישוב היהודי במחוז סורוקי נתרחב ונתעשר. נתחזקו הקשרים בין העיר ובנותיה בעניני סחר־מכר וגם במילי דשמיא. על פי ספירת התושבים משנת 1847 נרשמו בעיר 343 משפחות יהודים. על פי ספירה מאוחרת בעשרות שנים הגיע מספר התושבים בעיר יחד עם הפרברים לעשרים וששה אלף ועוד כמה מאות, רובם יהודים ומעוטם מולדובאנים, רוסים, אוקראינים ואחרים.

ענייני העיר המוניציפאליים היו מרוכזים בעיריה, שחבריה נבחרו אחת לשלוש שנים על ידי בעלי בתים משלמי־מס־עירוני. הנבחרים היו נוצרים ורק אחד, או שנים, היו גם מהיהודים, ובראשם „גולובה" (ראש). נציגי הממשלה היו ה„איספראווניק" וה„נאדזיראטל" ופלוגת שוטרים. תביעות ממוניות ובכלל דיני „שלי ושלך" ועבירות אזרחיות שונות נמצא בשיפוטו של „שופט השלום". אישורם של עניינים חשובים והחלטות ופסקי דינים חמורים היו תלוים בשר הפלך ובמחלקותיו אשר בקישינוב. ענייני הדת הנוצרית היו שייכים לבאטיושקה (הכומר). בעיר היה גם שלטון ה„זמסטבה", היה לו בנין מיוחד עם מחלקות שונות. בידו היו מרוכזים כל ענייני הכפרים אשר במחוז, ובכללם גם המושבות היהודיות.

בשטח החיים הפנימיים נהנו האזרחים היהודים בעיר מאבטונומיה. בראשם עמד וועד הקהילה, שחבריו נבחרו על ידי התושבים, והוא ניהל את כל עניני בתי התפילה שבעיר על גבאיהם, משניהם וגזבריהם. הללו נבחרו שנה שנה בליל הושענא רבה. בתי הקברות נמצאו בהשגחת „חברה קדישא" עם „נושאי המטה". בידי הרבנים התרכזו דיני כשרות ודיני אישות. עזרו להם הדיינים והשוחטים עם המנקרים. חלק התושבים הנאמנים למסורת עברית היו פונים אל הרבנים גם במשפטים שבין אדם לחברו, בענייני ירושה,

עזבונות, מריבות משפחתיות ובעיקר בענינים שבין איש ואשתו. הרבנים שפטו על פי חוקי התורה, ובעלי הריב קבלו עליהם את פסק דינם. נציגי העדה כלפי שלטון העיר והממשלה היה זקן העדה (סטארוסטה) והרב מטעם הממשלה. שניהם נבחרו על ידי מתפללי בתי הכנסת והמדרשות הקבועים אחת לשלוש שנים. הבחירות של הסטארוסטה עברו על פי רוב בלי רעש מיוחד. לא כן הבחירות של רב מטעם הממשלה. „רבנות" זו, שהממשלה הכירה בה במקום הרבנות התורנית המקובלת באומה מאז יצאה לגולה, לא היתה קשורה בידיעת התורה והפוסקים. הממשלה הסתפקה בתעודת השכלה של שש מחלקות בית־ספר תיכוני. משרה זו נתנה לנושאיה כבוד וגדולה ופרנסה, שהעניקה לו העדה היהודית. ועל כן משכה אליה „רבנות" חילונית זו לא רק מועמדים מקומיים כי אם גם מערים אחרות. כל אחד מהמתחרים בא בדברים עם אנשי ביניים, שהצטיינו בחוצפתם ותקיפותם בענייני הקהל. אלה באו בדברים עם בעלי מסעדות והללו נתנו לכל בוחר שהביא עמו פתקה מאותו העסקן סעודה „כיד המלך" עם לגימה ראויה לשמה על חשבון המתחרה למשרה „גבוהה" זו. גם סכום ידוע שלמו לכל בוחר בעד קולו. התחרות מגונה זו הביאה לידי מחלוקת; ולפעמים גם לידי מכות ומהלומות ברשות הרבים. כתום הבחירות עפו תלונות ודלטוריות ל„מקומות הגבוהים" בעיר הפלך, שהביאו על פי רוב לבטול הבחירות ולקביעת בחירות חדשות. ושם שמים ישראל נתחלל על ידיהם. „מהרבנים מטעם" הראשונים היו מפורסמים שמאי ראביי מהעיירה יאמפול. אחריו נבחר לרב ג. ברוינשטיין, חתנו של אחד מזקני בעלי הבתים הנכבדים, העורך דין זינלאנד. ואחריו עמד כמה שנים במשרתו זו ש. פוקס, חתנו של יודל וורבצקי בעל כלי שייט רבים על הדניסטר, התעשר וירד בסופו מעשרו. יהודי פשוט ועם הארץ היה, אך בעל לב טוב וער לכל ענייני הצבור. בימי הבחירות של שני הרבנים האלה שקטו קצת הרוחות. אך יש לציין, כי כל ה„רבנים מטעם" היו בורים גמורים; ידעת התורה והשפה העברית ובכלל העניינים הרוחניים של עדתם היו זרים להם.

ג. חברות צדקה, שרות רפואי ומוסדות סוציאליים

המצב החמרי של התושבים היה בכלל משביע רצון. לחם ומאמאליגה בחמאה גמסה ובברינזה בחול וחלת סולת, בשר ודגים, יין ו„צימעס" של שעועית ברודה, או שעועית גדולה ממותקת בשבת היו כמעט לכל משפחה. מספרים, שבשנה אחת אספו כמנהג יהודים מקדם קדמתה „מעות חטים" לפסח. וכשבאה השעה לחלק את המעות, נתברר, שאין בין מי לחלקן. כל אחד מאלה שנחשבו לעניים היו לו בביתו כל צרכי החג, ובמעות־החטים זכו אחר החג עניים ממקומות אחרים. ואף על פי כן התקיימו בעיר כל מיני חברות צדקה, שבהן נתברכה כל קהילה מסודרת בתחום המושב. כי במשך כל השנה היו זורמים העירה עניים נודדים מפודוליה, מווהלין, מליטה וממקומות אחרים. גם בעיר גופא היו משפחות אומללות, נכים ובעלי בריאות לקויה, הזקוקים לעזרה מן החוץ. לשם אלה היו בעיר חברות „בקור חולים", „לינת הצדק", „עזרת עניים", „הכנסת כלה", „גמילות חסדים" וכולי. תושבי העיר היו זהירים בהכנסת אורחים. כל העניים הנודדים, שהיו בעיר, באו לבתי מדרש ותפילה לתפילת ליל שבת והתייצבו ליד הדלת. וכל בעל בית ראה לחובתו להזמין

אחד או שנים מהם לשבת. וכן בימות החול. עני שנכנס לאיזה בית לבקש נדבה ואמר, שהוא רעב, מיד הזמינו אותו לשולחן שעמד במטבח והגישו לו מכל מה שהכינה בעלת־הבית בשביל משפחתה.

קשה יותר היה מצב הרפואה בעיר. שני רופאים רוסים היו פולטורבסקי וקז'וחורוב ושני חובשים (פלדשר) פולנים, כולם באו בימים. גם בית־מרקחת היה של רוקח פולני. היה בעיר בית־חולים של הזמסטבה. אך החולים היהודים השתמשו בו רק במקרים יוצאים מן הכלל. היה גם אחד ישראל רופא, טיפוס מוזר ומיוחד במינו. כשהיה מוזמן אל חולה, היה דורש מאנשי הבית לתת לו לפני שניגש לבדוק את החולה בקבוק יין חזק ושתה אותו בו במקום. הוא היה רגיל לחרף ולגדף את החולה ואת אנשי הבית בכל מיני גדופים וזלזולים ודווקא מטוב לב. אחר כך בדק את החולה ורשם לו רפואה באותיות לאטיניות. לפעמים היה בעצמו מכין אותה. בעיר נתפרסם ר' ישראל רופא למומחה לכל המחלות יותר מאשר הרופאים המדופלמים. היתה בעיר עוד אשה מפורסמת מאד במקצוע זה, רייזי אלטרס. היא גרה ברחוב טורגוביה בביתה בקומה השניה ובראשונה היתה לה חנות גדולה של כל מיני סחורות ובה מחלקה מיוחדת לכל מיני אבקות, טיפות, סממנים, תחבושות ועוד. כשבאה עונת הסתיו, וילדים הצטננו וחלו בשעלת, באדמת ועוד מיני מחלות, השכיחות אצל ילדים בזמן של שנוי אויר, והאם הרגישה שיש לילד חום, חשדה ש„עין רעה" שלטה בילד ושלחה מיד אל הזקן „מנדיק שפרכר". שהיה מומחה גדול לכל מיני לחשים, המשמשים תריס בפני מחלות. ליתר שאת שלחה גם אל ר' זליג המקובל, שידע לגרש את „הרוחות הרעות" בלחשים ובהשבעות. וכשכל אלה הסגולות לא הועילו, הלכה האם עצמה אל רייזי אלטרס, סיפרה לה על מהות המחלה וסימניה. שמעה אותה רייזי אלטרס בשים לב, הוציאה מארון התרופות שלה מה שמצאה לנחוץ, הכינה בו במקום את הרפואה, מסרה לאם וקיבלה ממנה את המחיר שקבעה; הוסיפה לה גם ברכה לרפואה שלמה ומהירה, והאם הלכה לה לביתה, ותקווה בלבה שהכול יעבור בשלום.

באותם הימים לא היה עדיין בעיר רופא שינים. אחד החובשים היה מומחה לעקירת שן רעה וידע אילו „טיפות" יכולות להשתיק במקצת כאב שיניים. במשך הזמן התחיל בא מבאלטה רופא שינים שדיבר רק רוסית, אף על פי שיצאה מפיו רצוצה ומשובשת מאד. הוא התאכסן במלון כמה שבועות. באו אליו כל יודעי כאב שינים, והוא ריפא אותם במכונה ובמכשירים עשויים לכך „ממש כמו שמרפאים בערים הגדולות". ד"ר למחלות רבמטיזם, אישיאס וכו' היה בא שנה שנה בעונת הגשמים ממוהיליב. ואנשים שנפלו ונשברה להם יד או רגל, מצאו את תיקונם אצל הערלית יבדוכה מהכפר זאסטינקה. השם „אקושורקה" לא היה ידוע עדיין בעיר. נשים מעוברות היו משתמשות במיילדות יהודיות, שהיו בעיר במספר הדרוש. והן ילדו ילדים וגידלו אותם.

אך חוץ ממומחים אלה בחכמת הרפואה היו בעיר גם שני רופאים מדופלמים: ד"ר ישיש בשם סטריזוב, הוא הד"ר הראשקובי, מפני שבא מהעיירה ראשקוב והשתקע בסורוקי, ד"ר אדסמאן, בנו של סוחר עשיר בעיר, חיים ברוך אדסמאן שהצטיין ב„נפח" שלו: בכרסו הנפוחה במידה שלא היתה כמוה בכל העיר ובמפלי פניו וסנטרו הכפול. היו לו שלושה בנים. אחד חלה במחלת הצרעת, נסע לווינה להתרפא ומת שמה. השני גמר את חוק לימודיו באוניברסיטה במוסקבה, קיבל תואר דוקטור לרפואה והשתקע בעיר. גם דוקטור סטריזוב וגם הוא נתחבבו על הקהל. אך ד"ר סטריזוב נזדקן, וד"ר אדמסן

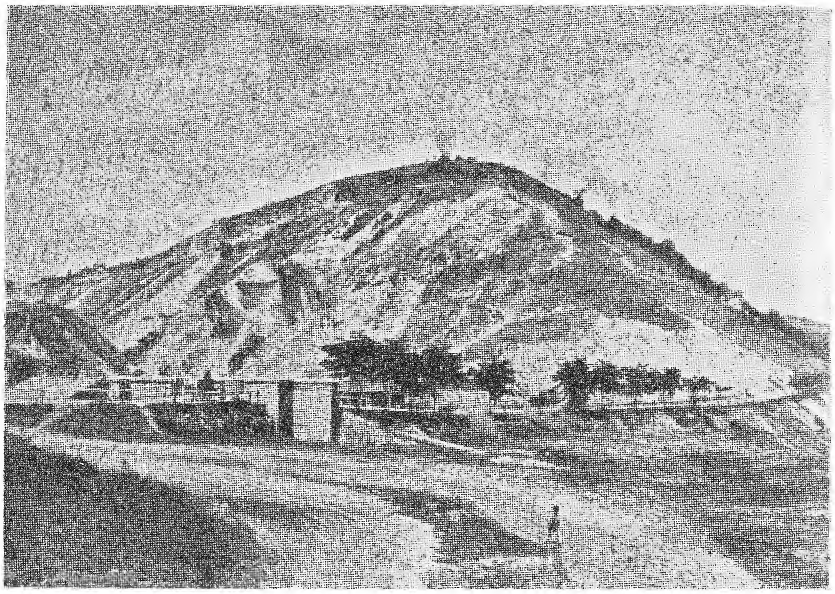
עבר אחרי שנים אחדות לאודיסה ונתפרסם שם כרופא מומחה. אחיו הצעיר, משה אדסמאן, היה רוקח מדופלם ופתח לו ברחוב סובורנאיאַ בית מרקחת, שהתקיים הרבה שנים.

מכל האמור נראה שסתם חולים רגילים, הנופלים למשכב מחמת שנוי האויר, או מסבה אחרת מצאו עוד שרות רפואי פחות או יותר יעיל במקום. רע ומר היה לאלה, שמצב בריאותם היה בכל רע, ועליהם היה להמצא זמן ממושך בהשגחת רופאים מקצועיים, והם עניים, וידם לא הגישה להשתמש יום יום ברופאים, וגם דירתם צרה והאויר בה דחוס ומזיק לבריאותם. הללו זקוקים לבית־חולים צבורי מסודר. להכנס לבית־החולים של הזמסטבה לא תמיד היה אפשר. כי המטות היו תפוסות על ידי אכרים חולים. גם האוירה בין חולים כאלה ומאכלי־הטריפה ואנשי השרות ה„ערלים" — כל אלה מנעו את החולים היהודים מהשתמש בבית־חולים זה. והנה קרה בעיר מקרה נורא ומזעזע, שגרם להקמת בית־חולים יהודי צבורי. ואז באה הרווחה לחולים אנושים. וזה דבר המקרה הנורא.

פעם ביום הכפורים בבוקר, בשעה שהקהל הלך בהמוניו לבתי התפילה, נפוצה בעיר שמועה נוראה: העשיר הזקן שמואל קייליס ואשתו נשחטו בביתם שעמד ברחוב טורגובי, ההומה תמיד מרוב תושביו. מיד נהרו המונים אל הבית הזה ומצאו ששמועת אמת שמעו. שמואל קייליס ואשתו, שהיו לבושים בגדי חג, שוכבים בשלולית דם, שזרם מצואריהם השחוטים ובצדם הטלית, הסידורים והמחזורים. הם נרצחו איפוא ברגע שהיו מוכנים ללכת להתפלל... כלם השתוממו ושאלו איך קרה הדבר שבעצם הבוקר באחד הרחובות הראשיים ובשעה שיהודים צעירים וזקנים, נשים וילדים הלכו ברחוב, פרצו רוצחים אל הבית ורצחו את בעליו, ושדדו מה ששדדו ונמלטו באין רואה אותם? הרצח הנורא הזה הרעיש את כל העיר. המשטרה ומחלקת החקירה בדקו, חפשו, חקרו ושאלו את השכנים ואת אלה שהיו הראשונים לעבור ליד הבית וגילו את הרצח. אך העלו בידם חרס. הרוצחים לא נתגלו והתעלומה לא יצאה לאור... יורשו של שמואל קיילס, שהיה חשוך בנים והאפיטרופוס על רכושו, פנחס אקסלרוד מסר לוועד כמה אלפי רובל, כפי שהיה כתוב בצוואת הנרצח, ובכסף זה הוקם בית־חולים יהודי, שבו עבדו רופאים, חובשים ואחיות יהודים. אז נפתח גם בית־מרקחת לעניים.

ד. מקורות הפרנסה של יהודי סורוקי

גם בסורוקי, כמו בשאר ערי בסרביה, היו בעלי מלאכה, ממקצועות שונים: חייטות, סנדלרות, נגרות, מסגרות, נפחות וכיוצא בהם. היו חנוונים, סיטונאים וקמעונאים, סוחרי תבואה גדולים וזעירים, חוכרי אחוזות, סוכנים, סרסורים, פקידים, שמשים, פועלים, סבלים, שואבי מים. היתה שכבה של עובדי אדמה, טבקנים, גננים. חוץ מאלה היו אנשי רוח: רבנים, דיינים, שוחטים, חזנים, בעלי תפילה, רופאים וחובשים. מהנדסים, עורכי דין וכיוצא באלה. היו גם מַלוים־ברבית אחדים. במשך שנים רבות שימש נהר דניסטר מקור פרנסה, שהמציא עבודה בשפע במישרים ובעקיפין למאות סוחרים, בעלי מלאכה ותושבים אחרים. כאשר רק השתחרר הנהר ממעטה הקרח, והדרכים שבין העיר והכפרים נתייבשו מהבוץ, שנתהווה מהשלגים שהפשירו ומימי הגשמים, מיד נהפך כל השטח בתחום העיר לאורך הנהר למקום שבו סואנים החיים, והעבודה סוערת וקודחת. סורוקי עמדה רחוקה

גשר ביקירובקה וההר עם „בית הגיר"

ממראות העיר סורוקי: במרכז „המבצר"

ממסילת הברזל והנהר הוא שנשא את כל היצוא והיבוא. מהשכמת הבוקר ועד חשכת הערב, ולפעמים גם בלילות, נמשכו העירה מהכפרים הקרובים והרחוקים ומהמושבות שורות של עגלות רתומות לצמדי סוסים, או לשוורים, והן עמוסות שקי תבואה: חיטה, שעורה, שבולת־שועל, תירס, קנבוס וזרעוני שמנים, חביות יין בסרבי, חבילות טבק ארוז ועוד. את השקים המלאים הניחו בסדר על שפת הנהר שורות שורות, זו על גבי זו, יכיסו אותם ביריעות בד עבות ומזופתות להגן עליהם מפני הגשמים; ואת חביות היין וחבילות הטבק הניחו במחסנים מיוחדים, שהקימו לשם כך. ושומרי ליל הופקדו לשמור על כל היבוא עד השלחו. באותו הזמן נראו דוברות, רפסודות ומעברות וכלי־שיט אחרים. כל אלה שטו על פני הנהר מהעיר זוואניץ הקרובה אל הגבול האוסטרי ומנמלים אחרים לנמל סורוקי והם עמוסים עצי הסקה ורהיטים, גושי סיד לא כבוי וגבס, שקי מלח, חביות נפט, עטרן, זפת ופחם; כלי חרס וזכוכית ועוד מיצרכים שונים לצרכי העיר, העיירות, המושבות והכפרים באותו המחוז. הנווטים והאוחזים בכלי שיט קרבו את כלי ההעברה אל הנמל העירוני ועגנו אותם בחבלים לאורך הנהר. מיד באו סבלים, פרקו את העצים על היבשה. העמיסו אותם העגלונים על עגלותיהם, הובילו אל המגרש הפנוי לא רחוק מהמבצר ומאחורי בית־הכנסת הגדול וסדרו אותם קוביות קוביות. בחדשי החורף באו שמה כל מי שזקוק לעצי הסקה וקנו אותם והובילום לבתיהם. כן פרקו את שאר סחורות היבוא וסדרו אותן כל אחת במקומה.

באותו הזמן חשו ובאו סבלים אחרים והתחילו מטעינים את כלי השיט וההובלה על מנת להעביר משם את כל מה שהכינו ליצוא לאודיסה לאניות המשא של הים השחור המפליגות לנמלי גרמניה. אצו, רצו הסבלים, צעקו ונתנו פקודות בעלי כלי השיט ומשגיחיהם, והעירו את הערותיהם. עמדו על גבם המזכירים ורשמו בפנקסים. רתחה העבודה מעלות השמש עד עמדה מעל לראשיהם. אז נפסקה, וכולם מהרו אל המסעדות הארעיות, שנפתחו בצריפים לאותה העונה על הגבעה שליד הנהר. שתו יי"ש אחת ושתים, קנחו בדג מלוח ואכלו בתיאבון רב כל אשר הכינו לארוחת הצהרים מתוך שאון ושיחות, שהתנהלו בקול רם, צווחני. נגמרה הסעודה, התפרקדו על שורות השקים, תמכו ראשם על אגרוף מתחת לערפם, וביד השניה הגנו על עיניהם משפודי השמש, ותרדמה מתוקה תקפה אותם. אך הצלצולים התכופים לא נתנו להם לישון הרבה. הם היו מוכרחים להתעורר, להתמודד ולקום ולחדש את עבודתם. וכך יום יום, חוץ מימי שבת וחג, עד בוא הסתיו. הנווטים, המלחים ותופשי ההגה ראו, שכלי ההובלה עמוסות כבר בשעור הדרוש ויניעו במשוטים ובהגה והזיזו אותם בכיוון אל לב הנהר. שם נשאו אותם המים השוטפים בקוו ההוא בחזקה במורד הנהר. הם רק השגיחו, שלא יטו אותם המים לצדדין, שלא ינגפו בסלעים ובצבורי חול, שנערמו על קרקע הנהר.

כך נבעה הפרנסה ממעין הנהר ברחבה למאות סבלים, עגלונים, ופועלים שונים יחנונים הקשורים לעסק זה. בא הסתיו, נרתמו מאות באטראקים, אכרים מחוסרי קרקע, כבסוסים במושכות עבותות חזקות. צעדו ברגלים יחפות על שפת הנהר דרך ארוכה בחזרה מהנמל האחרון עד הראשון ומשכו את כלי ההובלה נגד ש ט ף המים והביאו אותם לזוואניץ. וחוזר חלילה באביב הבא. באו שלשה מתושבי סורוקי: הורנשטיין, זלדין וצימרמן ירכשו להם אניות להוביל נוסעים ומשאות קלות בשטח שבין מוהיליב עד הנמל ואדי־לוי־

ולאַד הרחוק מקישינוב רק כשבע עשרה פרסאות. וגם הם לא התחרטו על עסק זה. והחיים על הנהר היו ערים ועליזים כל ימי האביב, הקיץ וראשית ימי הסתיו.

אך לא לעולם שפע זה, שנבע ממי הנהר. בשנות התשעים, בהיות הגראף ויטה שר התחבורה ברוסיה (בימי ניקולאי השני), החליטה הממשלה המרכזית לחבר את חבל בסרביה אל קו מסלת הברזל הנטוי מאודיסה דרך התחנות בירזולה־סלובודקה, שיגיע דרך קישינוב עד גבול אוסטריה. לשם זה הקימו שלושה גשרים בשלוש נקודות מעל לדניסטר משמאל לימין, והן: מוהיליוב—אטאקי, ריבניצה—רזינה ובנדרי־טיראַספול. כאשר רק נגמר החבור, עברה מיד תנועת כלי השיט אל תחנות הרכבת החדשות. אז נפסקה הובלת המשאות בנהר ואחר כך גם מהלך האניות. נתייתם הנהר, נשתתקה המולת החיים אשר בו ועל גדותיו, והעיר סורוקי נשארה מן הצד דמומה ומדוכאה. באה ירידה לבעלי המעברות, הרפסודות, הסירות והאניות, שעשו עושר; וכל אלה שעיקר עבודתם היה על יד הדניסטר נשארו מבוטלים ומדולדלים.

נוסף לצרה זו נתכה על חבל בסרביה שורה של פגעים רעים, שפגעו בכל שכבות הישוב היהודי. והעיר סורוקי שתתה הרבה מכוס הפגעים. האנטישמיות, שהשלטונות המרכזיים וגרוריהם טיפחו בארץ מאז באה התנקשות בחיי הצאר אלכסנדר השני, בחרו ביהודי המדינה שיהיו שעיר העזאזל. גל של פרעות נוראות עבר על מאות ערים ועיירות. ופחד הפרעות איים כל הזמן גם על אותם הישובים, שהפרעות לא עברו עוד עליהן. פרעות בסורוקי ובסביבותיה לא היו אמנם, אך גזרות „חוקי מאי" פגעו בה. גרוש יהודים מתחום של חמשים פרסה קרוב אל הגבול, גרוש יהודים מהכפרים. אפילו אלה, שעסקו כל ימי חייהם בנטיע טבק ובעבודות חקלאיות, התחילו באים בחוסר כול לסורוקי וקשה היה להם להסתגל בה ולמצוא את לחמם. התחילו הללו ואתם התושבים הותיקים בורחים מן העיר. מי שיכול הגר לאמריקה. וכשהתעוררה התנועה להתיישבות בארגנטינה נרשמו רבים מהם להגר שמה.

נוסף על כל זה לקה חלק גדול מהחבל במכת בצורת קשה. נדלדלו הסוחרים, ורבו המקרים של פשיטת רגל. הבצורת הרסה גם את משקי הקולוניסטים במושבות המחוז. אדוני העיר מצאו להם עתה שעת כושר לגבות את המסים, שהתושבים פיגרו בתשלומם מחמת הזמן הרע, והם הוציאו בתים רבים ורהיטים למכירה פומבית. העניות גדלה באופן מבהיל עד שהרבנים החליטו להרשות ליהודים לאכול מאמאליגה בחג הפסח. ואם מעט כל אלה פרצה בחורף שנת 1894 מגפה בבסרביה, שחדרה שמה מאזור הים הכספי. עסקני העיר ונדיביה פתחו אז בתי תה בשוק וברחובות, שהתנועה רבה בהם לסבלים ולעניים החועים בעיר לבקש לחם, ונתנו להם תה חם לשתות במקום מים קרים ולחם. אז באה וועדה של שלושה (הד"ר לנדר, הסופר היהודי ברוסית אוסיפוביץ והגברת לונץ ממינץ) שנשלחה מטעם הוועד היהודי בפטרבורג לעזור לסובלים במצוקתם. שוב התעוררה תנועת ההגירה לכל הארצות שקיבלו מהגרים. היתה סכנה, שהמושבות תהרסנה לגמרי. אך לאשרם של העירונים והקולוניסטים הופיעה חברת יק"א העשירה, והיא עשתה הרבה להצלתם.

ה. חברת יק"א ונציגה האגרונום אטינגר ופעולותיו

בראשית האביב של שנת 1828 ביקר האגרונום המלומד עקיבא אטינגר בעיר סורוקי, ומכאן נסע לתור את המושבות. לאחר חקירה יסודית ומדויקת של כל משק ומשק בכל

המושבות, שב העירה והתחיל מבקר בכרמים ובגנים אשר בסביבה ועמד על הלקויים שבהם, שהביאו אותם לידי ירידה גדולה הקרובה לחורבנם מחמת מחלת הפילאקסרה. אז ערך הרצאה מפורטת ושלח אותה אל הוועד הפטרבורגי, שהיה סניפו של הוועד המרכזי של חברת יק״א בפאריז. בהרצאתו זו הציע שורה שלמה של אמצעים לשיקומם של המשקים במושבות, וגם למשיכת תושבי הערים לעבודות חקלאיות, בצירוף הוראות לבעלי הכרמים והגנים לריפוי גניהם וכרמיהם והבראתם. אחרי שהצעתו נתאשרה, הגיש בקשה לעירית סורוקי להחכיר לו עשרים וארבע דסיאטינות קרקע מחוץ לעיר לעשרים וחמש שנה. בהשתדלות נבחרי היהודים והשפעתם של בעלי יכולת אחרים נתמלאה בקשתו. ומודד־הקרקעות העירוני מדד וסימן לו את החלקה שנקבעה לתכלית זו. הוא גדר את החלקה מכל ארבע רוחותיה בגדר לוחות גבוהים עומדים. ביקש ומצא כמאה צעירים מתוך המושבות, אשר יעבדו את האדמה בהדרכתם של האגרונום יוסף מירקין, שהוזמן לעזרתו, ואחרים ללמד את הצעירים את תורת החקלאות לכל סוגיה, למען יוכלו בשובם אל מושבותיהם לשמש מדריכים לכל הקולוניסטים, להורותם כיצד לקומם את משקיהם על יסודות ראציונאליים. הם הם גם שיורו לכורמים להרכיב לגפנים המקומיים זמורות אמריקאיות, שהם הסגולה נגד מחלת הפילקסרה המחריבה את הכרמים. למשתלה הגדולה שיסד הביא שתילים של גפנים ועצי פרי משובחים מצרפת, גם זרעים ושתילים של ירקות, שלא היו שכיחים במקום וחילק אותם בין אלה שהתעניינו בהם. הוא גם חילק בין האכרים הנצרכים הלוואות כסף לתקון בדקי בתיהם ואסמיהם ולגידור חצרותיהם, קנה בשבילם בהמות חליבה וסוסי משא ונתן להם סכומים לכריית בארות. בעיר היה בנק מסחרי בהנהלתו של נ. קיטרוסר. אולם בנק זה נתן הלוואות רק לסוחרים, אך לאלה שמוצאים את לחמם היומי בשוק וכן עובדי האדמה וטבקנים זעירים להם היה קשה להשיג הלוואות, ועל כן טרח הוא, ואחריו גם האגרונומים שבאו אחריו לנהל את המשתלה, להשיג רשיונות לפתיחת קופות הלוואה וחיסכון גם בעיר וגם במושבות. בעזרתן השיגו הנצרכים הלוואות ברבית קטנה ובתשלומים לשעורין. באחדות מהמושבות פתח בתי־ספר מאושרים על ידי מחלקת החנוך אשר בעיר הפלך, עזר להן לפתוח ספריות ברוסית ובעברית. ועוד הרבה עשו זפעלו אטינגר ואגרונומי יק״א לטובת העיר והמושבות. אולם בעקב המרידות וההפכות שהתחילו ברוסיה לאחר תבוסתה במלחמתה עם היאפאנים בשנת 1904 שמו השלטונות בקישינוב ובסורוקי גופא עין רעה באטינגר, שהשפעתו על היהודים והנוצרים בעיר ובסביבה היתה גדולה, ושמו בשנת 1906 אותו ואת האגרונום סגל עוזרו בסוהר. בקושי רב עלה שחרורו. אז עזב את רוסיה ויצא בשליחות חברת יק״א לנהל את מושבות ארגנטינה. אחרי כן נשלח לתור את ארם־נהרים ולראות אם הארץ תצלח להתיישבות יהודית. ולבסוף עלה עם משפחתו לארץ־ישראל. מנהלי המשתלה והאגרונומים שבאו אחריו המשיכו ללכת בדרך אטינגר עד שבאו הרומנים, ואז בא הקץ למשתלה, אשר הביאה טובה רבה וברכה לעיר ולמושבות וגם כבוד ותהילה. שר הפלך אורוסוב שנתמנה לנהל את החבל, ביקר בסורוקי ובמשתלה והקדיש לה ולמיסדה עמודים שלמים של תהלות בספרו „כתבי שר הפלך״ שפירסם. גם המיניסטר לחקלאות בצרפת ומלומדים במקצוע החקלאות כתבו הרבה שבחים עליה לאחר שביקרו אותה.

עד סוף שנות השמונים היו יהודי סורוקי, ככל יהודי בסרביה, שקועים ראשם ורובם בחיי חולין: במשא ומתן עם אכרי הכפרים (בחדשי החורף קבלו מהם הללו הלוואות על חשבון „פוני וורדי" — לחם ירוק, כלומר היבול הבא); בסחר־מכר בינם לבין עצמם; בכל סוגי מלאכת־יד; בעבודת האדמה, בגידול גפנים ותוצרת יין וגם במטע טבק. בעבודות אלה השתתפו גם הנשים, הילדים והילדות וגם הנוער שהתבגר. בשעות שמחוץ לעבודה היו להוטים אחרי אכילת בשר עוף ובהמה, ממליגה* בחמאה וגבינת־כבשים (ברינזה). פשוטים היו במנהגי יום יום בביתם ובחברת אנשים ומוגבלים וחסרי מעוף במאווייהם ובשאיפותיה. הם היו גבוהי קומה, מוצקי גוף ובעלי־כוח. כך היו ידועים בכל ישובי היהודים ברוסיה, וכך תארו אותם סופרים אחדים בספריהם פה ושם.

לבם לא הלך אחר המתרחש בעולם הגדול. אך חזקים היו באמונתם. שמרו על תפלות בוקר וערב בביתם בימי חול, ובשבת וחג בבתי־תפלה. נהנו ושמחו כשנקראו ל„עליה", אף על פי שלא תמיד יצאו מפיהם הברכות על התורה בלי שבושים. את ימי המנוחה שמרו אמנם לא בדיוק על פי „שולחן ערוך". כי טפלו בבהמותיהם וסוסיהם ללוותם אל העדר ואת סוסיהם אל באר המים להשקותם, ושיחותיהם היו על ענייני חולין. רובם לא היו זהירים בקריאת פרשת השבוע עם הטעמים, בלמוד פרקי „אבות" בשבתות הקיץ ובאמירת „ברכי נפשי" בשבתות החורף. תחת זאת אהבו להקשיב לשירת חזנים עם מקהלותיהם כשבאו העירה לשבת שמברכים על החודש.

מפעם לפעם באו העירה „יהודים טובים", „צדיקים", מאזאראניץ, מרשקוב. לפעמים גם צדיקים מפורסמים יותר, מסאדאגורה, מראחמאסטריבקה, מבאטושאן ואחרים. לחייטים היה צדיק משלהם, ר' יוסילה' „יהודים טובים" אלה באו עם גבאיהם העירה ושהו בה כמה ימים, ולפעמים גם שבוע, או שבועים. אז באו המונים, ולאוו דווקא מהחסידים הקבועים בלבד, אל ה„שולחן" בליל שבת ולמחרת היום ל„קדושא רבא" וגם לשלוש סעודות" ו„למלווה מלכה". על השולחן עמדו בקבוקי יין ופשטידות שמנות ששלחו לכבודם. ישבו הבאים והקשיבו ל„תורת" הצדיק מבלי שהבינו בה אף מלה. אכלו, שתו וחטפו „שיריים". נהנו מהזמירות „מנוחה ושמחה" „יה רבון" ועוד. במוצ"ש יצאו גם ברקודים. בערבי החול באו נשיהם אל הגבאי, שלמו לו בעד "פתקה" שערך למענן. שלמו גם את ה„פדיון" ל„רבי" ונכנסו עם הפתקה לפני ולפנים. הן הוסיפו תוך בכי, רתת ופחד מלואים למה שכתב הגבאי בפתקה. הרב ברך את מרות הנפש והבטיח להן שהקדוש ברוך הוא ימלא את כל משאלותיהן והן נפרדו מאת הצדיק בלב שהוקל ממשא היגון והצער. נסע ה„צדיק" לדרכו, והחיים שבו למהלכם הרגיל. בשנת 1902 בא הצדיק ר' נחום שפירא מעיירתו יאמפל והתיישב בסורוקי. מאז זכתה העיר ל„יהודי טוב" משלה ונוסף לה כבוד בגללו.

לפעמים רחוקות סר העירה „משולח" מאיזו ישיבה בארץ הקדושה. הוא סיפר להם בנגון מיוחד על דבר הסמבטיון ועשרת השבטים אשר מעבר לו, העומדים מוכנים ומזומנים לערוך קרב עם מלכי גוג ומגוג, יכריעו אותם ויגאלו את כל שבטי ישראל מן הגלות ויביאום לארץ הקדושה. הם מחכים רק לאות, שיתן להם מלך המשיח. שמעו המאזינים באזנים

* לחם־דיסה מקמח טירס שהאכרים המולדובאנים בבסרביה נוהגים לאכול במקום לחם.

פקוחות ובפיות פתוחים ושילמו אחר כך למשולח ביד רחבה. באו גם מגידים ודרשנים מישיבות ליטא והם הטיפו דרך אגב דברי מוסר למאזינים על עבירות שבין אדם לחברו ובין אדם למקום, והדברים עוררו אותם לתשובה. הם היו משלמים למגיד, כשבא אליהם בלוית השמש לבתיהם, שכר דרשה וחשבו שיצאו בזה ידי חובתם גם לו וגם לאלוהים.

החינוך בעיר היה עד שנות התשעים לפי המקובל בכל בסרביה משנים קדמוניות. ההמון שלח את הילדים (ולא את הילדות) בהגיעם לשנת חמש ל„חדר" דרדקי. עד אז התגוללו בחצר או בחוץ. מלמדי דרדקי היו מגידולי המקום, יהודים פשוטים נעדרי תורה וידיעות העולם, שלא היה להם, כמובן, כל מושג מתורת הפדגוגיה. ורק מהיותם רעי־מזל במלחמת החיים, אחזו בהוראה לפעוטים שלפי דעתם ודעת ההורים לא דרשה לא תורה ולא חכמה. עיקר דרישת האם היה, שהמלמד יחזיק את ילדיה ביד חזקה ולא יפריעו לה בעבודתה. לא עמדו ההורים על מספר הילדים, שה„רבי" יכול לאסוף אל „חדר"ו, ובלבד שלא ידרוש שכר־לימוד גבוה. אסף לו המלמד תינוקות כמה שיכול, קיבל ריש־דוכנא שאסף בכל בוקר את הפעוטים והביא אותם החדרה. בימי סגריר נשא אותם שנים ושלושה על גבו. בצהרים היה מביא להם אוכל. לפנות ערב היה מחזירם לבתיהם. ובשעות שהיה פנוי מעבודה זו היה עוזר ל„רבי". כי היה מזוין גם הוא ב„חוטרא" (טייטל בלע"ז) והראה לילדים מתוך „סדור" וצווה עליהם לחזור, שזאת היא א' וזאת ב' וכו'. וכשהגיעו כבר לנקודות, הורה להם שפתח־בית — בַּא, קמץ־גימל — גָא וכו'. כשנתיים ולפעמים שלש שנים התגוללו הפעוטות על הרצפה עד שסיגלו להם קריאה פחות או יותר רהוטה ב„סדור", וקריאה אטית גם בתרגום אונקלוס. למדו על פה „מודה אני" וברכות אחדות על לחם ועל פרות ויין ועל רעמים וברקים. ואז ל„חדר־חומש". גם מלמדי־חומש אלה היו על פי רוב מקומיים ועניים בידיעות התורה ודרך־ארץ. הם התחילו ללמד את הילדים מפרשת „ויקרא" והיו פותחים בהסברה למה האלף ב„ויקרא" זעירא. במשך שלוש ארבע שנים למדו ראשונה פרשה אחת מפרשיות השבוע ואחר כך עד „חמישי" ולבסוף סדרה שלמה. הוא הכניס אותם גם לשער רש"י, שלמדו פסוק אחד, או שנים לשבוע. אגב למדו על הסדר מתוך ה„סדור" תפילת חול ושבת, שחרית, מוסף וערבית, וגם למצוא את התפילות לחגים. הרבה הורים הסתפקו ב„קורס" זה בכלל, במצאם שבניהם בין כך לא יהיו רבנים ומה שרכשו בחדריהם די להם. והם הוציאו אותם מן ה„חדר" מיד אחר למדם כיצד להניח תפילין ומסרו אותם לבעלי מלאכה, לחנויות שונות, או לקחו אותם לעבודה במשתלת הטבק. רק מעטים מהילדים, אלה שנתפרסמו כבעלי „ראש טוב", והוריהם היו פחות או יותר בטוחים בפרנסתם, — מסרו את בניהם ל„„חדר" גבוה יותר, שמלמדו היה ליטאי ונחשב לתלמיד־חכם. אלה למדו כבר דף גמרא משלוש ה„„בבות". אחר הצהרים עבר עמהם המלמד על פרשת השבוע עם רש"י, נביאים ראשונים ופרקים מתהלים. לפני החגים עברו גם על ה„מגילות" המקובלות לקריאה באותם החגים, וגם על „אקדמות". תלמידים אלה כשהגיעו לשנת החמש־עשרה, שבע־עשרה עזבו את ספסלי ה„חדרים" ויצאו לעולם המעשה בקחתם אתם „ספיח" ו„שחיס" מכל אשר למדו בחדרים, והתכוננו לקראת שדוכים. רק מעטים מבין אלה האחרונים, שניחנו בחשק מיוחד לתורה והוריהם יכלו „לשאת על כתפיהם", עברו ל„חדר" הגבוה מעל גבוה, שבו לימד מלמד ליטאי, שנתפרסם לחריף ובקי, בתורות שבכתב ובעל פה וגם ידען בחכמות חיצוניות. הוא קיבל תלמידים כאלה במספר מצומצם, נתן להם שעורים בתלמוד והכשירם לעבוד

בעצמם על דף גמרא ולקרא אותו לפניו. הוא הוסיף עליהם „תוספות" ומקומות נבחרים במהרש"א. הללו למדו את פרשיות השבוע עם „אור החיים", „אבן עזרא" ו„כלי־יקר", לקוטים מ„שולחן ערוך" ו„פסוק", כלומר נביאים אחרונים. המהדרים הוסיפו עוד קצת דקדוק שפת עבר וכתיבת מליצות בעברית. אלה זכו על פי רוב לשדוכים הגונים ונחשבו בעיר לאברכים טובים „לאלוהים ולאנשים".

והיה עוד סוג צעירים שיצאו דווקא משכבת העניים שבעיר, אשר תשוקתם לתורה והתמדתם לא ידעו גבול. הללו נכנסו כתום תקופת ה„חדר" לקלויז הטלנאי, או לבית מדרש אחר, התאבקו בעפר הרבנים, השוחטים והאברכים יודעי־התורה, למדו הרבה ביחידות או בצוותא תלמוד ופוסקים, קראו הרבה בספרי דרוש ומחקר, שנמצא בספריות הקלויז, למדו בעל פה את דברי הנביאים, פרקי־תהלים ודברי שיר ומליצה ככל שמצאו. בסתר הגו גם בספרי השכלה, למדו את שפת המדינה ושפות אחרות, עסקו גם במדעים והצליחו בהם ולמדו אחר כך בתור אכסטרנים. ומי שהיה בר־מזל זכה להדחק ולהכנס גם לאוניברסיטה...

כל זה נאמר בנוגע לבנים. כל אב ואפילו מן העניים דאג לכך, שבנו ידע, לפחות, להתפלל, לומר „קדוש" על פה ו„קדיש" לאחר מות ההורים, ו„יוכל להיות יהודי". לא כן הבנות. מילדותן למדו הילדות בבוקר מפי האם „מודה אני" אחר כך בגדלן את שאר הדינים והמנהגים כעין מליחת הבשר, שמירה מתערובת בשר בחלב, דיני חלה, וכל זה אגב הדרכה בעבודת המטבח ובנקיון הבית, בכיבוש ותקון לבנים ושאר העבודות השייכות לבעלת־בית. כך למדה הבת לשמור דיני טהרה וטומאה ולהיות לעזר לבעלה כבעלת־בית טובה ואם מסורה לילדיה. „חכמות חיצוניות" לא למדו. כי למה הן לאשה? גם את שפת המדינה לא למדו. ה„גורדובוי" (השוטר) ונושא המכתבים ו„השבת־גוי" ידעו לדבר עמהן אידית או מולדאבית. ומובן שכל האכרים, שעמדו עמהן בקשרי מסחר, והם גם היו לקוחותיהן בחנות, בבתי היין וב„ירידים" היו ברובם הגדול מולדובאנים. ומתי ישתמשו ברוסית? היו בעיר שנים, שלושה „שרייברלעך" שהיו מבקרים בבתי ההורים, שהיו להם ילדות ולמדו אותן א"ב וקריאה ב„סדור" וכתיבה על פי „שורה גריסלעך". והיה בעיר עוד מוכר ספרים הנושא חבילתו על גבו, והיה ממציא לצרכנים גם מיצרכי־דת כמו מזוזות, ציציות, לוחות השנה, ספרי רומל, וגם נתן רומנים וספורים של שמ"ר, בוכבינדר בלוקשטיין ואחרים לנערות בוגרות שלמדו באיזה אופן לקרוא יהודית וקיבל מהן שכר שבועי בעד הקריאה.

היו נסיונות להקמת „תלמוד תורה" בשביל ילדי העניים. אך מוסד זה היה עני ועלוב ביותר. מזמן לזמן הודבקו הודעות על דלתות בתי התפילה בעיר, שנפתח „תלמוד תורה". ומלמד אחד, או שנים אספו ילדים אחדים ליד אחד מבתי התפלה, כדי שיוכלו אחר כך לחזור על פתחי בעלי־הבתים ולאסוף תרומות לטובת תלמוד־תורה, השקול כנגד הרבה מצוות. ויש אשר שנים שלושה עסקנים צבוריים, שלא זכו לתפוס מקום נכבד בקהל, אמרו לעשות להם שם ולזכות גם למצווה. הלכו ומצאו להם ילדי עוני אחדים, הושיבו עליהם מלמדים באחד מבתי־התפלה, חלקו ביניהם חומשים ו„סדורים" ואמרו להם: שבו והפיצו תורה בין בני ישראל, ואנו נדאג לשכרכם. ואולם גם למוסדות אלה, כמו לחדרים שנוסדו על ידי המלמדים לא היה בסיס חזק והם התמוטטו מהר ונסגרו, ובני העניים הסתובבו בעיר ללא כל חינוך ולימוד.

בשנת 1861 נפתח בעיר סורוקי על ידי הממשלה שהתכוונה לרוסיפיקאציה, בית־ספר יהודי למתחילים. בתכנית היה לימוד השפה הרוסית, חשבון, גיאוגרפיה והיסטוריה, למוד השפה הרוסית וראשית למודי־טבע. וכן ניתנו שעורים מיוחדים ל„ביבליה" ו„קאטחיזם" (למודי הדת). כל הלמודים האלה היו צריכים להיות ברוסית, המנהלים והמורים יכלו להיות מגומרי בתי המדרש למורים בווילנא או בז'יטומר. למנהל של בית־הספר הממשלתי הראשון נתמנה אחד בשם בארחאש מחניכי הסמינר הז'יטומירי. הוא שכר בית בעל שתי קומות ברחוב הסובורני, הזמין רהיטים, שולחנות וספסלים מחוברים יחד, כל אחד לשני תלמידים, ושאר רהיטים הנחוצים לבית ספר. הוא בעצמו הזמין לו חליפת־שרד, שעל מעילו התנוססו בשני טורים כפתורים מוזהבים, עם נשר בעל שני ראשים — סמל המדינה הרוסית — ועל ראשו כובע מוקף סרט־קטיפה כחול ומעוטר בנשר כנ"ל — באמצע מול פניו. כל אלה שיוו לו מראה של פקיד ממשלתי, אשר כל אזרח חייב בכבודו. המנהל הכריז על פתיחת בית הספר ברוב פאר והדר ועל הרשמת תלמידים, שילמדו אותם חינם. ואולם ההורים לא השתתפו בשמחה זו וגם לא רשמו את בניהם, מיראה פן יסירו את לב בניהם מהיהדות ויעשו אותם ל„גוים". שנה ושנתים התנהלה בבי"ס זה העבודה במחלקות ריקות כמעט. המנהל האשים את המלמדים, שהם חותרים תחת בית־הספר ומניאים את לב ההורים משלוח את בניהם אל המוסד הממשלתי מדאגתם פן יבולע להם. מה עשה? לקח את המורה שנשלח לו לעזור בלמודים והלך עמו לבקר את ה„חדרים", לרשום שם את שמות התלמידים, הלומדים בהם, ואת שמות הוריהם, ולצוות על המלמדים, שישלחו אותם לשעות הבוקר לבית הספר, והם המלמדים ילמדו אותם רק אחרי הצהרים.

בימים ההם נתפרסם חוק מטעם הנהלת גליל־הלמודים הממשלתי באודיסה, שכל המלמדים חייבים לעמוד בבחינה בפני וועדה שנמנתה לכך. ורק אחר שיעמדו בבחינה, יהיה עליהם להכניס לאוצר הממשלה שלושה רובל ויקבלו תעודה, שתתן להם רשות ללמד תלמידים בחדרים שיסדרו אותם על פי כללי ההיגינה. המלמדים לא היו מוכנים לבחינה. חסה עינם גם על שלושת הרובל. והיכן ישיגו דירות מרווחות ורהיטים היגייניים? הם לא השגיחו ב„גזרה" החדשה והמשיכו את מלאכתם באיסור. אך מכיוון, שמנהל בית־הספר הממשלתי התחיל רודף אותם, ובכל שבוע הלך לבדוק את חדריהם, העמידו צופים בכל פינה מסביב ל„חדר". וכאשר ראו הללו מרחוק „כפתור" מתקרב אל „ה„חדר", הזהירו בצפצופים על הסכנה. נתן ה„רבי" אות והתלמידים קפצו דרך החלון החוצה ונפזרו לכל עבר. והמלמד הסיר את הספרים מעל השולחן והסתיר אותם, ואת הספסלים הכניס למטבח, או הוציאם אל החצר, והוא עצמו השתטח על הספה ועשה את עצמו כישן. באו המנהל ועמו המורה ולפעמים גם עם שוטר, וחזר מרומה ומרוגז כלעומת שבא. אך קרה גם אשר, מלמד זה או אחר נתפס בעוונו, נשפט ונענש בקנס ממון. חפושים אלה הכניסו רוח רעה גם בין המלמדים והביאו אותם לידי דלטוריות ומלשינות ו„חדרים" אחדים נסגרו...

המנהל בארחאש הצליח רק מעט בעבודתו. שנים אחדות אחרי פתיחת ביה"ס עזב את משרתו בסורוקי ועבר לקישינוב לנהל שם בית־ספר ממשלתי כזה, ולסורוקי

נתמנה מנהל אחר בשם סובלמאן, שהיה ער ופעיל יותר, והוא הצליח להרים את ערך המוסד בעיני התושבים, אשר התרגלו אליו במשך הזמן. ביזמתו של סובלמאן נפתחו ליד בית־הספר בתי מלאכה לנגרות, למסגרות ולכריכת ספרים. בתי־מלאכה אלה משכו אל בית־הספר מספר רב של תלמידים. אז נשלחו לבית ספר זה עוד שני מורים, מהם אחד בשם מנחם ניימאן, חניך הסמינר הווילנאי, תלמידו של יהושע שטיינברג. הוא ידע יפה את השפה העברית ואת התנ"ך, והשתדל להורותם לתלמידיו. ביתו היה בית ועד לצעירים המשכילים בעיר. בהשתדלותו שלחה חברת מפיצי השכלה בפטרבורג לבית־הספר ספרים עברים ורוסים לפתיחת ספריה ליד בית הספר. אולם חניכי המוסד קבלו לקריאה רק את הספרים הרוסים, והסתלקו מקרוא את העבריים. לעומת זה באו צעירים משכילים עירוניים ובקשו ספרי קריאה בעברית. אך המורה י. קנטור, שנתמנה לספרן והיה לפי השקפתו ממפלגה שמאלית קיצונית, סרב למלא את בקשתם.

באמצע שנות התשעים מת המנהל סובלמאן, ונתמנה תחתיו מנהל שלישי בשם קניג, והוא לא הראה חריצות, ערות ומסירות לתלמידיו כקודמו. המורה ניימאן עזב את בית־הספר וחזר עם משפחתו לוויטבסק עיר מולדתו. אז ירד מעט כבודו של בית־ספר זה בעיני התושבים.

המפנה במהלך החנוך העברי וגורמיו

שנוי גדול בהשקפת ההורים על חינוך בניהם העברי והכללי כאחד בא בשנות התשעים. הפרעות והגזרות של שנות השמונים והשנאה ליהודים בכל המדינה זעזעו את היהדות הרוסית ובתוכה גם את היהדות הבסרבית. תנועת ההגירה, שתקפה את הבסרבאים, לארצות אמריקה ובחלקם גם לארץ־ישראל, בלבלה את תושבי סורוקי וערערה את בטחונם לשבת עוד שלווים בעירם אשר נקשרו אליה, והם ראו צורך להתאים את חינוך בניהם לתנאי הזמן ולהכשירם שיוכלו למצוא את דרכם בחיים, כאשר יהיו נאלצים להגר לאיזו ארץ אחרת. ואז בקשו להם מורים בעלי השכלה רבה וידיעה בשפות עברית ורוסית וגם בלשונות אירופיות. צורך זה והדרישה לחינוך מודרני יעיל הביאו מורים מליטה. בני עשירים ואמידים התחילו מתכוננים לבתי־ספר תיכוניים שונים: קלאסיים, ריאליים ולמסחר. בסורוקי נפתחה גם גמנסיה לבנות. ובית־ספר טכני לנערים. אלה שגמרו בהם את חוק למודיהם נסעו לאודיסה, לחארקוב, לקיוב, למוסקבה ועוד להמשיך את למודיהם בבתי מדרש גבוהים וכמה מהם שבו משם רופאים, מהנדסים, עורכי־דין וכו׳.

אך היו בין ההורים בעלי הכרה לאומית חזקה וחובבי ציון. הללו אמרו לתת לבניהם קודם השכלה עברית לאומית ולהכין אותם לעלייה לארץ ישראל. אז באו העירה מורים עברים. הראשון היה יצחק גרודזנסקי. אחיו בנימין שהיה מן החרדים, הסתדר באיזה אופן במוסקבה, ובין תלמידיו היה גם מ. מ. אוסישקין. בשנות שלטונו של הצורר סרגיי אלכסנדרוביץ במוסקבה נגזרה גזרת גרוש על התושבים היהודים בעיר „הקדושה". אז בא בנימין גרודזנסקי לסורוקי, עיר מגוריו של אחיו יצחק. בניגוד לבנימין אחיו, היה יצחק חפשי בדעות. בבית־התפלה לא נראה. בלמדו עברית לתלמידיו היה נוהג לתרגם להם מלים עבריות בגרמנית, כמו: נביא — א פראפעט; כהן — א פריסטר, מזבח — א אלטאר,

אישָה — א פייראפער, עלמה — א מעדכען וכיוצא באלה. דרכו זו מצאה חן בעיני האמהות והבנות, שחשבו את עצמן למתקדמות, והוא הצליח במלאכתו. במשך שנים אחדות רכש לו בית יפה וחצר גדולה לו ברחוב הקישינובי. כשנזדקן וחדל לעסוק בהוראה, קנה לו פרות חולבות והוא בעצמו טיפל בהן. חלב אותן ומכר את תוצרת החלב והיה מלווה את הפרות אל העדר וחי חיים פשוטים. היו לו שלושה בנים ובת יפה אחת. בנו מרכס היה מוכשר מאד במתמטיקה ובכימיה ולמד בהצלחה באוניברסיטה במוסקבה. הוא הצטרף לנוער הציוני. בנו השני גמר את חוק למודו בבית־ספר טכני גבוה ונתקבל למכונאי במסילת הברזל בסאמארה. משרה נדירה מאד בימים ההם, כי הרחיקו אז את היהודים מכל שרות ממלכתי אחראי.

השפעתו של גרודזינסקי על הדור הצעיר לא היתה ניכרת. השפעה גדולה וטובה באה מצד שלושה מורים ליטאים שהביאו מהפכה בחיי הדור החדש. הראשון היה צבי אייזנשטאט ע״ה אבי הסופר ד״ר משה־אליעזר אייזנשטאט, שהיה רב מטעם בפטרבורג עד בוא הבולשביקים (נפטר בשנת תש״ד בניו־יורק). צבי אייזנשטאט בא לסורוקי מאחת הערים בליטא ובמשך עת קצרה רכש לו את לב יודעיו במידותיו התרומיות ובידיעותיו העבריות והכלליות. הוא מצא לו שעורים בבתי עשירים והיה מלמד אותם תנ״ך וידיעות השפה העברית ודקדוקה והעמיד חבורה של תלמידים משכילים. ההורים כיבדוהו ותלמידיו העריצוהו. מותו הפתאומי, משבץ־הלב אשר תקפהו, בבית אחד מתלמידיו הרעיש את כל אנשי העיר. ותלמידיו הוציאו לזכרו ירחון עברי (יצאו תשע חוברות) בשם: „הצבי״, שנכתב ביד בכמה העתקות והופץ ביניהם ובין קוראי עברית אחרים.

קרוב לאותו הזמן באו שני מורים צעירים שהשפיעו הרבה על הפצת השכלה ותרבות בעיר. אחד מהם, קדיש־יצחק אברמוביץ־גינזבורג היה אדם רציני, ממעט בדבור ולא היה איש רעים. אך עשיר היה בידיעות השפה העברית וספרותה וכן גם בספרות הרוסית ונתפרסם כפיקח. הוא מצא לו מהלכים בבתי העשירים והאמידים, שמסרו לו את בניהם ללמדם. מזמן לזמן היה מפרסם בעתון „המליץ״ ובמאספים שערך והוציא מאמרים וספורים. לבסוף נמאסו עליו השעורים הפרטיים. בראשית המאה הנוכחית עמד בבחינה ממשלתית, קיבל תעודת מורה ועבר למושבה דומברובני, לנהל בית־ספר, שחברת יק״א פתחה שם. במשרתו זו עבד עד בוא הרומינים לבסרביה. כאשר חלה, העבירוהו לבאלצי לרפאו, ושם מת.

השני, נוח רוזנבלום, בא גם הוא מעיירה ליטאית. הוא היה צעיר מחברו אברמוביץ־גינזבורג, יפה פנים, איש רעים, מקפיד על חצוניותו ומלבושיו שיהיו נקיים ויפים. נשא לו אשה מקומית אשת חיל. היא פתחה לה חנות מכולת, והוא קיבל שעורים פרטיים ועסק בהוראה ובכתיבת שירים, שהיו מופיעים ב״המליץ״ ובחוברות שהוציא החכם זאב יעבץ ע״ה בירושלים. שיריו משכו אליהם את תשומת לבם של הסופרים יהל״ל, טביוב ומבקרים שונים, שהקדישו להם מאמרי הערכה, ויצא לו שם של משורר עברי. כל צעירי העיר יודעי עברית התרכזו סביבו. היו לומדים משיריו על פה ושרים את אלה שנתחברו להם מנגינות ביחוד ע״י המשורר עצמו, שהיה בנערותו משורר אצל חזן בריגא. שירו: „שאו ציונה נס ודגל״ מושר עד היום גם בארצנו. הוא גם תרגם את שירו של אליקים צנזור: „המחרשה״ ואת השיר „במקום שם ארזים״. בסוף שנות התשעים קראהו העורך והמו״ל ל. רבינוביץ לפטרבורג להיות עוזרו בעריכת ה„מליץ״, כי היה בעל דקדוק ומגיה טוב. והוא עבר לשם

עם משפחתו כעבור זמן, בראשית שנות המהפכה ברוסיה נסגר העתון „המליץ" רוזנבלום לא יכול לשוב לסורוקי, ונשאר בעיר הבירה הטרופה בימי המהפכה והתפרנס בעבודות ארעיות. הוא הוציא שם פואמה שירית גדולה בשם ה„אסופי". בימי שלטון הבולשביקים הורע מאד מצבו החומרי והוא מת בבדידות ובעוני רב, שכוח ועזוב על ידי הכל.

אברמוביץ־גינזבורג ונוח רוזנבלום יסדו בעיר סורוקי „חדר מתוקן" על פי השיטה עברית בעברית, שהיה אז הראשון והיחידי בבסרביה. הוא נתקיים כשנתיים ונסגר מחמת חתירת המלמדים והמורים תחתיו, כי ראו בו סכנה לקיומם.

חיבת ציון וציונות

ברכה לעצמה קובעת התנועה הלאומית בסורוקי, בצורתה הראשונה בשם „חיבת ציון" — „הציונות" שנקלטה — עם הופעת ד"ר הרצל ו„מדינת היהודים". תנועה זו השפיעה מאד על מהלך החינוך והתרבות בעיר ושינתה את צורת החברה העירונית ואת הלך המחשבה של הדור הצעיר ומשאת נפשו. עוד בסוף שנות השמונים, כשהופיעה חיבה זו לציון בשמי היהדות, נוסדה בעיר סורוקי חברת „שפה ברורה", שחבריה היו מתאספים לעתים קבועות ולומדים את לשונם לדבר עברית. הם העזו לדבר עברית גם ברחוב, כדי לעשות לה פרסום. שיחם והגיגם היו על עלייה לארץ־ישראל. הם עשו נפשות לה גם בין בנות העשירים וגייסו חברים לוועד חובבי ציון באודיסה. הקבוצה האינציאטיבית השתדלה בפני השלטונות וקיבלה רשיון ליסוד „אגודת חובבי־ציון" בעיר. כדי שהמתנגדים השונים לא יוכלו לפגוע בה פיתחה האגודה פעולה ורכשה כמאתים חבר לוועד האודסאי. חבריה היו אוספים תרומות בביקוריהם בחתונות, בברית־מילה ובכל סעודה של מצווה בכלל, ובמסיבות ידידים. בערב יום הכיפורים היו מעמידים „קערות" לישוב ארץ ישראל בבתי התפילה והיו שולחים את הכספים לוועד האודיסאי ורשימת התורמים ו„הקערות" לעתון ה„מליץ", כמנהג הימים ההם.

כך נמשך הדבר עד שנת 1897, כשהופיע הרצל על במת העם העברי. מאז הלכה וגדלה ההתלהבות בעיר. מטיפים לאומיים היו מבקרים בעיר, ומעוררים את ההמונים בנאומיהם, ש„חצבו להבות אש", וקראו אותם להצטרף לתנועה. ביחוד גדלה השפעתי של המטיף הנודע יבזורוב ע"ה, שנפטר בארצנו. לשמוע את נאומיו היו באים אל בתי־הכנסת והתפלה כל עתודי העיר: אילי הכסף, האינטליגנציה המדופלמת, כל אלה שעמדו תמיד מרחוק לענייני עמם ובפרט לתנועה „שוביניסטית" השייכת לארץ־ישראל. הם באו, שמעו, והזיק היהודי נדלק והתלהב בלבם.

אגודת הציונים בעיר גדלה. מנהליה התקשרו עם המרכז הקישינובי. המכתבים של „לשכת המכתבים", שנערכו על ידי מנהלה הד"ר ברנשטיין־כהן ז"ל, חבר הוועד הגדול של ההסתדרות הציונית, והועתקו וסודרו על ידי המזכיר נחום רויטמאן ע"ה ברוסית והמזכיר פסח אברבוך ע"ה בעברית, נתקבלו לוועד הסורוקאי ונקראו באספות כלליות, שנועדו לתכלית זו. לפעמים היו מתעוררים באסיפות אלה וכוחים סוערים, אשר החריפו ביחוד בימי הפולמוס הגדול בין הרצל־נורדוי ובין אחד העם דעת הקהל בסורוקי עמדה לצד מנהיגי הציונות.

כשנתפרסמה ההכרזה על מכירת מניות של הבנק הקולוניאלי קבלו עליהם גם אחדים מעשירי העיר, ביניהם העשיר המשכיל משה קיטרוסר, שהיה ממגורשי מוסקבה, להפיץ את המניות. נמכרו כארבע מאות מניות. בזמן ההוא עזבו את עירם שני צעירים משכילים עברים ממשפחות אמידות, הוכברג והרמן, ועלו ארצה. אחריהם עלו ארצה חבריהם אפרים קומורובר ואחיו נחום עם משפחותיהם והשתקעו בנס־ציונה. ה„אגודה״ הציונית עבדה במרץ לטובת „קרן הקיימת״ משנת הווסדה. התנועה הציונית בסורוקי הרימה גם שני קורוספונדנטים, אברהם מיילר וחיים־צבי פריזאנט שהיו מפרסמים בעתון „המליץ״ במשך שנים על המתרחש בעיר ובסביבה וביחוד על כל הנעשה בתנועה הציונית ובתרבות וחנוך. העבודה הציונית והתרבותית קשרה קשרים אמיצים בין העיר ומושבותיה. ואף מעיירות של מחוזות אחרים פנו אל הוועד בסורוקי בשאלות שונות, והוא שלח אליהם הוראות שונות.

אותו דור התחייה הקים בנים ערים ופעילים בכל שטחי התנועה הציונית. והמוסדות הסוציאליים והתרבות בעיר כמו חיים קרופניק, יצחק חיטרון, אוסוסקין, אברהם הלמאן. בני משפחת גולדלמאן, זלדין, צימרמאן ועוד אחרים, שרשומם נכר גם בשטח החנוך. הם ביססו את ה„תלמוד־תורה״ בהנהלתו של רוטמאן, ושפרו את הלמודים בו. פתחו ספריה עברית עירונית. בימים ההם הפיצו בהרבה טפסים את ספרי הוצאות „תושיה״, „אחיאסף״, את דברי ימי ישראל של גרץ בתרגום שפ״ר, את תולדות היהודים של ז. יעבץ ואחרים. נתרבו קוראי העתונות העברית: „הצפירה״, ה„מליץ״, ה„צפירה״. הפיצו את המאספים „לוחות אחיאסף״, ה„שלוח״, „כנסת״ וה„אסיף״. קראו בצבור וביחידות את מאמרי אחד העם בשאלות ארץ־ישראל, התפעלו והתרגשו מ„פרורים״ אלו. קמו אמנם בעיר גם מתנגדים ומקטרגים מבין הצבור, שדברו סרה על המנהיגים וגם על התנועה והמוסדות שהקימו. ואולם הצעירים ידעו לדבר עם המתנגדים בשער ולהשיב לחורפים דבר. נציגי האגודה היו משתתפים בכנוסים ובוועידות, שהתקיימו בקישינוב ובערים אחרות. הפעילים והרעננים שבהם המשיכו בפעולתם וביזמתם גם אחרי כן, כשהרומנים תפסו את החבל. הם יסדו בסורוקי גם גמנסיה עברית לבנים ולבנות. מנהליה היו על פי סדר החברים פורת, ניידיץ, המשוררים א. מייטוס, ברתיני. אחדים מהפעילים האלה זכו לעלות במשך הזמן ארצה וכל אחד עובד כאן במקצועו לטובת המדינה.

פה המקום לציין, שסורוקי זכתה לצעירים מצויינים יוצאים מן הכלל, שבאו אליה מעיירות בסרביות אחרות, כי לקחו להם נשים מבנות העיר ונשארו לגור בה כמה שנים, והם השתתפו בפעילותם יחד עם הנלבבים המקומיים ויחד עמהם הוציאו את מוניטין העיר סורוקי לא רק בבסרביה לבדה, והיא שימשה דוגמה גם לערים אחרות. מאלה שבאו מן החוץ נזכרים לטוב ולברכה הצעיר יהודה־ליב הכהן פישמאן, שעבר מהמושבה מַארקוּלֶאשטי, שבה נולד, לעיר אשתו, שנשא אז, והתיישב בה. הוא היה מלא ידיעות מכל אוצרות תרבותנו העתיקה והחדשה. התמדתו לא ידעה גבול והוא הקדיש גם כאן את זמנו ללמוד ולחקר בכל מקצועות תורת ישראל וספרותה. אך יחד עם זה מצא לו פנאי לשתף פעולה עם הציונים המקומיים בכל הפעולות, שהזמן גרם. השני לו היה חברו שאול חזן מבנדרי, שישב על שולחן חותנו פנחס אקסלרוד, תלמיד חכם צעיר ואדוק. אך אחרי כן פרש מתלמודו, היה לאכסטרן, נכנס גם לאוניברסיטה והוכתר בתואר מהנדס. השלישי, משה רוזנבלאט, בא מבריצ׳ני. אדם שהיה, ככסף חי, בעל נשמה בוערת, לוהטת. מהבוקר ועד הערב בחול ובשבת לא ידעה מנוחה. היה מתפרץ לבתי העשירים שבעיר מהנאורים ומבתי האדוקים.

וכן העז לדבר משפטים עם אלה שהיו ידועים כמתנגדים לציונות. התווכח עמהם, תבע מהם, שישלמו את חובתם לאומתם הדוויה והנענה. הוא לא נתן מנוחה גם לחברי הוועד, והוכיח אותם, שאינם ממלאים את חובתם כלפי השעה ההיסטורית. הקהיל קהלות בבתי מדרש ותפילה, נאם והכריח אחרים לנאום. כה היה נוהג כל השנים, שגר בסורוקי אצל חותנו דוד לנדוי. אחר כך נסע קיובה. עבד כמזכיר במשרדו של הפרופסור מנדלשטאם וגם שם היה הרוח החיה בתנועה הלאומית. כשבאו הבולשביקים לשלטון, הצליח להגר לאמריקה עם משפחתו. נתמנה לרב בפיטסבורג. משם בא לניו־יורק ונתקבל לרב ל„עדת יוסף”. בשנת 1947 נפטר בניו־יורק שבע רוגז ואכזבה, שלא עלה בידו לעלות ארצה.

ועוד רביעי ברשימה זו, טפוס מיוחד במינו בשם משולם בראַזר, או בוניאק על שם חותנו. הוא היה בן ברדיצ׳ב; לפי מקצועו היה שען וצורף זהב. שערות ראשו, זקנו ושפמו היו צהובות ועיניו כחולות. הוא היה איש אדוק ונודע כחוקר ובקי בספרות הפילוסופית הדתית שלנו. התנועה הציונית תפסה אותו כשהיה במיטב שנותיו. מאז היו כל שיחו והגיגיו בתנועה ובדבריה. בשבתו בבית מלאכתו בשעת עבודתו, בחנותו של עדיי זהב וקשוטים והלקוחות בוררים להם, מה שמוצא חן בעיניהם; בבית־התפלה, שהיה מתפלל בו, וברחוב שהיה מהלך בכל מקום שהלך, עמד וישב אם רק מצא אזנים פקוחות היה משמיע את שיחתו על הציונות, על גאולת ישראל, על הרצל ונורדוי. אך הוא לא מצא ספוק באנשי שיחו ובמאזיניו עד ששם הרבה ימים ולילות וחיבר ספר שקרא לו בשם „צדקת ציון”, הדפיסו על חשבונו בברדיצב והשתדל להפיצו.

בין המשפחות המהוללות בעיר סורוקי, שתושבי העיר התפארו בהן, בין בנדבת לבם ומעשיהם הטובים לצרכי הרבים ובין בהשכלתן ורוחב דעתן, יש להזכיר עוד את משפחת פלקסר. אבי המשפחה הזאת, שמשון פלקסר היה יהודי תלמיד־חכם ועשיר. בימי נעוריו רכש לו אחוזה בת כמה מאות דסיאטינות ליד המושבה זגוריצה. היה גם בעל הקונצסיה להספקת מלח למחוז. על רקע זה פרץ סכסוך בינו ובין אחד ממשפחת אלתר קיטרוסר. אז פרסם ש. פלקסר, שהיה מפורסם בכל הסביבה כיודע דת ודין בין בתורת המשפט העברי ובין במשפט הכללי והרוסי, מחברת עברית בשם „ויהי ביסורין מלח”, שבה הרצה את כל טענותיו בינו ובין יריביו והוכיח את צדקתו. ביתו היה מחוץ לעיר, מעבר לבית הזמסטבה לרגלי ההר שהיה נטוע כרם גדול ויפה והיה כעין חוילה יפה. בדרך כלל היה פלקסר מבלה עתותיו מחוץ לעיר, באחוזתו, או באודיסה בניהול משפטים, שמסרו לו אנשים בעלי עסק. וכמעט שלא היו לו מגע ומשא עם אנשי העיר ולא התערב גם בעניינים צבוריים. רק בערבי הימים הנוראים היה נראה פלקסר נוסע במרכבתו אל בית־המדרש בראש הרחוב סובורניא שבו היה לו מקום קבוע בצד מזרח, קרוב לארון הקודש. כל שעות התפילה היה עומד על רגליו, עטוף בטליתו, שירדה גם על פניו והתפלל. לא שוחח עם איש בתוך בית המדרש. כתום צום יום הכפורים באה מרכבתו והביאה אותו לביתו. הוא זכה שאחד מבניו, מודי־מרדכי, גמר את חוק למודיו בבית־ספר גבוה לחקלאות בהצטיינות רבה ונכנס לעבודה במיניסטריום למשק המדינה בזמן שלטון הצאר והמשיך בכהונתו זו שנים רבות גם בימי שלטונם של הבולשביקים, כי נחשב לאחד המומחים הגדולים במקצוע זה. בשעתו עשתה התמנותו זו רושם רב בארץ, ותושבי סורוקי התפארו במשפחת פלקסר ובבנם זה.

אנשי סורוקי, ככל תושבי בסרביה, היו בדרך כלל אנשי מעשה ועבודה גופנית, בכללה גם עבודת אדמה לכל סוגיה. בא הערב, עלו על מטותיהם למנוחת הלילה אחרי עבודת־יום קשה וקדמו אשמורת הבוקר. ואולם אי־אפשר לבן אדם בריא לשאת עליו תמיד את עול העבודה, העסקים והדאגות. ישנם ימי שבת וחג האסורים בעבודה ובמשא ומתן מסחרי. וישנם ערבים, שבהם משתתק שאון החיים והמונם. וכדי שלא יציק השעמום מבקש לו האדם שעשועים לנפשו, משחקים ותענוגות, איש לפי אופיו, נטיות רוחו ומשאת נפשו. ואיפה ימצאם בן סורוקי, אשר אין חלקו בין הלמדנים ואינו יכול לשבת בשעות לפנאי ולעיין בספר ? בעיר זו לא היו אנשים, שקוראים להם אמנים, כמו : ציירים, פסלים, קומפוזיטורים, שחקני־בימה וכיוצא באלה. אמנם היו יחידים, שחשו בנפשם ניצוץ של צייר למשל. הללו ישבו וציירו „מזרח" ל„עמוד" של בית־תפלה, גזרו בגליונות נייר של קרטון ציורים דמיוניים והדביקו אותם על בד אדום דק, ואת היריעות האלה תלו על חלונות בתי התפלה. בל"ג בעומר הלכו להלולא דר' שמעון בן יוחאי, או להצדיקים מאופטא ומטולנא. היו גם פסלים. אך הם הראו את כוחם, כשירד שלג רב בחדשי החורף. אז עשו משלג דמות בחור, בחורה וילד או של בהמה, חיה ועוף, וצבעו אותם בצבע כדי שיהיו בולטים ונראים לעין כל. פיגורות כאלה היו חוצבים גם בקרח והם „עמדו" כל עוד היה קר בחוץ. מחוסר אמנים לא היו בעיר כל בי נכאות, תיאטרון ואולם לקונצרטים. ואם כן מה היו שעשועיהם בימי מנוחה ואיפה בילו את זמנם הפנוי ?

בין אנשי סורוקי היו רבים מאד שחבבו את הנגינה. בבית־הכנסת הגדול שימש הרבה שנים חזן ראשי בשם ברוך אומינר, שאירגן לו מקהלה טובה של משוררים צעירים וילדים. בכל שבת־מברכים, בחגים וביחוד ב„ימים הנוראים" היה בית־הכנסת והחצר אשר על ידו מלאים מאזינים עד אפס מקום שהקשיבו רב קשב ל„קומפוזיציות" של החזן ומקהלתו. ו„בעלי אוזן" שבהם ספגו לתוכם את הנגינות שמצאו חן בעיניהם וידעו לשיר גם הם את „השכיבנו", „בצאת ישראל ממצרים", „בראש השנה יכתבון", ותפילות אחרות. ילדים ונערים היו מחקים את „האלטים" ואת ה„סופראנים", את ה„טנורים" ואת ה„באסים".

לחדשי הקיץ השתמש ברוך אומינר בחופש שניתן לו מאת הגבאים ונסע עם מקהלתו להנות קהילות אחרות ב„קומפוזיציות" שלו. ואז התחילו חזנים מערים אחרות מבקרים עם מקהלותיהם בסורוקי לעבור לפני התיבה בבתי תפלה שונים. גם חזנים אלה זכו להמון מאזינים, ואחר התפלה היו המאזינים פותחים בווכוחים בהלכות חזנות ובהערכת הקומפוזיציות של החזנים האורחים.

בעיר היתה תזמורת של כלי־זמר, שהיתה מנגנת בכל החתונות. ראש התזמורת היה הכנר שלמה־זלמן. משנהו חיים שמעון המחלל בחליל. הם היו מפורסמים בעיר, ונתחבבו מאוד על הקהל. בשעת „כסוי הכלה" היו מסעירים את הנפש וקראו אותן יחד עם פזמוני זליג הבדחן לבכי. אחרי החופה, כשהיו המחותנים יושבים ליד שולחנות ערוכים בגלוסקאות לבנות טריות ובבקבוקי יי"ש של 96 מעלות ואכלו את „מרק הזהב עם שקדים" ושאר המעדנים : דגים, בשר עוף צלוי ומטוגן ולפתנים שונים, באותה שעה היו אזניהם פקוחות וסופגות את הנגינות, שניגנו שלמה זלמן וחיים שמעון עם שאר חברי התזמורת שדיברו ומללו אל לבות הסועדים, וחדרו אל תוך נשמותיהם. וכאשר רק נגמרה הסעודה והכרזות

ה„דרשה געשאנק" יצאו כולם אל לב ה„צ'פראן", שהוציאו מתוכו את השולחנות ואת הספסלים, כדי לתת מקום לרוקדים. אז השמיעה התזמורת „פריילכס", בולגאריסקות ורקודים אחרים. אז נפתחו כיסי המחותנים הרוקדים ו„כלי־זמר" קבלו ביד רחבה בעד כל מנגינת־מחול. ו„תבקע האדמה" תחת רגלי המרקדים וינועו קרשי ה„צ'פראן" ומכסהו לקול החצוצרות והתופים והמצלתיים. להתלהבות יתירה הגיעה כל העיר, כאשר אחד הגבירים הזמין ממוהליב־פודולסק לחתונת בתו את הכנר הידוע לשם ולתהלה, איציקל, עם תזמורתו. אז באו מוזמנים רבים ועוד יותר בלתי מוזמנים, שעמדו כל הלילה ההוא על רגליהם והתמוגגו מנחת ועונג לשמוע את איציקל והקאפעלא שלו. בנגנם את ה„פריגיאלא" ואת ה„דוינה", שכנורו של איציקל, קשתו ואצבעותיו נתנו להן משמעות, טעם וקסם שחדרו לתוך כל אברי הגוף ומעמקי הנפש... בימי ה„ספירה" וב„שלשת השבועות", שאין בהן חתונות ושמחות יצאו „חובבי המוסיקה" ידי חובתם בשיריהם ובמנגינותיהם של עוורים עניים נודדים, שסרו העירה עם נעריהם מורי דרכם ועברו מרחוב לרחוב, שרו ונגנו בכנור מרופט שירים עצובים באידית הקוראים לרגש רחמנות.

מסוף שנות השבעים למאה שעברה, אחרי מלחמת רוסיה עם תורכיה, עבר לחנות בעיר גדוד דראגונים. כמעט יום יום היה הלגיון רוכב על סוסיו היפים והבריאים עם קציניו וראשיו בראש לאמונים ותרגילים. עבר הגדוד את כל הרחוב סובורנאיה ממקום חנייתו, בקסרקטין אשר בקצה העיר הצפוני עד הבוז'ורובקי אשר בדרום, ושורה ארוכה של נערים וצעירים מתבטלים מלוה אותם עד שדה האמונים. ובחזור הגדוד מהאימונים היתה תזמרתו מנגנת מארשים שהרעישו את חלל העיר. ואז יצאו כל החנוונים מתוך חנויותיהם ובעלי המלאכה מתוך בתי מלאכתם, ומובן שכל העוברים ושבים ויושבי הקרנות היו מפסיקים עבודותיהם ואת שיחותיהם ומכוונים את הקשבתם ואת עיניהם אל התזמורת עד שנעלמה מעיניהם ועד אשר נשתתק ההד האחרון של חצוצרותיהם המבהיקות בשמש. תזמורת זו שעשעה את חובבי המוסיקה בכל יום שבת, כשעתים לפני ערוב השמש וכשעתים לאחרי כן, וכן גם בימי גנוסיא של הקיסר ויורש העצר, בנגנה בגן הטיול העירוני נגינות קלאסיות וצבאיות ואופרות שונות, לשמחת לבם של חובבי נגינה הרבים שמלאו תמיד את גן־העיר. תזמורת זו היתה מנגנת מזמן לזמן גם במועדון הצבאי בנשפים שונים. אז נקהלו שמה הרבה צעירים וצעירות, והיו מטיילים זוגות זוגות מקשיבים לנגינת התזמורת ומביטים דרך אגב בחלונות הפתוחים לראות כיצד מרקדים הקצינים עם בנותיהם ונשותיהם של דבריהם וגם עם נשותיהם ובנותיהם של האצילים את הפולקות ואת הוולסים

ותיאטרון ? גם הוא היה מזכה את העיר בהצגות שונות, אמנם לא בזמנים תכופים. בתקופה הראשונה, כש„העיר" לא התמשכלה עדיין, הסתפקו התושבים בהצגות פרימיטיביות כגון : „מכירת יוסף", „אחשורוש" או איזה הצגה „מן החומש" שהציגו „חובבים". אחר כך כשבא דור חדש התחילו באים לעיר להקות שקנים יהודים בעלי מקצוע, שהציגו מחזות מהרפרטואר של גולדפאדן, גורדין, לאטיינר ואחרים. מחזותיו של גולדפאדן השאירו בעיר תמיד רושם חזק. לאחר ההצגות של „שולמית", „בר כוכבא", „המכשפה" „שני קונילמלים". לא היה בית בעיר, שלא שרו את השירים של אותם המחזות. השירים של „שולמית" ובר־כוכבא נטעו בלבות הבחורים והבחורות של המון העם געגועים על ירושלים, על בית המקדש, הכותל המערבי, קבר רחל, גבורי ישראל מזמן בר כוכבא. מהם נודעו להם השמות יוחנן מגוש חלב ושמעון בר גיורא, וצרותיו של עם ישראל, שבאו עם חורבן בית־המקדש.

את השירים, ששמעו בתיאטרון שרו אחר כך השוליות בבתים של בעלי המלאכה והמשרתות בבתי העשירים בשעת עבודתן. לא תמיד הרשתה הרשות המקומית להציג את המחזות האלה באידית. היא דרשה מאת השחקנים להציג את המחזות לפחות בשפה הגרמנית, אם אי אפשר להציג ברוסית. הללו היו אנוסים למלא את הפקודה. כאב הלב לשמע ה„גרמנית" הנלעגת המצחיקה שהשחקנים מגרסים בה את שיניהם במאמציהם לשלבה, כשהיא רצוצה ומשובשת, בבטויים על טהרת האידית, שהגניבו לתוך המשחק. היו באות העירה גם להקות רוסיות, שהציגו מחזות משל גוגול, אוסטרובסקי, צחוב, גורקי, ואחרים. גם מבקרי התיאטרון הזה היו ברובם מתוך האינטליגנטים ובני העשירים והאמידים היהודים.

לא חסרו גם מנחשים, ידעונים ומגידי עתידות לפי שרטוטי כף היד, או באמצעות קלפים. הללו היו צועניות, שהיו חוזרות על הפתחים, ולקוחותיהן היו ברובן בחורות, שהתאכזבו באוהביהן; נשים, שבעליהן עזבו אותן ונדדו למקומות רחוקים; בתולות למעלה משלושים, שלא נמצאו להן עדיין גואלים. לפעמים הופיעו בעיר מנחשים מטפוס אחר. יהודי בעל זקן ופאות נושא קפטן ארוך ואבנט רחב על מתניו, בחיקו ספר ישן בכריכת עור, נכנס לאיזה בית ומציע לבעלת־הבית או למשרתת לנחש ולגלות לה את הצפון בחיק העתיד על ידי ספרו המלא רזים וסודות. הוא היה מקבל את שכרו, פותח את ספרו, מתעמק בעיון, מפטיר בשפתיו מה שהוא בלחש ואחר כן אומר לנשים את אשר יקרה אותן בימים הבאים. לפעמים היו באים העירה יהודים משונים גזוזי זקן על ראשם מעין כובע משונה ובגדים דהים עליו ואי אפשר לדעת את מוצאם. על גבם כן־עץ של שלוש רגלים ומעליו קן שבו אנדרפתא או יונה. הוא מוריד אותם מעל גבו ומעמידם על מדרכה שליד אחד הבתים ברחוב ומעמיד לפני הצפור תיבה שבה פתקאות. עוברים אנשים, נשים וצעירות. משלמים לבעל היונה או האנדרפתא את המחיר שהוא שת עליו. מצפצף האיש ולוחש איזה לחש. אז נגשת הצפור אל שכבת חוטי־הברזל, מוציאה את הפתקה בחרטומה ומושיטה אותה לאשה המחכה. הלה קוראה בפתקה בשורות טובות ונחמות והולכת לה שבעת רצון.

יש שטפוס מעין זה מוליך אחריו קוף בכתונת אדומה. בידו תוף קטן, שפעמוני נחושת תלויים לו מסביבו ושלושה או ארבעה ילדים מבני עשר עד שלש עשרה הולכים אחריו. הם פורשים על הכביש מרבד מרופט. האיש מתופף בתופו והפעמונים מצלצלים. מתאספים סביבו גדולים וקטנים. מתחיל הקוף קופץ קפיצות משונות ועושה תנועות מצחיקות. הילדים גם הם רוקדים, מסתובבים כשהם מתהפכים על ידיהם ורגליהם. עומד הקהל צוחק, נהנה ומתענג על החידושים וזורק את מטבעותיו לתוך קערית הבדיל, שהילדים עושי־הלהטים מושיטים לפניהם.

כמעט שנה שנה היה סר העירה קרקס. בעל הקרקס מקבל רשיון מאת העיריה ומעמיד על המגרש הגדול בתוך העיר, המיועד לשוק ול„ירידים", אוהל־קרשים עגול רחב־היקף, מכוסה למעלה יריעות בד. במרכז האוהל הוא מעמיד עמוד גבוה ותולה על ראשו את דגל המדינה המתנופף ברוח, וממעל לכניסה הוא שם שלט גדול עם כתובת: קרקס של האחים גודפרוא. בפנים יש אורוה שבו נמצאים סוסים קטני־קומה וסוסים אבירים וכולם מאומנים לרכיבה, לקפיצה ולרקידה, המראים על פי צוו בעליהם גם את ידיעתם בחשבון, בדפקם בפרסה אחת מספר דפיקות על פי ספרה מודפסת, אשר הוא שם לפניו. מובן שלקרקס יש לוליינים, ליצנים ובדחנים, היודעים להצחיק את הקהל בתנועותיהם ובבדיחותיהם הטפלות, בחורות המדהימות את הרואים ברכיבתן המפליאה בעמדן על גבי שני סוסים, או הולכות

בעינים סגורות במטפחת על חבל מתוח על שני עמודים באורך ידוע ובידיהן מוט־משקל. מתנודדות ומתנועעות הן בזריזות ובמהירות מסנוורת את העינים בנדנדות גבוהות וקופצות באויר מנדנדה לנדנדה ברום. בשעה שאחד הרוכבים מראה להטים שונים בעמדו על רגליו והסוס עושה הקפות על יד העגול אוחז אחד הליצנים בזנב הסוס ורץ גם הוא יחד עם הסוס... הקרקס שוהה בעיר חדשים או שלושה. כל הצגותיו הן מלאות קהל רב. אנשים, נשים וילדים מכל המעמדות מבקרים אותן או פעם אחת ומי פעמים ושלוש ויוצאים מתוכו עשירי רשמים וחוויות. עבר הרשיון שנתנה לו העיריה, מתפרק האהל, בעל הקרקס אוסף את רכושו ונוסע לעיר אחרת.

גן חיות לא היה לעיר. אך איש רוסי, שהיה פעם „איספראַווניק"* בעיר, יוצא בדימוס משום שנחשב לבלתי נורמאלי. היה לו בית בעל הרבה חדרים בתוך חצר גדולה במורד העיר, כמעט בקצה. ויהי לאיש הזה אוסף גדול של עופות: תרנגולים, תרנגולי־הודו, אווזים וברווזים והמון צפרים גדולות וקטנות שהביא מארצות אסיה, אפריקה, אוסטראליה וממקומות רחוקים אחרים והם שונים בקומתם, בגדלם ובצבע נוצותיהם. הם מלאו את רוב חדריו, ישבו בכלובים או התהלכו בחצרו. והיו תושבי העיר הולכים שמה, צרים על חצרו מסביב ומסתכלים לתוכה ומתענגים למראה העופות הנפלאים... לפעמים היו מביאים העירה חמור, גמל, פיל, דוב, חזיר־בר. היו משלמים לבעליהם שכר כניסה, והתושבים יכלו לראות גם „חיות משונות".

אך כשבאה לפעמים "עונה מתה" ללא חזנים וללא חתונות, ללא תיאטרון וללא קרקס ולא היה במה לשעשע ולענג את הקהל ובמה למלאות את זמנו הפנוי, — וכאלה היו ימי „הספירה", שלשת השבועות מימי י"ז בתמוז עד אחר תשעה באב וחדש אלול האסורים בתענוגות חמריים — אז הפנו את לבם אל הדר הטבע שבו הצטיינו סביבות העיר. זוגות זוגות, או חבורות חבורות, בעלים ונשותיהם ולפעמים גם עם בניהם ובנותיהם יצאו לטיול מחוץ לעיר. מי שהלך בכוון אל באר העיר, שגציל שואב המים היה דולה מתוכה חביות גדולות וסוסיו היו מובילים אותן במשך כל היום אל רוב בתי העיר. משם עברו את פלג המים שזרם שם משֵשת ימי בראשית ונכנסו לגבול הבוז'ורובקה ומשם הובילה הדרך אל המקשאות של הקאצאפים. שם היו יושבים על העשב ומשיבים את נפשם באבטיחים או אבטיחים צהובים, קרים ומתוקים. נחו מעט והמשיכו את דרכם עד הכנסיה „בעלת שלש הכיפות". משם פנו ימינה אל הדניסטר, ירדו אל המעין „גן עדן". הרכינו עצמם תחת המרזב של המעין ורחצו את ראשם ופניהם במים קרים והתרעננו מן הדרך. משם המשיכו ללכת לאורך הנהר, ומי שלא הרגיש עוד עייפות הלך עד שהגיע אל טחנות הרוח אשר ליד התחנה למעברות הנהר מהעיר לציקינובקה מקום שם גדלים הגודגדניות והדובדבניות הטובות המלאות עסיס מתוק. מצד ימין מתנשא כאן ההר היפה השולט על כל הסביבה. והימים ימי בכורי הענבים, התפוחים, האגסים והשזיפים. קשה ומייגעת קצת העליה על ההר בנתיבות ובמשעולים צרים בין גנים. אך הדבר כדאי. לבעלי הכרמים יש יין חדש ויישן בגת, מתוק וחמוץ. יש ענבים גדולים וקטנים, לבנים ושחורים, עגולים ומארכים. הם הכינו גם דגים מטוגנים, נקניק שמן, צווארי תרנגולות וברווזים ממולאים בשר כתוש. מי שאוכלם מוכרח הוא לשתות גם יין ככל אשר יוכלו שאת הקיבה, הראש והרגלים, אשר

* שר המחוז

עליהן יוטל להביא את האוכל והשותה לביתו... ומי שזוכה ברגלים חזקות ושב בשלום לביתו, נופל על משכבו, ותרדמת אלוהים נופלת עליו ומשכיחה אותו כל סבל הדאגות, הצרות ואף המכאובים אשר הוא סובל, והוא קם בבוקר השכם כאיש אחר, מתנער מחבלי השינה ושב לעבודתו בכחות מחודשים...

פרק מיוחד הם התענוגות שנהר זה מספק לתושבים בימי הקיץ: רחיצה, שחייה ושיוט בסירה. ובחורף באשר הוא מתכסה קרח מוצק, עוברים עליו לצקינובקה וקונים מאת הכפריים אגסים, תפוחים שזיפים חיים ומיובשים. מי שיודע מחליק על קרח הנהר במגלשי ברזל, או פלדה, הקשורים לעקבות נעליהם, או בלעדיהם. גם אלה מובטחים, שבשובם הביתה בערב יפלו מהר בזרועות מלאך השינה, והוא ירדימם ויישנם בשינה נעימה ומרגיעה עד הבוקר, ואז יתעוררו רעננים וערים ילכו איש איש לעבודתו.

כאלה וכאלה היו שעשועיהם ותענוגותיהם של האנשים העמלים שאין כוחם רב בתורה וחכמה ואין העיון בספרים מושך אותם הרבה. אמנם במשך הזמן, ככל אשר התפתח הישוב העירוני ונתרחב חוג השקפתם של התושבים, באו שנויים ניכרים גם בתוכן, בדרגות ובצורות של השעשועים, אשר מלאו את שעותיהם הפנויות. אך החיות הטמאות הרסו, רמסו והשמידו את היהודים הטובים והיפים, שהרימו את ערך העיר סורוקי למדרגה גבוהה.

ואסיים בדבריו של הרב המפורסם ר׳ יהודה־ליב הכהן פישמאן־מימון שגר ולמד בעיר זו כמה שנים, המעיד על העיר סורוקי בחלק הרביעי של ספרו „שרי המאה" כדברים האלה: „בתוך ערי המחוז בבסרביה תפשה העיר סורוקי מקום חשוב מיוחד. זאת היתה עיר של חכמים וסופרים, של עשירים נדיבי־לב, של תלמידי־חכמים, שתורתם אומנתם, של חסידים ואנשי מעשה".

רפסודות תבואה על פני הדניסטר

יהודה שטיינברג

ל. קופרשטיין

תולדותיו

יהדות בסרביה שקטה ימים רבים אל גניה ושדותיה ולא נפגעה מסערות רוח גדולות. התערותו של קיבוץ זה באדמה, מרי העמל הקשה בתנאי בראשית וריחוקו ממרכזי תרבות יהודיים, מאוירה בית־מדרשית מפולפלת — העמידו אותו כאילו מן הצד וללא שיתוף פעיל במהפכות הגדולות שהתחוללו ברחוב היהודי. לא ידעה יהדות בסרביה את מלחמת ה ה ש כ ל ה ולא סוערה הרבה ממלחמת „הסידים" ו„מתנגדים". גם החסידות בזעיר אנפין שקמה בה היתה פשטנית כולה, מעין זו של רבי שבתי׳לה מראַשקוֹב, שהיה ממונה על פרנסות העמל וגידול הטבק והיה משכים בעצמו כל בוקר עם שחר להזין את העופות שבחצרו.

על הרקע הכללי הנ"ל בלטו פה ושם עירות וסביבות שונות בצביונם המיוחד שלהם. הנה העיירה ל י פ ק אַ נ י, שבמחוז חוטין שבאותה בסרביה, השוכנת על גדות ה פ ר ו ט. בעיירה זו היושבת על הספר, ניכר משהו שונה מן ההוי הבסרבי; כאן שלטו סגנוני חיים שונים, המשמשים בערבוביה. אפילו הנוף הבסרבי, נוף הערבה, כאן כאילו מצטמק והולך. כאילו עיפה הערבה, באה עד הלום, צנחה ורבצה לה לרגלי הקרפטים המתקרבים מעבר לגבול.

מעבר לפרוט, קרובה ורחוקה, שכנה יהדות מ ו ל ד ו ב ה. בקבוץ יהודי זה נצטרפו יחד הסתאבות בלקנית, התלהבות חסידית־וואַלאַכית, והתפרקות משכילית־גליצאית, וכל זה לוּוָה נטיה מיוחדת לשירה עממית. היהודים הללו יוצאי גליציה, שעקרו משם ונדדו למקומות פרנסה ברומניה, היו שומרים על ליחם העממי ומטפחים חסידות מיוחדת, עממית ביותר, בהביאם אתם נצרי „צדיקים" ו„נכדיהם" שהעלו „תיקון" לנגוני ה„דוינות" הוואַלאַכיות. הם שהיו שומעיו הראשונים הנלהבים והמעודדים של ג ו ל ד פ אַ ד ן ותיאטרונו ומעריצי השירה ה„טרובּאַדורית" — שאידית ועברית כרוכות בה יחד — של זאב אֶהרנקרנץ, הוא ו ו ע ל ו ו י ל ז ב אַ ר ז׳ ר.

מליפקאַני עוד מובילה הדרך לסוליצה החדשה, שמשם אפשר היה בנקל לעבור לצ׳רנוביץ ולסאַדיגורה ובנותיה. בבירת בוּקובינה הורגשה מאז השפעת הברלינאים, שניכרה לא רק בקציצת הפאות וכנפות הקפוטה, אלא גם בזיקה לתרבות נוסח גליציה. וככל עיירה על הספר, נקרעו גם בליפקאַני אשנבים אל „העולם הגדול".

בעיירה זו, בבית יהודי חסיד אדוק ונלהב, נולד וחונך י ה ו ד ה ש ט י י נ ב ר ג. שטיינברג לא הרבה לספר על אביו ועל משפחתו. פיכמן מעיד: „בשיחותיו אתי כמעט

שלא היה נוגע בתקופת ילדותו הקדומה". ברשימה אבטוביאוגראפית, שנתפרסמה עוד בימי חייו [1], הוא מגלה רק במקצת את הלוט העוטה ימי ילדותו. בדרוש מליצי הוא מגלה בעקיפין את תאריך הולדתו, ביחוד את היום, או — יותר נכון — את פרשת השבוע בה נולד. „יום לידתי — יום המאושר האומלל הזה לא סיימו לי הורי ולא זכרוהו גם הם; והדבר הזה יורני לדעת את אחד מאלה: או כי לא יום חג ושמחות היה להם היום הזה, ולא ירקו מכלי תותח לקראת בואי או כי מרבית ימי ילדותי חגים נקפו, וכל יום ויום היה יום שמחות ושעשועים, עד כי לא ניכר עוד יום הלידה לפני ימי נעורי; ורגלים להשערתי השניה, כי חמודות הייתי תמיד להורי — מבטם וראש תקוותם, כי הייתי מאלה הילדים, אשר נכרתו בשם ,עלוי'. אך אסיר תודות אני להורי, אשר הסבו לי שם לפי סדר השבוע. וע"כ לא יבצר ממני למצער לדעת שבוע לידתי, ואדע כי באחד מימי סדר ,ויצא' ראתה השמש את פני ואת אור עיני, הסדר המבשר את לידת הבן הרביעי ללאה אשת יעקב". לפי רשימה זו יוצא, שהוא נולד בחורף 1863 בשבוע של פרשת „ויצא". נמצא שטעה י. קלויזנר [2] כשיחס את יום הולדתו לז' אדר, יום שגם מת בו. ברשימה אבטוביוגרפית זו שולטת נימה סלחנית כבושה — תוך ראיה ריטרוֹספקטיבית — המסכמת את ימי ילדותו ונעוריו עד לנשואיו המוקדמים כשקטים, אם כי בשוליהם מסתמנים גם הניצנים הראשונים של זיקה להשׂכלה ואשר דעת אביו לא היתה נוחה הימנה כל עיקר. „ימי ילדותי לא גרשו גלים ולא חוללו סערות ביאור חיי, ומחדר המיטות יצאתי ובאתי תחת מוטות החדר, ומערשׂ ילדותי אל ילדות ארוש ומאום לא קרה בימים אלה, אשר ראוי היה להחקק בזכרוני. — כרובי הנערים אשר כגילי שקדתי על דלתות הקלויז, מצטיין בידיעתי הרבה בתלמוד ובגפ"ת; מחכמות אחרות ידעתי רק עפ"י ספר ,צל עולם', כי שבע המה, וכי כולן נכללות בתורה וכפרפראות לחכמה העליונה. את שמות ,השׂכלה ומשׂכילים' שמעתי רק לשמע אוזן ולא ירדתי לסוף כוונתם, כי לא הסכימו אצלי מובני המלים, אשר ידעתי, עם האנשים, אשר הזכירו עליהם את השמות. מכל ספרי המדע הגיע לידי על פי מקרה ספר ,יסודי חכמת השיעור' אשר לחכם רחז"ס ויהי לי הספר הזה מבחר שעשועי, ובו הגיתי יומם ולילה; והורי וחובשי בית המדרש לא הניאוני מן הדבר הזה, ואמנם כהו בי בבחינת ,שמאל דוחה וימין מקרבת' — — — והמנהג הזה נהגו בי גם במצאם אותי הוגה בספר ,מורה נבוכים', ,הכוזרי', ,העיקרים', ,עקידת יצחק' וכאלה מן הספרים, אשר מצאו מקום בקלוֹיז על פי מקרה זר; ובדבר זה מוקיר אני את חסידי רוז'ין על כל החסידים, כי המה ישאו פנים לחכמה וסבלנים הם לכל הוגה בספרי השכלה, אם רק דרכו לא נפרד מדרכם".

אך ידוע שאביו היה יהודי קפדן ותלמיד חכם, שו"ב בעיירה, והוא כפה על בנו עוֹל תורה ומצוות. מאביו ירש יהודה מדה גדולה של עקשנות והתמדה בלימוד תורה ובמעשים טובים. שטיינברג היה כרוך מימי הילדות אחרי הספר. זה היה אור נפשו ושמחת חייו. „ואני נער בן שלש עשרה, משכים והולך החדרה ומאחר לשבת שם בנשף ולומד בתורת אלהים ושב הביתה רק לסעודת היום ולינת הלילה. אורח ארעי אני בבית הזה כל ימות השבוע" [3]. אף „הנשמה היתירה" של המשורר מתחילה להתגלות בו במוקדם. אביב־אביב מציפים את נפשו געגועים על הדר העולם, וצר לו בד' אמות של החדר, מקום שם „הרבה ניצוצים הוציאה שמש האביב, מראש חודש ניסן והלאה, על שמעון־משה המלמד, להזכירו על ימי הדרור, אלא שכל ניצוץ וניצוץ שנתקל בחלונו של החדר, נשבר

והתפוצץ לרסיסים" [4]. על אותם הימים, ימי הילדות המעורפלת, המתגלים לו ברגעי השראה אמנותית, הוא מספר: „יושב אני על ספר החומש מביט כפעם בפעם אל החלון שבכותל המערבי הפתוח אל העמק, הוא מזכיר עוד לעין שיש צבע בעולם, נפש צמאה לשמש ולירק — — — לעצים — לגן עדן אני מתגעגע..." [5].

אכן חן ילדות זו לא קופחה ע"י קפדנות האב ולא ע"י כתלי החדר השוממים. משהו גדל בו בחשאי ימים רבים. הילד היה לנער, וסודו שמור בקרבו, עד שיום אחד נפסק חוט התום, ונפש הילד מתחילה שואלת לחיים, והיא אחרת משהיתה. „הסתכל בשלשה דברים — קורא לפנינו הרבי ואנחנו עונים אחריו — ואי אתה בא לכלל עבירה, דע מה למעלה ממך, ואני יודע שלמעלה ממני יש שמים, שמש צדקה, כוכבים עליזים, ירח תמים. ולמטה — הוי, שם בעמק — מה נחמד — מה נאה ומה נעים לשכב פרקדן על יד הנחל, להביט בקרקע התחתון אשר שם בנחל?..." [6]. אין זאת כי כבר אז מתנגשים מאוויי האב והבן, ומתחילה „אי ההבנה" שביניהם. קשה לקבוע מתי נתפקר, מתי נתקשרו הענגים הראשונים. אכן מלחמה ממושכה זו באביו הטילה טיפה מרה בכל ישותו. בהרבה מיצירותיו מחלחל רגש קשה זה. „רואה הוא עכשיו, שכל מגמתם של האבות, הוא ביטול גמור של רצון הבנים מפני רצונם. מביטים הם על בניהם כעל קנין או חפץ שלא נברא אלא לשעשעם, להנאותם ולהרחיב את ממשלתם. וכשהם פוגשים ברצון כביר אצל בניהם, מיד מתלקחת המלחמה הידועה לנו שיש לה הרבה גוונים, אבל כל עיקרה הוא שכל כוח שואף לבטל את ישותו של חברו" .

הנה כי כן, עוברים נעוריו במסלול האופייני, המשותף למשכילי העבר, לכל רוח מתקוממת לכבלי המקובל. משהו מזכיר כאן במיוחד את פיירברג, המספר לנו על אש זו הפורצת ממעמקים ומכלה את הבשר עם הרוח. אין ספק שסבלו של שטיינברג הצעיר גדל במידה שגדלה אותה מלחמה נואשה שהכריז עליה אביו. אלא שמכאן ואילך מסתמן במהלך חייו וגורלו שביל מיוחד המבדיל אותו משאר לוחמי ההשכלה. במקום לבעוט, לפרוץ, לשרוף אחריו את כל הגשרים, אתה מוצא כאן קו מיוחד, שטיינברגי, מין גבורת נפש המיוחדת לאותם תמימי עולם, שאינם בורחים מגורלם, והוא שקבע את כל עתידו. הוא נשאר בתוך סביבתו; והוא קרוב לה ונכרי לה כאחד. זאת היא אדמת חייו, ובה נארג שוב חוט האהבה לאלה, שעמהם עמד בקשרי מלחמה; ואעפ"י שכל ימיו הוא שואף למרחקים הוא יונק כולו מן האור ומן הצל שבעולם הקרוב. הוא נשאר עומד בין התחומין.

בהתקפה ראשונה ניצח כנראה אביו. בן שבע עשרה שטיינברג נכנס לחופה. אין ספק שגרמו לכך תכסיסי אביו, אשר ראה בנשואין תריס כנגד האפיקורסות. שטיינברג נושא אשה ועוזב את בסרביה. ולא רק משום ש„הפרנסה מצויה ברומניה יותר מברוסיה" כפי שסבר קלויזנר [7], אלא משום שאשתו היא בת מולדיבה הקרובה, מאחת העיירות שמעבר לפרוט בקרבת ליפקאני. הוא עובר את הגבול, אותו גבול שהיה מגרה אותו ימים רבים. אולם אין הגבול מהווה מפנה חדש בחייו. גם מעבר לגבול הוא נטוע כולו באותה סביבה קרתנית. ושוב הוא קשור לנוף הכפרי מבחוץ ולנוף המסורתי מבפנים. שטיינברג עצמו מציין את יום חתונתו כיום רע בחייו: „עד שקפץ עלי רוגזו של יום חתונתי". אם כי מיד אחרי כן הוא מוסיף לספר כיצד ציפה, „מוכה תוחלת" ו„בעינים כלות", ליום כלולותיו. כי כמנהג אותם הימים לא הכיר את ארוסתו במשך חמש שנים, ואם כי מציין משום־מה את יום חתונתו כתאריך של רוגז, ברור שאל המפנה הזה התפלל. הוא היה צמא לשינוי סדר חייו.

ולאמיתו מצא בבת־זוגו — מ אַ ר אַ ד ל — רעיה נאמנה. מקור מגורי חותנו היה כנראה כפר על־יד העיירה שטאֶפאַנאֶשטי, שהיוותה מרכז חסידי חשוב במולדובה. אל העיירה הזאת היה סר מדי פעם בפעם כדי להפיג את בדידותו שבמקום מגוריו החדש. „חצר" הרבי משטאֶפאַנאֶשטי מיוצאי חלציו של ר׳ נחום, אחד מארבעת בניו של רבי ישראל מרוז׳ין — התנהלה לפי מיטב המסורת של השושלת הסדיגוראית הידועה לשם בתולדות החסידות של אותה תקופה. ה„צדיק" משטאֶפאַנאֶשטי לאותה תקופה היה אישיות חשובה והוא עמד אז במרכז תשומת לבה של יהדות וואַלאַכיה והיה מכובד ונערץ. חצר זו היתה — ברוח השושלת — עממית וסובלנית בעניני דת ואף התאימה את עצמה, כנראה, לאותה יהדות עממית ומגושמת שבוואַלאַכיה, שההתבוללות נתנה בה את אותותיה. מבית אבא הביא הנה את האהבה לשושלת. „ואני — מספר יהודה שטיינברג ברשימתו הנ״ל — ערבה עלי דעת האיש הדגול מרבבות חסידים מוקירי שמו, אשר רבות שמעתי על אודותיו ואהי גם אני ממבקרי ביתו, וזכות אבותי סייעתני, כי קרבוני שם כבן טובים, ואהי מתומכי ימינו; אך מעבר מזה התודעתי לאחד מבני הדור החדש. ידיעתי בחכמת החשבון היתה המליץ בינותינו. ואחל לבקר את ביתו. שם מצאתי ספרי השכלה למכביר, ואטעם מפריה ותקרענה עיני. פה אפסע פסיעה גסה ואבליע בנעימה את הרושם אשר עשו בי שתי ההשפעות האלה. מזכרונות הימים ההם ערוכים אצלי ציורים ותמונות, אשר אולי אעשה מהם איזו יצירה ספרותית. אך בקצרה אומר לך, כי כל אלה, אשר לקחו להם בסיפוריהם את הצדיקים ואת החסידים לחומר לעשות מהם יצירות, בראו רק רוחין ושדין, ולא אחד בהם, אשר תארם כמות שהם. על כן יקראו רבי החסידים ספרי השכלה, המרבים לעג על החסידים ועל הצדיקים, ופניהם לא יחוורו, כי לא את עצמם הם רואים על הבמה, כי אם איזו בריות משונות, ילדי החלומות וההזיה."

מההשערה שהיה ספוג חסידות, שהיתה סתמית למדי, ועד העובדה שהסופר מעיד על עצמו שהיה מתומכי ימינו של הרבי וממקורביו, נפתח לנו אשנב חדש לביוגרפיה שלו וממילא גם אל נבכי יצירתו של שטיינברג ומקורותיה. בתמימותו הרבה — שהיתה ונשארה אחת מתכונות היסוד שלו — הוא מציין תוך זיקת חיבה א ח ת את יחסו ל„קדוש" ולמדריכו בשבילי ההשכלה. אבל מעניינת יותר היא עצם תגובתו החריפה על עמדת סופרי ההשכלה „המרבים לעג על החסידים ועל הצדיקים". תגובה זו מהווה יסוד־מסד בגישתו המיוחדת של יהודה שטיינברג לחסידות. ספורי החסידים של י. שטיינברג מהווים עד היום חטיבה בפני עצמה בספרות היפה שלנו בנושא זה. יש איפוא סמיכות פרשיות בין סיפורים אלה ושבתו בסביבות שטאפאַנאֶשטי.

בתוך דממת חוגו הצר, מאחורי דלפקו בכפר השקט הוא מקשיב, כולו דרוך וקולט, להגות ילדים, לשיחות חיות ועופות, לשיחות חסידים — לכל מה שישמש בעתיד חומר חשוב ליצירתו. הוא גם לומד ומשתלם. הוא משכיל נאמן והוא רואה תכלית ברכישת השכלה לשמה. כאמור, שיחקה לו השעה בפגישתו עם אותו משכיל „אחד מבני הדור החדש". הוא משקיע את עצמו כולו בלימודי המתימטיקה, שקסמיה הראשונים נתגלו לי מבין שורות ספרו של ר׳ חיים זליג סלונימסקי. לימודים אלו נוסכים בו שיכרון. גם כאן יש לו חוויות משלו. למרות יובש הדברים בממלכת השכל, ידע להבחין מבין שורות הספרות את שירתן הן, שירת המספרים: „על כתלי הקלויז מחוץ מצאתי עוד תמונות להתרת

שאלות אלגבריות: ציפרות* שידי כתבתן קמו בי. כך היה אז מנהגנו לקמץ בנייר ולהשתמש לענינים אלו בלבנת הסיד שעל הכותלות. תאוה באה בליבי להוציא עפרון מתוך כיסוני ולהתיר על אותו כותל שאלה אחת מאלה הרשומות פה. עיני נמשכו אחרי ,טור של טלירי". טור זה חביב עלי תמיד. כעין שיר שחרוזיו עולים יפה שתי ציפרות מצטרפות... אחרי כן הן מתקפלות ומולידות אברים מרכבים רבים, רבים, אלא שבכל הרכבה והרכבה, אתה רואה בעיניך את הסודות הראשונים הולכים ומגביהים, הולכים ונופלים תמיד על שיעור קבוע הרמוני. היסודות המקוריים אינם בטלים, אבל אינם נפרדים. כשהם נפרדים זהו סימן לקץ ולכליה..."[10].

אכן שלוש השנים ששהה ברומניה לא הצעידוהו לקראת תכלית ברורה. נפסקו לו מזונותיו מעל שולחן חותנו, נתדלדלה חנותו ואיימה עליו גזירת הגירוש מהכפר. הוא חוזר לליפקאַני מלא רשמים, רובם מנוגדים ומבולבלים. בעיירה מרגישים בכך וליצניה מכתירים אותו בשם „המהנדס"[11], רמז לידיעותיו או שגיונותיו בחשבון ובהנדסה. טרם הבחינו שזר אחר יכתיר את ראשו. עוד הרבה זמן לא יבחינו...

שטיינברג עצמו מסכם את פרשת חייו ברומניה ושיבתו למולדתו בשורות אלו: „שלש שנים בליתי בארץ רומניה, ואחיה חיי בודד בכפר, הקרוב לעיר שטפענעשתי, וגם במסחר נסיתי את ידי, ולא עלתה בידי. מן הימים ההם לא נשאר בזכרוני כי אם היער הגדול, אשר למול בית מגורי וצפריו המנעימות זמר וגם שנאת ההמון אל היהודי במקום ההוא. אז החלו הרדיפות וגירוש היהודים מן הכפרים בארץ רומניה, ובתוכם גם אני ואתן לב לשוב רוסיה. ערום בדעת יצאתי את ארצי, ונבער מבינה שבתי אליה; אך יתרון לשיבתי על יציאתי, כי ידעתי את מערומי. ידעתי כי ריק מכל מדע אני, ותהי ראשית דרכי ללמוד שפות זרות ולהשתלם בשפת עבר, ובהיותי בעל אשה ובנים, כבדה עלי המלאכה, כי ביום נטל עלי לעסוק במלמדות ותורה־לשעות, והלילה — ללימודי אני. זמן קט נשאו לי בני עירי פנים, כי זכרו לי חסד נעורי, יגעתי בתורה לשמה, וכתלי בית המדרש למדו עלי זכות; אך לאט לאט החלו לחשדני במה שיש בי: ,לא לנו הוא!' — רננו עלי החסידים: — ,שמץ מינות נזרק בו'. הקולות האלה מצאו להם רגלים, בכל פעם, ומאז החלו לי ימי רדיפות ונידוי...רע עלי זכר הימים, לא אוכל לדבר בם במנוחת נפש!"

הוא שב לליפקאַני מחשש גירוש מן הכפר — כפי שהוא כותב, ולמחיתת לב אביו — „מופקר" משהיה. האב המיואש לא השיג, איפוא, את מבוקשו. הוא אוחז באמצעים נואשים, בואשים לחלוטין. שטיינברג מטופל באשה וילדים והוא זקוק לפרנסה. הוא מתחיל להתעסק בהוראה. מראשיתו היה אמן פדגוג ונתגלה בפני תלמידיו בתכונותיו המיוחדות כמחנך עברי, העתיד להעניק לנו ספרות דידאַקטית וספרות ילדים למופת. כאן באה בלי ספק לידי גילוי גם אהבתו הגדולה ל„מליצה", לדקדוק, לספרות ההשכלה, למדע — ענינים שמטילים צל כבד על אישיותו. ומתחילה פרשת רדיפות. האב המיואש חוזר על פתחיהם של האבות, שמסרו לו את בניהם, ומזהיר אותם מפני בנו שיצא לתרבות רעה. פרשה עגומה זו בתולדות חייו של שטיינברג השאירה בנשמתו פצע שלא הגליד כל ימי חייו. מבין תיאורי־החסידות המופלאים שנתברכה בהם יצירתו צף ועולה כל פעם הנושא: אבות ובנים. אב שפגע בבנים, בנים שפגיעתם רעה באביהם. אנו רואים כאילו את

* ציפרות -- ספרות

דמות האב כשהיא עומדת על גבו ומדריכה מנוחתו. היה זה ס י ו ס שאינו פוסק, תסביך ראוי לניתוח פסיכולוגי. כל ימי חיי אביו לא פסק הרוגז ביניהם, אבל לא פסקו גם המאמצים להתקרב, להתפייס, לסלוח.

בנסיון קשה נתנסה שטיינברג. ואם סוף־סוף החליט שוב לעזוב את ליפקאַני, היתה זאת בלי ספק בריחה מחמת אביו המציק בקנאותו הקיצונית. הפעם הוא עובר ל י ד י נ י צ י. מי שמכיר את בסרביה, יודע כמה קטן הוא המרחק בין שתי עיירות שכנות אלו. וידיניצי קטנה ונידחת כפלים מליפקאַני ואותה קופה של שרצים שתלה לו אביו מאחוריו. עלולה, איפוא, להבאיש את שמו גם כאן. קטן היה כוחה של קפיצה זו. ואולי פעל כאן שוב חוש־המולדת, מולדת זו שממנה לא נעקר עד סמוך למיתתו. כל כמה שבנפשו פעמו געגועים כמוסים על מרחקי עולם, גבר בו תמיד לבסוף היסוד ה א ר צ י, ה ב י ת י. איש תם ויושב אוהל היה כל ימיו. „גידולים ששתלת אין לעקור אותם מן הקרקע — סכנה היא להם, אבל להשאר — גם זה קשה מאד"[12]. ופעם אחת אומר הוא לפיכמן ידידו ובן ארצו: „איך להסביר לך: כשאני שם הריני נמשך לעיר הגדולה, במקום שאני מוצא את פרישמן, את פרץ, את סוקולוב, את כולם. (נאמרו הדברים בורשה, משום כך נסובו הדברים על הסופרים־העורכים יושבי ורשה; אולם לאמיתו של דבר נמשך תמיד יותר למרכז הספרותי שבאודיסה. כאיש הדרום היה נוסח זה קרוב יותר לליבו. ואמנם את סוף ימיו הקצרים בילה באודיסה בקרבת ביאליק וחבורתו. — ל. ק.) אך מדי המצאי פה, למה אכחד? — אני שוב מתגעגע על ביתי עם גג האגמון, על הדובדבן שליד החלון. נפשי תכלה למשעולים הצרים בהרים, לכרמים. הנה מטפטף עתה גשם, מאירה האדמה המוריקה ורגש של שמחה תוקפני בזכרי שבקרוב אחזור ואשוב שמה"[13].

„נפשי תכלה למשעולים הצרים" — כמה מן ההגדרה העצמית הקולעת יש במלים אלו. ה מ ש ע ו ל ה צ ר — האם לא היה זה אורח חייו?...

גם בידיניצי לא בא אל המנוחה. גם כאן נמצאו קנאים, שפגעו בו. לא נוח היה להם מה שחידש בהוראה בנוסח „חדר מתוקן". ואולם כאן יש לו גם חוג של מעריצים, התומכים בו. הוא מתפרסם מהר כ„מליץ", וכוחה של ה„מליצה" רב בימים ההם. יש גם חובבי ספרות, המאמינים בעתידו. לא די לו בזה שהוא שקוע בעצמו תמיד בנסיונות ספרותיים, והוא משתדל לשתף במלאכת הספרות גם את תלמידיו. סיפרו לי תלמידיו שהיה מוציא איזה עתון פנימי, שכל המאמרים, השירים והספורים בו כתובים על ידי תלמידים. יש לשער שתנועת החינוך העברי בבסרביה, שהיתה מבין המצויינות שבמזרח אירופה, ואשר במוקדם מאד קם בה „החדר המתוקן" בצורתו הלאומית־ציונית המובהקת, ינקה הרבה מהאוירה המיוחדת שנוצרה בעקב החידושים הפדגוגיים־הלאומיים של י. שטיינברג ושל ש. בן־ציון, שפעל כמעט באותה תקופה, ואשר הפכו אחרי כן נכסי יסוד בחינוך העברי בגולה.

בתחנת־חייו זו, באים לידי גילוי ראשון כשרונותיו ה ס פ ר ו ת י י ם. כאן, בידיניצי, הוא מפרסם את ספריו הראשונים „ניב שפתיים" ו„בעיר וביער".

אכן הרבה נסיונות נתנסה שטיינברג עד שזכה להכנס לטרקלין הספרות. הישיבה בעיירה היתה מעין פרוזדור ארוך ושמם. כפשע היה בינו ובין היאוש הגמור בעצמו. אבל הוא היה יהודי סבלן ומלומד ביסורים. הכשלונות מכאיבים, אבל גם מחשלים אותו. הוא אינו מתגדר במלאכה אחת. פיכמן והלפרין מספרים על נסיונותיו לכתוב שירים ודרמות. נסיונות תמימים, פרימיטיביים, אבל הם שהכשירו אותו מעט־מעט ליצירת עצמו, להבעת

עצמו. מה שהיה פסול לשיר ולדרמה חיזק אחר כך את המשל, פיתח את הנובילה. הריפליקה המוצלחת, הדיאלוג החי, המתיחות — האם אינם יסודות הדרמה שבה ניסה לשוא כוחותיו? משליו הראשונים הכתובים אידית (במידת־מה לא השתחרר מן הריתמוס האידי לעולם) היו דלי חרוז וצליל. אך הוא הכיר עד מהרה בכוחו לפרוזה פיוטית, רבת חריפות זו, שבה נכתב „בעיר וביער".

נסיונו הראשון ב„ניב שפתים" [14] מגלה כבר את נטיתו לדברי חינוך וספרי קריאה לילדים, וזו שנתנה לאחר זמן בכורות כה נאות. אכן לא היה זה אלא נסיון לעלות על במת הסופרים, לפסוע פסיעה קטנה לקראת העתיד הסתום.

בהקדמתו לספר זה הדומה מאד בחיצוניותו ובסידורו ל„אמן פדגוג" של מאפו לא יכסה המחבר על חולשתו, על כשלון יצירתו, על פחד הביקורת. „כמעפיל עלות על עץ פרי בתקוותו לאכל מפריו ואך צלח לאחז בסנסניו הוא מוצא לדאבון לבו, באושים ופרי בוסר, כן אנוכי עמדי ועם ספרי זה. הריתי חליתי וגם ילדתי ואקו להגיע אל המטרה אשר אליה נטיתי קו — והנה זה יחל לבבי לפעמני, כי המטרה ממני והלאה. בדרך בלתי כבושה עוד דרכתי, ומנורתי הכהה — אודה ולא אבוש — לא תפיץ אור יקרות על דרכי זה ומי יודע אם תחת אשר אמרתי להביא ברכה לספרות — אם לא תרבץ עלי קללת רבים והבאתי עלי חטאה — —.

הלא מוטב היה ליצורי זה להיות נפל טמון ותחת הדרך הגדול מסוף העולם עד סופו — כתקות כל מחבר — לצעוד בדרך קצרה מן השולחן עד האח. — — —

ואחרי אשר התודעתי אל המורים והתודיתי על כל צפוני לבבי, הנני תחת צפרניך, הבקורת! קרעי עורי! פתחי סגור לבי! נתחיני לנתחים! והנני לשלם בתודה כפולה בעד זה כמו בעד שכר התזה..."

גם באבטוביוגרפיה שלו הוא מקונן מרה: „בשנים האחרונות נסיתי את ידי במקצוע הפדגוגיה ואוציא לאור ‚נפל שלא כלו לו חדשיו', הוא ספרי ‚ניב שפתים', אשר ראוי לו שלא נברא. הדבר הזה עשה שמות ומהפכות ברוחי פנימה, וכבר נואשתי מהתיחד עם שכינת הספרות ומהוליד בנים על ברכה — — —".

אכן ניבא וידע מה שניבא. בדרך לא כבושה דרך. יצור נפשו לא הלך ב„דרך הגדול מסוף העולם ועד סופו" — ואחרי שזה נוכח שאין קופצים על סחורה זו ומעט הכסף שהשקיע ירד לטמיון — תקפו יאוש ושרף את ספרו זה שצעד „בדרך הקצרה מן השולחן עד האח". נתבדה חלומו הראשון. לא זו הדרך. לאור תבערת גויליו — גבורה של אחד גדול־נפש — ראה את נפשו והנה היא ריקה; מטרתו ממנו והלאה. אבל נואש לא יאמר. החכה אשר השליך לים היצירה מתחילה להעלות דגי זהב ראשונים. הלא הם המשלים, שבהם מצא את עצמו. הנה היא הדרך בה ילך. לא עברו שלש שנים והנצחון הגדול בא בצאת ספרו „בעיר וביער".[15]

למסע חג נצחונו הגדול נלוו שליחים משלו. באותה תקופה בה חלו גם הכשלון של „ניב שפתים" וגם ההצלחה של „בעיר וביער" מלא תפקיד חשוב בחייו האפורים ואכולי היאוש אדם צעיר ומשכיל בשם מנשה הלפרין[16]. הוא היה בן להורים עשירים מוולוצ'יסק שעל יד הגבול האוסטרי והגיע לידיניצי כחתנו של אחד מעשירי הסביבה בעל אחוזה בכפר סמוך לעירה. האברך הביא אתו משב רוח מרעננת מ„העולם הגדול" ונפשו נקשרה בנפשו של יהודה שטיינברג. ליהודה שטיינברג היתה הופעתו של הלפרין בעיירה,

מתחילה כאורח ואחרי־כן כתושב קבוע. עוגן הצלה. מאחוריו של הלפרין עמד חותן עשיר ונשוא פנים בסביבה, והיחס אליו מצד תושבי העיירה, על אף אפיקורסותו המובהקת, היה יחס של דרך ארץ ויראת כבוד. יהודה שטיינברג נאחז בו והסתופף בחסותו. „מורדי האור" שבעיירה הרגישו מיד בידידות המתרקמת ונמנעו לפגוע גם ביהודה שטיינברג. השכלתו של מנשה הלפרין, חולשתו לספרות ולסופרים והעובדה שביקר בורשה ואף זכה ליהנות מזיו שכינתם של ח. ז. סלונימסקי, מסוקולוב, ומ. ז. פייארברג ואחרים שיוו לאישיותו משנה־חשיבות בעיני שטיינברג. הלפרין גילה, כאמור, חולשות „ספרותיות" ככל משכיל, אך הרגיש, כנראה, מיד בכוחו הספרותי של חברו, ויתר על מאווייו הוא והשקיע את מיטב מאמציו לגילויו של שטיינברג. שטיינברג היה בשביל הלפרין התגלמות של ביוגרפיה משכילית טפוסית. הנהו הסופר הנאבק קשה על הבקעת דרכו, המוחרם ע"י אביו ועיירתו, נרדף בעיירה אחרת, מוחרם ומדוכא. הוא היה בשבילו — כפי שמעיד הלפרין על עצמו — סמל הגבור של הרומן המשכילי. עברו שלש שנים מאז הכירו איש את רעהו ב־1888. בשלש שנים אלה כתב י. שטיינברג שירים, משלים, דרמות. קשה היה לו להלפרין לדעת מה מכל אלה שלח למערכת. אך המערכות והעורכים טרם גילו בהם, כנראה, את הניצוץ. בלבו של שטיינברג נצטברה מרירות רבה. אף אשתו, מאראַדל, אשה טובה ופקחית, שלא חדלה מלהאמין בכשרונות בעלה, עיפה מלעודדו: המחסור הרגיל בבית, הרדיפות הבלתי־פוסקות וה„התגלות" שאחרה לבוא — הכריעוה. הנסיון להדפיס את הספר „ניב שפתים" — היה נסיון תמים מדי לשכנו כבוד ולו רק למרגלותיו של הפרנס הספרותי העברי. שטיינברג עשה מאמץ עליון והדפיס את הספר על חשבונו בברדיצ'ב בדפוס שפטל הידוע ושינס את מתניו, כדרכם של „מחברים" וחזר על הפתחים להפיצו. נקל לשער כמה צער ויסורים ספג עד אשר חדל מטלטוליו וחזר הביתה מיואש ומדולדל. הוא חזר לדוכנו ואילו מאראַדל... פתחה ליד ה„חדר" חנות קטנה. להיות עזר כנגדו.

למראה המכשלה התעוררו חבריו מנשה הלפרין ועזריאל איידלמן. זה האחרון עמד בקשרי משפחה הדוקים עם דוד פינסקי ומרדכי ספקטור שגרו אז בורשה. מנשה הלפרין, באמונתו הרבה בשליחותו הספרותית של שטיינברג, מגלה, ובצדק, גם ב„ניב שפתים" פנינים ספרותיות. הוא מתחיל להתחקות בעקשנות וב„מחתרת" אחרי נסיונותיו הדידקטיים של שטיינברג והוא מגלה אותם על האבנים, ב„חדר"ו. הוא מוצא בידי תלמידיו משלים בעלי טעם וסגנון, אשר המורה השתמש בהם לשם ניתוחים דקדוקיים. משלים אלה נראו לו להלפרין והוא מרכזם. שלא בידיעתו של שטיינברג. לעזרתו באו גם מאראַדל וגם התלמידים. מאראַדל חדלה לעטוף בהם את הדגים המלוחים שבחנותה, והתלמידים שמרו בחיבה על כל גילוי חדש מאוצרו של רבם. וכה נצטרפו בידו שלשה עשר משלים. הקשר שבוצע מאחורי גבו של שט. היה ברור. חביריו התכוננו להעביר את המשלים אל „חכמי ישראל" באודיסה או ורשה כדי לבדוק את מידת היעוד הספרותי הטמון בהם. שטיינברג, כשנודע לו הדבר, התקומם בכל נפשו נגד הנסיון החדש. די לו בכשלונותיו ואין בו הרצון להופיע במדור המכתבים של המערכת. אך כשהפצירו בו שוב הבהבה התקוה בערפלי יאושו והוא הוסיף ליצור משלים חדשים. כשהגיעה השעה שאיידלמן נסע לורשה נמסר לו צרור משלים. עברו שלשה שבועות של צפיה עד שהגיע מברק מאיידלמן כי מכר שלשה גליונות דפוס בשבעים וחמשה רובל. שטיינברג לא האמין למראה עיניו. מאראַדל חגגה את נצחונה. שבעים וחמשת הרובלים היו שילומים

צנועים מדי לשלשלת היסורים בהם נתנסו היא ובעלה. אך בעצם הגילוי היתה בשורה מעודדת. וכשחזר איידלמן נודעו הפרטים. ספקטור קרא לביתו כמה סופרים, מורים ומו״לים, ובפניהם נקראו המשלים. פרץ התלהב מאד מהמשלים ואף רצה לקבל עליו את הוצאתם. בסופו של דבר נפלה ההכרעה לטובת בן־אביגדור בעל הוצאת הספרים „תושיה״ ושפרסם את טובי הסופרים של הדור. י. שטיינברג מעודד הוסיף לחבר את משליו עד כדי... שלשה גליונות דפוס. ובהופיע הספר נשא בראשו את ההקדשה הבאה:

„ידידי ואהוב נפשי
מנשה הלפרין
אתה עוררת נפש נרדמה,
אתה פוררת כפור לבבי,
אתה הכינות לי מאור ושמש, —
לך ספרי אף לך עמלי.
יהודה שטיינברג.״

עצם קבלת הספר להוצאה על ידי חברת „תושיה״ קבעה את גורלו. יום אחד מתפרסמת ב„ה„מליץ״ ו„הצפירה״ מודעה על ספר זה, והיא כולה שיר ושבח לו: „„הספר הזה יכיל בקרבו שמונים וארבעה משל, כולם מקוריים, מצוינים בעושר רעיונותיהם ומוסרם, בסגנונם המלבב וההומארי ובשפתם הצחה והנחמדה; לא נתפאר בשוא אם נאמר כי עוד לא היו ספורי משלים כאלה בספרותנו העברית. הספר טוב לקטנים ולגדולים, לנערים ולזקנים״. (הפזור בפנים המודעה במקור — ל. ק.). ברם, אם יש לחשוד בהוצאה שהפלגתה זו בשבח הספר אינה באה אלא להגדיל את מספר הקופצים עליו, הנה ימים מספר אחרי הופעת הספר מתחילים דברי הערכה שונים.הספר הופך מאורע ספרותי גדול והבקורת מטפלת בו ושבה אליו במשך כל אותה שנה (תרנ״ו).

הפותחים בהערכה הם (ובאותו יום): א. ל. לווינסקי ב„המליץ״ וי. ל. פרץ ב„הצפירה״. כל אחד כלשונו וכסגנונו. א. ל. לווינסקי כותב: „זה כמה לא ענגני ספר כספרו של יהודה שטיינברג. — והמשלים האלה מצוינים בסגנונם ובתכנם. סגנונם פשוט וצח, לא כחל ולא פרכס, בלא יתד וחרוזים, כאשר ידבר איש אל רעהו. ותכנם מאד עמוק ולפעמים עמוק מאד מאד, ובפעם אחת יעמידנו על תורות הרבה מתורות החיים. בכלל מעטים המה המשלים לקטנים ורובם משלים לגדולים אשר ימצאו בהם הרבה דברי חפץ. — כאלה וכאלה משלים יפים ודוגמאות מחיים ולחיים בספר הזה אשר יתענג עליהם הקורא״[17]. וי. ל. פרץ אשר כבר הבהיק אז בחושו הספרותי מעיר בהערכתו המקיפה, הנדפסת בשני המשכים, הרבה הערות בעלות טעם על כמה וכמה משלים שנפגמו על ידי שטיינברג, יחד עם זה הוא קושר כתרים לסופר וליצירתו: „— הולדת מחשבה — רעיון חדש ולו גם צורה חדשה — חג ומועד בספרות עמים גדולים ונאורים ומה גם בספרות יעקב הקטן והדל! מועד זה קרא לנו יהודה שטיינברג בספורי משליו. קטן הוא ספר המשלים אך מועט המחזיק את המרובה. שבעים ושנים עמודים ושמונים וארבעה משלים. כמעט שמונים וארבע מחשבות נתן לקוראיו. לקוראי עברית נפתח אוצר מחשבות, נתן המון פתגמים קצרים וחדים, והלשון לישנא דדהבא ושלש אלה שחוברו יחד, חזון לא נפרץ הן גם בשפה עשירה ואדירה״. ובסוף דבריו: „עצתנו לאוהבי שפת עבר לאסוף את הספר הקטן הביתה והיה לקטנים (בצורתו) לשעשועים ולגדולים (בתכנו) למעורר לב ורוח״[18].

כאמור לא פסקו דברי הערכה מעל דפי העתונות גם אחרי פתיחתם המעודדת של לווינסקי ופרץ. הללו נטפלו לסגנונו הלקוי של שטיינברג באלו מקומות, והללו להודעה כי הספר נכתב לגדולים ולקטנים בשעה „שרוב המשלים הבאים בו נשגבים מבינת ילדים"[19]. אבל כולם מודים כי „סגנונו הוא מקורי, נעים, רענן ומושך את הלב"[20], כי למרות הלקויים הסגנוניים „הלא הספר ,בעיר וביער' הוא באמת כלי חפץ, ולו הסירו ממנו את כל השגיאות הרבות, היה יכול להחשב השני במעלה אחרי משלי יל"ג המקוריים[21], וכי נכתב „בכובד ראש ובאהבה רבה והאוצר בקרבו את ההגיונות האהובים ומשאות נפשו של המחבר. — על כל פנים הדברים רעננים ומלאי חיים"[22].

כך גומרים כולם את ההלל על הספר, ובעוד זמן קצר מודיעה ההוצאה כי ב„עוד שבועות אחדים תצא מהדורא שניה מן הספר ומוגה ומתוקן מחדש". המודעה שמופיעה בגליון 200 של הצפירה באותה שנה ז. א. כשלשה חדשים לצאת הספר, מוכיחה על ההצלחה הרבה שזכה לה. ככה נמשח יהודה שטיינברג לסופר בישראל. חלום נעוריו לא נתבדה איפוא: מכאן ואילך שערי הספרות פתוחים לפניו.

ב־1897, כשנה אחרי הופעתו של „בעיר וביער", עבר שטיינברג עם משפחתו לגור בעיירה ליאובו, אף היא על שפת הפרוט, בקצהו הדרומי. ליאובו זו נמצאה כולה במטחווי השפעתה של אודיסה החפשית והמתקדמת. כאן היתה חבורה שלמה של משכילים וציונים, שוחרי ספרות, וגאותם היתה על שזכו ששטיינברג בן „ארצם", אשר יצאו לו מוניטין בעולם הספרות, הסכים לשבת בקהלם. חוג זה מסר לו את בניו ובנותיו (גם בנות!) שילמדם תורה ומליצת שפת עבר. יום־יום, אחרי שהיו מתקבלים בדואר העתונים היהודיים, היו מבקרים את הסופר כדי ל„נחש" בצוותא, את מי מטיפוסי העיירה הנציח הסופר ברשימתו או בסיפורו שזה עכשיו התפרסם. זאת היתה התקופה הפוריה ביותר בחייו. בשנים אלה הופיעו גם הקבצים „ספורי חסידים", „שיחות חסידים" ו„שיחות ילדים", כולם בהוצאת „תושיה". אבל אם מבחינה רוחנית וחברתית בא על סיפוקו, הרי מבחינה חמרית לא שפר עליו גורלו כל עיקר. אעפ"י שפרנסתו באה משני מקורות, מההוראה ומהספרות, קשה היה לו עד מאוד לשאת בעול הכבד של כלכלת משפחתו הגדולה. הוא עובד קשה כמורה והוא אינו פוסק מליצור בעברית ובאידית, בספקו חומר רב כמעט לכל העתונות היומית ולקבצים הספרותיים, לעתוני הילדים; מוציא ספרים, ספרונים ומחבר ספרי לימוד, משמש — נוסף לכל אלה — כתב של עתון אמיריקאי, והכל כדי למצוא את מחיתו וגם זו בצמצום רב.

בינתיים הסתעפה עבודתו הספרותית והוא נאלץ להסתלק מן ההוראה, אם כי הוא ממשיך לגור בליאובו. לעתים היה יוצא למרכזי הספרות העברית והאידית באותה תקופה ברוסיה: אודיסה, ורשה ווילנא. כאן היה בא במגע עם עורכיו ומוליו הרבים, היה מתאבק בעפר רגליהם של חכמי הדור, אבל אחרי ימים ספורים היה חוזר לעיירתו אשר אהב מאד, לליאובו.

אולם גם התמסרותו כליל לעבודה ספרותית לא שפרה את מצבו. המו"לים ניצלו את בטלנותו וקרתנותו והיו משהים חדשים חדשים על גבי חדשים את שכר הסופרים הדל שהקציבו לו. במכתב לביאליק לורשה ב־1904 (כנראה בשעה שהיה עורך „השילוח" בורשה) הוא כותב: „אין חפץ לצערך שוב בקינות וצעקות, אבל מעצמך תבין את מצבי. בקרוב תשמע צעקת עניים עולה מעירנו על העיתונים. בין חצאי מתים אני מטייל. נורא

הרעב בעירנו בין העניים, והדחק בין האמידים (אוי להם כמה ישנם). יכול אתה להבין, שאין לי אפשרות אפילו ללוות שלשה רובל גמילת־חסד ממי שיהי. בבקשה שלח במוקדם האפשרי. הרי זה ממש נדבה"[23]. פירושים נוספים מיותרים.

במשך הזמן נספח אליו בליאובו יעקב פיכמן, אשר היה אז בראשית דרכו הספרותית, ולשם הפסקה של מנוחה קיבל עליו למלא את מקומו של שטיינברג בהוראה. שניהם שמחו על שהגורל זימנם בצורה כה מופלאת יחד, וישיבתם בכפיפה אחת השרתה רוח טובה על שניהם והפיגה את בדידותם בערבה הנידחת. על ימים אלה כותב פיכמן בחמימות מיוחדת: „וכך עברו הרבה ימי שמש, שעות מתוקות של שכחת עולם, של חיי שלוה. הייתי כלאחר מחלה ארוכה, הלכתי והבראתי בקרבת אדם אנדרסני זה, אשר נשא בקרבו אנושיות מלבלבת כל כך"[24].

לאודיסה עבר לפי דרישת העתון האמיריקאי שרצה שכתבו ישב במרכז תרבותי ויהודי חשוב ברוסיה. בזמן הראשון עבר לכאן בלי משפחתו. הוא הביא אתו רק את בנו הבכור, שהמשיך כאן את לימודיו בבית ספר תיכוני. גם כאן המשיך את חייו המרודים כשהוא שסוע בין דאגותיו המרובות, יצר היצירה שנתעורר במשנה עוז והגעגועים למשפחה ולסביבה הכפרית שהיתה כה אהובה עליו. לאחר זמן הביא גם את משפחתו ונדמה היה שהנהו הולך ונשתל בסביבה הכרכית, ובמידה שהדבר ניתן בגיל העמידה — בהיותו קרוב לארבעים — הוא מתחיל להשתחרר מקרתנותו. הוא נקלט יפה על ידי החבורה האודיסאית, שקבלתו בזרועות פתוחות ולא מנעה ממנו את מלוא תשומת לבה. כאן הוא מוסיף לעבוד על ספרי הלימוד ששלו. ביחד עם י. ב. לבנר הוא מוציא ב־1906 את המקראה שלו „כריסטומתיה". באותה שנה מופיע בספר מיוחד גם סיפורו הידוע ב„ימים ההם", שנתפרסם לפני כן ב„השילוח" כרך ט"ו.

אך עם כל אלה לא שופר מצבו החמרי שהורע יחד עם מצב בריאותו. על חיי העוני והסבל של שטיינברג באודיסה שהיו למשל גם מעבר לים ספר לי א. ל. שוסהיים, איש העט מגליציה, כעת בארגנטינה, ששהה בארץ בקיץ תשי"א. שוסהיים שימש בשעתו (1907) כתבו של העתון הסוציאליסטי „די ווארהייט". משהשהתה הנהלת העתון את שכר הסופרים שלו ולא נענתה לפניותיו המרובות פנה במכתב גלוי ל„פורווערטס" העתון היריב עשה ממכתב זה מטעמים לפי רוחו ומצא הזדמנות לנגח בו את ה„ווארהייט". הוא ספר לקוראיו על מצבו של סופר אחר יהודה שטיינברג, אף הוא כתב העתון, סובל מקשיחות בעליו, השוכב חולה באודיסה והוא עם משפחתו „מתים שבע פעמים ביום מרעב". הנה כן יצאו לו מוניטין לשטיינברג כ„סופר הרעב".

בינתיים גברה מחלתו, שהכריעה אותו כליל והפילתו למיטה. אופטימיסטן מטבעו הוא נוטה להאמין, שעוד יבריא ויקום וימשיך ליצור. החבורה האודיסאית עם ביאליק, לוינסקי, הרב ח. טשרנוביץ (רב צעיר), יעקב רבינוביץ וא. מ. ברוכוב, עשתה כמיטב יכלתה לסעדו ואף לטפח בו את האמונה שעוד יחלים. הם לוחצים עליו שילך לברלין וידרוש ברופאים מומחים, ודואגים להוצאות הנסיעה הזאת, אם כי בינתיים נתגלה להם הסוד, כי מצבו אנוש. ביאליק כותב אז: „בימים אלה יובל לשחיטה לברלין והוא לא ינצל עוד, לא בדרך נס ולא בדרך שאינו נס, ובקרוב נזכה ללויה"...

בברלין התאמתו כל החששות שהובעו לפני כן: נקבעה מחלת הסרטן. לפי נוסח אחד נותח, אבל בגלויה שנשתמרה בארכיונו של ביאליק כותב שטיינברג: „היום הייתי

אצל הפרופ׳ איזראעלס. תשובתו היתה שאיני ענין לניתוח. ימים אחדים אחרי זה הוא כותב שוב לביאליק: „פרופ׳ מיכאלס גם הוא אומר שאין בי סרטן ואיני לאיזמל. הוא מצא שקיבתי מסופחת אל ריאתי משום מחלת הפליבידיט, שחליתי בה בקיץ העבר. ובכן נתן לי איזה רפואות וחלה את פני להראות לפני בקיץ הבא. ולפי שעה לחיות בזהירות מרובה שלא כל אדם זוכה לה. בעיקרו של דבר אני חי. ויש האפשרות לחיות גם להבא ולכתוב סיפורים ולחלום על שיבת ארץ ישראל וכו׳ וכו׳״. גם הידידים מברלין (ביניהם ראובן בריינין ורעיתו) ניסו להסיח את דעתו מהאסון המתקרב. הם ידעו יפה כי מצבו אנוש וימיו ספורים ואף הביעו חשש שמא ימות בדרך. ואילו הוא עצמו היה במצב רוח מרומם בנוסח הדברים שכתב לביאליק. הוא המשיך להיות עליז ובשיחתו עם אנ״ש מברלין סיפר להם על תכניותיו הקרובות: הוא חלם לעלות ארצה, להמשיך בהוראה ולכתוב „דברים יפים״...

משחזר לאודיסה רותק שוב למיטתו אשר ממנה כבר לא ירד. על אף איסורי הרופאים המשיך לכתוב על ערש דוי. בימים ההם כתב את מעשיותיו האחרונות בשביל „החבר״ ופרסם בחוברת המאה של „השילוח״ את סיפורו „בבית הסוהר״. ידידיו עשו כאשר השיגה ידם להמתיק לו את ימיו האחרונים. כל הטיפול הרפואי לא בא אלא כדי לאחוז את עיני החולה, שהאמין לתומו כי הוא שב לאיתנו. לא תמיד עלה בידי ידידיו לשחק את המשחק הכפול: מצד אחד — לכאוב במסתרים את כאב שקיעתו האיטית של ידיד נפש, ומצד שני — להאיר לו פנים, להסיח את דעתו ממצבו ולשעשע את נפשו בתקוות־שוא, כי הנה מוציאים את כתביו. נמצאו אפילו אחדים מהם שהזדרזו להזמין ציורים בשביל ספרי הילדים שלו, ולא היה קץ לשמחתו. ממטתו הוא כותב לפיכמן ומאיץ בו להזדרז ולבוא לאודיסה ולערוך את תכנית הוצאת כתביו. אכן חלום חלומותיו זה לא נתגשם אלא אחרי ששבק חיים לכל חי. לכך לא זכה בחייו.

דבר מותו של יהודה שטיינברג בז׳ אדר תרס״ח נפוץ מהר בכל האיזור היהודי באודיסה. ההמונים אמנם לא באו ללויתו, אבל רבים מבין חוגי האינטליגנציה העממית, ציונים ולא ציונים, באו לחלק לו את הכבוד האחרון. חשובי הציונים בעיר, כל חבורת הסופרים, ומה שהפתיע ביותר — המוני צעירים מתלמדים, לווהו לבית עולמו. אין זאת כי עמדה לו זכות יצירתו לילדים ונוער, שעליה הספיק כבר להתחנך הדור הצעיר, פרחי הרומנטיקה הציונית שבדרום רוסיה. הרב חיים טשרנוביץ ויוסף קלויזנר הספידוהו בעברית ומנחם אוסישקין ברוסית. זה האחרון, דברה הידוע של הציונות הרוסית, ידע להעריך את האבידה מבחינה חברתית־לאומית: „שטיינברג הקדיש את כל חייו לעמנו ולספרותנו ובזה השתתף גם בעבודת התחיה״. כל העתונות היהודית בכתה את האבדה והעלתה על נס את גורל הסופר היהודי הסובל, ואהה! — את גורל הסופר העברי הרעב.

דמותו

הרושם הראשון שהיה עושה על רואיו, בעיקר בין החבורות הספרותיות באודיסה, ורשה ווילנה, מקום שם היה מזדמן לעתים די רחוקות, היה עגום למדי. פנים שחומים־חולניים ומטופלים בזקן; עינים שחורות ועייפות שעורקי־דם דקים משתרגים בלובן שבהן;

שער מסולסל מפולג בשביל לבן לפי האפנה הרגילה של אותם הימים; קול צרוד מרוב שינון עם תלמידיו; מראה כללי דהה עקב בגדיו המשומשים והדלים כשכתבי יד והגהות נושרים מכל כיסיהם; — כל אלה גילו רק מעט מזעיר מהאש הקדושה הבוערת בקרב נפשו של האיש העלוב למראית עין ראשונה. אפס כל מי שהתקרב קירבה אינטימית יותר אל הסופר הקרתני הזה שהסתער בתנופה דוממה, מחתרתית כמעט, וכבש לו עמדה של כבוד בכל הבמות הספרותיות בעברית ובאידית ורכש לו אלפי קוראים ומעריצים, יכול היה לגלות בו את האדם הנדיר. במראהו זה ובמבט־עיניו הדועך אפשר היה לגלות את התלבטויותיו ויסוריו ללא קץ, יסורי גוף ונפש, חבלי מחסור וחבלי יצירה; את הלילות ללא שינה ואת הימים גדושי העמל והסבל, של „מלמד" נידח ועובד ספרותי נאמן ומוכשר, שאינו בא על שכרו, שמת וחצי תאוותו בידו, שנשרף באישה של יצירה.

תיאור נפלא של דמותו וחיצוניותו של שטיינברג אנו מוצאים אצל ז. שניאור. המשורר בעל העין החדה גילה אצלו את הברק הפנימי והחטוף שבעינים העייפות „ואיזה כליון נפש היה במבט שקוע זה ואיזה פחד טמיר ורועד היה בו. מבט נבהל ומלא געגועים". „מבנה גוויתו של י. ש. — מספר ז. שניאור[25] — אשר קומה בינונית לה — היה חזק וכתפיו רחבות למדי, ואם מת בחצי ימיו, אשמים בזה רק תנאי חייו הרעים. עור פניו היה שחום מטבעו ושחום מעמל, שהניח עליו את חותמו. ולא פשוטים היו הפנים הללו כאשר נראו מהפוטוגרפיה ועל פי מבט ראשון כי אם ענויים וענווים עד מאד. אותה הענווה שניתנה רק למשוררים אמיתיים ונובעת מכל תנועותיהם. ועוד היתה מוטבעת בפניו סבלנות קדושה, סבלנות המכסה כקרום על העצבים המחודדים מתחת לעור וממששים וסופגים ורועדים לכל צבע חדש, לכל מחזה דק, שאפשר לחצוב ממנו ניצוץ אלוהים. אותה סבלנות יהודית גלותית נקרשה על גבי הפנים הללו... בהחלטה. רק מרוב טרדות קטנות ויסורים קטנים ודאגות בנות־יום קטנות שמצטרפות לחשבון גדול ומשחיתות מעט מעט את רכושה של הנשמה. שטיינברג כאילו אמר בהחלטה לכל אלה: ,עשו אתי מה שתעשו — ואני אכתוב את שלי'".

אכן, יהודה שטיינברג אהב את הכתיבה. אך יותר ממנה אהב את החיים. לא בכדי ספג לקרבו אהבת חיים רבתי בערבות בסרביה בה חי את מרבית ימי חלדו. מיסודו היה תמים־נפש וחסון־גוף וכולו שוקק אהבה לטבע. „זוכר אני את החן שהיה יוצק על הטבע — מספר פיכמן — בשעה שהיינו מטיילים בשדה. כל עשב, כל יצור הלהיב אותו, גילה לפניו מהות חדשה, בחזיון הזעיר ביותר ראה תמיד עולם מלא. באלפי רמזים דובב אליו כל צומח וכל דומם. אף פעם לא ראה דבר ראיה של חול."[26] עבודתו המרובה, להט היצירה הבלתי פוסק ובעיקר מצבו החמרי הקשה השפיעו לרעה על חדוות החיים שבו ודחו אותה לקרן זוית בנפשו. רק לעיתים רחוקות היה הזיק הדל משתלהב ברמץ אפרו של גופו השרוף. בעשר שנות חייו האחרונות נתערערה בריאותו לגמרי ומחלתו שקננה בו מבלי שידע הרסה גם את עצביו. העישון נעשה לחם חוקו, דיבורו רתת ותנועותיו עצבניות. אבל גם אז לא עזבוהו כושר העבודה שלו וחיוניותו כמעט עד יומו האחרון. מבלי שישתף את עצמו באופן פעיל בחיים הציבוריים היהודיים, היה ער ורגיש לכל המתרחש ברחוב היהודי. ומה הופתעו חבריו, כשאדם חלוש וידוע־חולי זה הצטרף להגנה העצמית, שהתארגנה אז באודיסה, ואף לקח חבל בהנסת מחנה פורעים מהרחובות היהודיים, כשמוט ברזל בידו. איש בסרביה לא הכזיב.

יהודה שטיינברג הרבה לכתוב. עצם הכתיבה משכה אותו אולי יותר מפרסום הדברים. אמנם שפע הנושאים ורציפות הכתיבה הפריעו אותו מהתעמק בבדיקת הנושאים הראויים לעיבוד. מן המפורסמות היא, שלא היה כתב־עת או קובץ ספרותי ששטיינברג לא תרם את חלקו בו, אם בעברית ואם באידית. אחד העורכים מאותה תקופה, סיפר דרך הפרזה במקצת, שמנהגו של שטיינברג היה לשלוח למערכת כתריסר סיפורים בבת אחת. מהם היו בוחרים שנים שלושה והשאר היה מונח לו. וכשהציע לו פעם אותו עורך שיקבל בחזרה את כתביו ענה בתמימות: „מה צורך לי בהם? הלא יכול אני לכתוב במקומם דברים אחרים חדשים". ואם כי אין ספק שיש הרבה מן ההפרזה במסירת קוריוז זה, שכן אנו מוצאים באחד ממכתביו אל ביאליק בו הוא מבקש ממנו במפגיע להחזיר לו את אחד ממכתביו, אופייני הדבר לדרך כתיבתו של שטיינברג. בני דורו היו מספרים, שהיה נוהג לכתוב ללא וואַריאַנטים ושינויי נוסחאות, ולעיתים רחוקות מאד היה מוחק שורה ממה שכתב. במשך שעה אחת — מספר שניאור מפי עדי ראיה — היה יכול לכתוב ציור הגון בן חצי גליון דפוס, וסיפור הגון — במשך שעתיים. פיכמן מספר על דרך כתיבתו בצורה מבדחת וניסוחו נוסח אגדה: „הצעיר הפרובינציאלי לא ידע חכמות. הוא היה כותב מעשיה אחת בבוקר, קודם שהתלמידים התכנסו ב„חדר', שניה — לאחר שהלכו הביתה, ושלישית — בשעת הלימודים גופא..." אף ש. טשרנוביץ מספר, שבתקופה מסוימת היו פוגשים את שמו של שטיינברג בכל העתונים היומיים של הזמן ההוא: „הצופה", „הצפירה", „„הזמן", „דער פריינד"... ולא חסרו, כמובן ברשימה גם ה„שילוח", „עולם קטן" ועוד. בערבי החגים היו מופיעים בכל העתונים היהודים ברוסיה רשימות חג מיוחדות פרי עטו של שטיינברג.

רצון חיים ואהבת חיים כבירים, כוח עבודה וכוח יצירה, תמימות ופיקחות, דמיון פורה, נפש פייטן — כל אלה חוברו יחד בגופו החלוש של יהודי בסרבי זה, שהסתלק בשנת הארבעים וארבע לחייו. חלוש מדי, רוחני מדי בקרב היהדות הבסרבית הדשנה והגרמית. בגופו — גוליבר בארץ הענקים; ברוחו — גוליבר בארץ הגמדים. בקרב שבט יהודי המרותק בטבורו לאדמה השחורה, לסודות הערבה הרחבה, בין מגדלי טבק ודורכי כרמים אלה, היה מהלך חולם, זר ורחוק. הוא היה נמשך אל אורותיו המקסימים של עולם מופלא שהיה חי אולי יותר בדמיונו מאשר במציאות; הוא שלח ידו לכתר של משורר. אבל כל פעם שתקפו אותו געגועים כמוסים לאותם מרחקים מופלאים, הרגיש כמה קשור הוא בטבורו אל אדמת מכורתו וככה נשאר תקוע בעיירות קטנות נידחות ונגזר עליו לשקוע בקרתנות תמימה ללא תקנה. לו היה מאריך ימים באודיסה זו שאליה הגיע — היה מעלה אולי ארוכה לקצב יצירתו הפרוע, אבל לא רצה הגורל. מטבעו שייך היה לסוג יוצרים שכשרונם אינו גידול פלא; הוא היה זקוק לצמיחה איטית, לימים של בינה שקטה, לשפע טל בחרבוני קיץ ובודאי שהיה זוכה לשעת רצון גדולה לולא הסתלק בעצם קיץ חייו.

הערות

[1] על מציאותה של רשימה אבטוביאוגרפית כתובה בידי יהודה שטיינברג ואשר נתפרסמה בעתון עברי או אידי באמריקה, שמעתי בשעתו מפי משכילים ישישים מדורו של שטיינברג ומכמה מתלמידיו. אלא שאיש מהם לא ידע לפרש לי בדיוק בשם העתון ומתי הופיע. נתקלתי בכך אחר־כו בפעם הראשונה בעזבונו של הביבליוגרף ז כ ר י ה פ י ש מ ן ז"ל, רעיתו הגב' פנינה פישמן, באדיבותה הרבה המציאה לי את הערך י. שטיינברג, ושם רשום: „לוויט י., תולדות יהודה שטיינברג עם תמונתו ביחד עם תמונת לוויט — הלאום (גולדמן: חדש) שנה ב' תרס"ג — 1903 גליון 5". בארכיונים ובספריות בא"י לא נזדמן לי עתון זה וברור היה שנרשם הדבר באמריקה, בה שהה

ז. פישמן ז״ל זמן־מה. שמחתי לכן, כשדוב סדן מסר לי העתק מהרשימה שהעביר אליו הסופר דניאל פרסקי מניו־יורק ויבואו שניהם בזה על הברכה.

לאמיתו, אין זו רשימה של י. לוויט על שטיינברג, אלא אבטוביוגרפיה שי. ש. העביר אליו ב־5 במרץ 1897 והיא נושאת את הכותרת „תולדות יהודה שטיינברג, כתובות בידי עצמו״. ובתת־כותרת „מתוך מכתב אל יחזקאל לויט מיום 5 במרץ 1897״. יחזקאל לוויט, הוא עצמו סופר עברי, יליד טולוצ׳ין, פלך מוהילוב ברוסיה שפרסם כמה ספרים בעברית והיה מורה לדת בגמנסיה בקישינוב בבסרביה. מכאן בודאי גם הידידות. עברו שש שנים מאז נכתבה הרשימה עד שנתפרסמה. בהפסקה ממושכת זו הספיק י. לוויט להגר לארצות־הברית (1902) וכאן פרסם לאחר שנה את הרשימה.

[2] במאמרו „שתי אבדות״ ב„השלוח״ כרך י״ח עמוד 282—278 תרס״ה. מר יעקב צדק חישב ומצא כי תאריך לידתו חל בין הימים ב—ט לחודש טבת תרכ״ד.

[3] מספורו של י. שטיינברג — „זכרונות״.

[4] מספורו של י. ש. „מתוך החדר״.

[5] כנ״ל.

[6] כנ״ל.

[7] מספורו של י. ש. „קדיש יתום״.

[8] במאמרו כנ״ל.

[9] מספורו של י. ש. „גסיסה״.

[10] י. קלויזנר במאמרו כנ״ל.

[11] „הנשכח״ לי. פיכמן, „פרודות״ קישינוב תרצ״ד. המאמר נאסף אל ספרו „סופרים בחייהם״ הוצאת „מסדה״.

[12] שם כנ״ל.

[13] ספר ניב שפתים או סגנוני הלשון למחלקותיה בספרות הפרוזית והפיוטית בשני חלקים, העיוני והמעשי, מאת יהודה שטיינברג, ברדיטשוב, בדפוס של חיים יעקב שפטל, שנת תרנ״ג לפ״ק.

[14] „בעיר וביער״ — זכה למספר מהדורות.

[15] זכרונותיו של מנשה הלפרין נתפרסמו רק בשנה האחרונה (בקיץ תשי״א) בעתון האידי ב„דער מאמענט״ בס״ט־פאולו, בבראזיל. מר הלפרין, נמצא בעיר זו ואם כי ראיתו לקויה ממשיך לכתוב ואף מכין לדפוס ספר כתביו־זכרונותיו. מר הלפרין חי גם איזה זמן בא״י.

על קיומו של עזריאל איידלמן נודעתי ממכתבו של דוד פינסקי אלי. לדאבוני הגיעני גילוי זה במאוחר, שכן ע. איידלמן נפטר מזה שנה, בתל־אביב. ת.נ.צ.ב.ה.

דוד פינסקי כותב לי בין היתר גם על התגלותו של יהודה שטיינברג והוא מפריך את הנחותיו של מ. הלפרין לגבי נושא זה. „עזריאל איידלמן — מספר פינסקי — הביא את הכתב־יד של „בעיר וביער״ ומסרו לי. המשלים מצאו מאד חן בעיני ומיד הבאתים לבן־אביגדור. אינני זוכר אם נתתים גם לפרץ לקריאה — יש להניח בחיוב. נהניתי הנאה רבה מהמשלים ובודאי שרציתי להנות גם את פרץ בהם. זכורני יפה כי אצל בן־אביגדור נזדמן אותה שעה דוד פרישמן. במשך הערב דפדף דוד פרישמן בכתב־יד שהיה מונח על השולחן והפליט: מעניין. אף סופר אחר לא ראה את כתב־היד — מוסיף ד. פינסקי. בהזדמנות זו מעיר פינסקי כי הוא עמד בקשר מכתבים הדוק עם יהודה שטיינברג והוא מצטער שחלפו מארכיונו מהתקופה הרוסית נעלם ואתו גם מכתביו של י. שטיינברג; ד. פינסקי מציין בספוק־נפש מיוחד כי הוא היה שושבינו הספרותי של י. ש. בהיכל הספרות האידית.

[16] „המליץ״, גליון 152, תרנ״ו.

[17] „הצפירה״, 152 ו־154 תרנ״ו.

[18] מאמרו של א־ב־י ב„המליץ״ גל. 183 תרנו.

[19] מאמרו של „מן המודיעים שבירושלים״. ב„המליץ״ גליון 234 ו־237 תרנ״ו.

[20] מאמרו של א־ב־י ב„המליץ״ כנ״ל.

[21] מאמרו של ל. מעקלער בשם „מחלת המשכילים״ ב„הצפירה״ גליון 176 תרנ״ו.

[22] פיסקה זו והבאות הן מגלויותיו של י. שטיינברג לביאליק, שנמסרו לו ברשותו של הועד הממונה על עזבונו של ביאליק ובטרחתו ואדיבותו של מנהל „בית ביאליק" מר מ. א ו נ ג ר פ ל ד.

[23] במאמרו כנ"ל.

[24] ז. שניאור, במאמר ב„הצופה" (תרס"ח ?)

[25] מאמרו של י. פיכמן כנ"ל.

[26] מר דניאל פרסקי טרח והעתיק את ה„קול קורא לקוראי עברית" שנתפרסם ב„הלאום", ניו־יורק, ב' ניסן תרס"ח.

יהודה שטיינבערג מת! וישאיר אחריו אשה ושלשה ילדים בלי משען ומשענה. יהודה שטיינבערג היה האחד מן הסופרים המצוינים בעת האחרונה. הוא היה אחד מגבורי העט, אשר הרנין את לב כל קורא עברי, ובשכר זה מת בעירום ובחוסר כל. כלימה ניצחת היא לקהל הקוראים אם סופר מצוין כזה ימות במצב נורא כזה!

קוראי עברית! הסירו חרפה מאליכם והושיטו עתה יד עזרה להאלמנה והיתומים אשר השאיר הסופר המצוין יהודה שטיינבערג איש איש מכם כפי נדבת לבו תתנו. למען לא יגועו ברעב האלמנה וילדיה.

פראפ. דר. סאלאמאן שעכטער, / דר. ישראל פריעדלענדער, / דר. אדאלף ראדיין, / דר. י. ל. מאגנעס, / הענריעטטא סולד, / לעאן קאמאיקא / אליהו זאב הלוי לעווין־עפשטיין / אברהם אליהו לובארסקי גזבר.

פרקים קטנים

מיכה יוסף בן־גריון / קינות או "הרשימה" מקלרש

(ברדיצ'בסקי)

רשימה זו מאת מיכה־יוסף **ברדיצ'בסקי— בן־גריון**, לקוחה מתוך הכתבים האידיים־עממיים של הסופר (יידישע כתבים פון אַ ווייטען קרוב), שלא ראו אור בעברית. היא נכתבה לפני כארבעים ושש שנים ונקבעה על־ידי מ. י. ב. בראש החלק הרביעי של הכתבים „זמנים קשים" (פון שווערע צייטען) והתפרסמה בעברית בפעם הראשונה ב„דבר", מתורגמת ע"י רחל בן־גריון.

לפני כל מחזה מודפס נמצא דף בו רשומים הנפשות המופיעות במחזה על שמותיהם. השמות כשהם לעצמם אינם אומרים לך, כרגיל, ולא כלום על מהותם של האנשים ולא תדע עליהם, עד שלא תקרא את המחזה. השם אינו מגלה את סוד חייו של האיש וקורותיו. אבל יש משוררים יחידי סגולה אשר אך תקרא את שם הגבורים שלהם ותעמוד מיד על מהותם. עבור־נא בעינך על רשימת הנפשות לדרמה אחת של מטרלינק וקרא בשורה אחת: מופיע א י ש ז ר — ורטט יאחזך. מי הוא האיש הזר הזה? אתה מרגיש, יש כאן משהו אשר לא תמצאהו אצל אחרים. אימה ופחד נופלים עלינו מפני אותו זר; לבנו אומר לנו כי יסופר פה על צער גדול מנשוא — —

הנה שלח אחד הכתבים מהעיירה קאַלאראַש רשימה לעתון, רשימה קצרה, עגומה, רשימת ההרוגים ביום הפרעות, אשר נקברו בבית־העלמין שם. רשימות כאלה קראנו אף קראנו ולאו דוקא ב„שבט יהודה" של הזמנים ההם, אלא בעתונים אשר בימים האלה ובזמן הזה. למאות מנו ורשמו הכתבים את שמותיהם של הרוגי־ישראל. מה אמרתי למאות — לאין מספר! עיר עיר וחשבון חלליה. והחשבון ערוך בספרות יבשות. נשמות של בני אדם שהושמדו בדמי ימיהם, — את אלה רושמים ומונים במספרים... אולם חשבונו של הכתב מקאַלאַראַש אינו פשוט כל עיקר ואינו דומה לחשבונותיו של רוב חבריו. ליד כל שם ושם ניתנו סוגריים, ובתוך הסוגריים נרשם מי היה האיש שנגזר עליו גזר־הדין מן השמים.

אחד מן ההרוגים בעיירה (השני ברשימה), אשר נהרגו לאור היום, אשר המות בא להם לפתע פתאום, אשר לא התכוננו לו ולא הספיקו לאמור ווידוי, אשר שעה קלה לפני זה לא ידעו כי עליהם למות ולמות לא מידי מלאך־המות,

שאת סכינו הוא שוטף בכל זאת במים, אלא מידי חיות רעות בדמות אדם, — אחד ההרוגים אשר בן רגע נתקיימו בהם ארבע מיתות בית דין, שמו אליעזר דייטש. והמתה, שלישית ברשימה, שמה יאֶנטה דייטש, ובצד שמה של יאנטה נמצאים סוגריים בהם כתוב: אשתו של אליעזר. התבינו פירוש הדבר? אב כי ימות — ונשארה האם לילדיה; נפטרת האם, והאב נשאר בחיים. אבל הנה „ואשכל שניכם ביום אחד״. יום לפני זה ישבו כולם ביחד, אליעזר דייטש ואשתו יאנטה עם ילדיהם, ולמחרת היום נפלה השואה על היהודים. כזאבים ממש התנפלו הפורעים עליהם, שרפו את בתיהם, שדדו את רכושם, הרגו והכו מכות רצח מאות אנשים. למה אאריך? הגיע הערב וילדיהם של אליעזר ויאנטה ועמהם עוד הרבה ילדים אחרים היו ליתומים, ללא אב ואם, והעיר קאלאַראַש חרבה ונחרבה.

הרביעי ברשימת ההרוגים שמו דוב ברקוביץ, והכתב מוסיף בסוגריים: גביר, הנודע בכל הסביבה בשם ברל ליבאס. אליעזר דייטש היה בעל־בית פשוט, איש תם וישר שעשה את מלאכתו; כמוהו היו גם ההרוגים: דוב פינקל, יעקב קרימאר, יוסף דומאיר, אברהם מוגינשטין, אברהם פאבייס, כולם יהודים שאפשר היתה להם „חיונה״ ולא בנקל; אולם ברל ליבאס היה עשיר ידוע לא רק בתחומי העיר, לא, זה היה ה„גביר״ של כל בסרביה, יהודי שהיו לו כרמים, מרתפי־יין ויקבים, יהודי שמאות אנשים, מבני ישראל ומן הגויים, חיו מסביב לו ומצאו אצלו מחייתם. לא מיתר אחד נקרע במותו, כאן נקרע חלק חיים מחבל־ארץ שלם; לא נפש אחת בלבד הושמדה אתו, אתו נערף קהל אנשים שהיו על ידו.

הכתב שלנו רושם הלאה: נהרגה ברײנה גורבראנד. בריינה גורבראנד מרחוב קישינוב ותוך כדי דיבור הוא קורא את השם יוכבד, נערה בת שתים־עשרה, נכדה של גורבראנד. ולהלן: שמואל קייזר, שמואליק קייזר, ילד בן ארבע, נחנק ונדרס; אלקנה לומס, ילד; זלמן סיפיטנירס, ילד; משה טשירלנס, ילד; מיכאל שניידר, ילד; — רבונו של עולם! אלה הצאן מה חטאו?

אנחנו קוראים להלן: אַלטר גיילמן ואשתו (שניהם נשרפו, אך עצמותיהם בלבד הובאו לקבורות). שלושים שנה חיו ביחד ופתאום — מיתה שכזאת! הנשמע כדבר הזה: ארבעה יהודים שרופים, שלא זוהו ונקברו יחד בקבר אחד. שערות ראשנו סומרות. הרוג משה ברכטמן (הובא מהכפר פיטישן); אשת אהרן קיציס (הובאה מהכפר הורודישטשה), ושכנה שלה מאותו הכפר, אשת אהרן היסטוריקר, מתה גם היא. גם הכפרים מצטרפים למנין...

אנחנו קוראים הלאה: אשת ליב וולשינצר, יהודיה בת ארבעים ואם לחמישה ילדים חיים, והבת שלה נערה מבוגרת, שתיהן הרוגות. כמו שכתוב: אותה ואת בניה ביום אחד. והשמים, אשר משם הכריזו כי אסור לעשות כן, אינם יודעים בוש.

אכן, את ההרוגים: צבי צילמן, אנו מכירים, זליג גרינברג, אנו מכירים, אבל הנה מספר 17: יהודי זר, ומספר 51: איש זר. יהודי זר, איש זר! אנשים זרים שלא ידעת אותם תמול שלשום, הניחו את בני משפחתם אי־שם בעולם, ובאו לקאַלאַראַש, כדי למות בה מיתה משונה. על מה? ולשם מה?

הלאה: נסי, אשה באה לבקר אצל דודה יששכר אַסנס. יששכר אסנס הוא מבעלי־הבתים ההגונים שבעיר, והוא מיטיב תמיד עם הקרובים שלו. נסי היא בת אחיו, והיא גרה ליד דובוסאַר; באה לקאַלאַראַש להתארח; בבית נשארו בעלה וילדיה, והילדים מתגעגעים ומחכים לאמא שתבוא ותביא מתנות... והנה — מות, מות, מות... אין אמא, אין מתנות! קדיש תגידו, ילדים, כשתגיעו לפרקכם.

ועוד כתוב ברשימה: נהרג יהודי אשר התארח בבית חתנו, דוד זאלזאניק. אחרי שנים רבות בא האיש לשאול לשלום ילדיו ומצא את מותו.

מה אספר עוד? חמשים וחמשה הרוגים, חללים, רשומים ברשימתו של הכתב. חמשים וחמשה חיי אדם אשר חיי מאות נפשות תלויים בהם, נספו פתאום, באכזריות. חמשים וחמש טראגדיות, טראגדיות מחרידות, התרחשו לעינינו. ואלה רק בעיר אחת, וזה רק כטיפה מן הים לגבי מה שהיה בערים יהודיות אחרות. ואנחנו חיים חיים, ועוד כוחנו אתנו להמשיך בחיים — — —

חיים גרינברג / אוטופיה ציונית בקישינוב

(פרק זכרונות לפי נאום באחד מביקוריו האחרונים בארץ)

— — — היתה לי תקופה „פריהיסטורית” — עוד לפני שפרינצק ולפני ברץ — תקופת ה„שנעק”ים” („שנעק”ים” לגמרי). מעלה אני בזכרוני את העיר, בה ביליתי את ימי ילדותי וקצת מימי הנוער, (קישינוב) ואני נזכר ב„קלוב” — קלוב קטן שהייתי משתייך אליו עוד מימי בית־הספר. הקלוב הזה היו לו שני שמות (ולא אנחנו קבענו לקלוב איזה שם, אחרים קבעו לו שמות). ידעתי עורך־דין אחד שהיה בא לקלוב, והוא קרא לו „אינטרנציונל דוראקוב” — אינטרנציונל של טיפשים. וידעתי אשה אחת, שקראה לקלוב הזה „אינטרנציונל חכמ׳צ׳יי”. היא בעצמה קבעה את המלה חכמ׳ץ׳, וכששאלו אותה מה זה „חכמ׳ץ׳”, הסבירה שזהו אדם המלא הכמות, אבל הנושא את החכמות הללו — הוא כשלעצמו טיפשי...

בקלוב היו לנו רק חמשה חברים, נערים בני 13—14, והם היו גם עורכי העתון של הקלוב, עתון שלא נתפרסם. אני זוכר, שכתבנו במו ידינו כל גליון וגליון בעשרים או בעשרים וכמה אכסמפליארים. הוא טיפל דוקא לא בעניני היהדות אלא בעניני העולם הגדול: החלטנו — אנחנו החלטנו — כי הגיעה השעה שנכניס סדר בעולם שאין בו סדר.

היו שני יהודים בקלוב הזה: דוריה רפופורט (הוא מעולם לא נעשה ציוני), ואני: היה רוסי אחד, חולגליוב (בנו של בעל חנות גדולה בפושקינסקאיה); והיה בחור שנקרא בשם המשונה טאדאסקו. השם מצלצל איטלקית, אבל הבחור עצמו היה גרמני (בסרביה בכלל קוסמופוליטית!) ובחור חמישי — רומני בשם קודריאן.

לנו כבר אז היתה — אינני מבין איך הגענו לכך — „אירידנטה” בבסרביה, כלומר: היו כמה אנשים, שחלמו על סיפוח בסרביה לרומניה, ומשום כך קראו לנו „אינטרנציונל”, מפני שהיינו שם, כפי שאתם שומעים, נציגי ארבע אומות... רק המשטרה לא ידעה על השם. המשטרה באלכסנדרובסקאיה, רחוב הבולוור הגדול, הכירה אותנו היטב, מפני שהיינו מטיילים ארוכות בלילות. המשטרה קראה לנו „לונוגלוטאַטילי”, כלומר: בולעי־ירח...

לפי התכנית שלנו צריך, כמובן, להתכונן למהפכה גדולה ברוסיה, וקודם כל להפיל את הצאר. אחר כך היתה שאלה, אם להשאיר עוד מלכים בארצות אחרות. וכאן התפלגנו. אחדים אמרו, שעם מלך כמו המלך האנגלי צריך להשלים: הוא מלך קונסטיטוציוני... אני זוכר שהרוסי שבינינו, דולוגלאיוב, היה טוען תמיד, שגם אותו אסור להשאיר: זהו סמל של שלטון בעבר, ומי יודע: תעבורנה שנים אחדות, והוא ייזכר בשלטון שהיה לאבותיו — וחסל סדר קונסטיטוציה. ובכן, צריך גם אותו לסלק. והחלטנו ברוב דעות לסלק גם אותו. אחר כך, כמובן, צריכה לבוא מהפכה סוציאלית ואתה משטר כלכלי חדש בעולם.

אבל השאלה הלאומית גם היא התחילה מעסיקה את כולנו (אני כבר הייתי ציוני „ותיק” באותו הזמן). והשאלה הלאומית — פתרונה היה פשוט: אחרי המהפכה הסוציאלית צריך לתת לכל עם ועם עצמאות בארצו. אשר ליהודים לא היו בינינו חלוקי דעות אז: הם צריכים ללכת לארץ ישראל ולבנות שם את המדינה שלהם!

את כל השאלות פתרנו באופן פחות או יותר הרמוני. אבל כשעלתה פעם על הפרק שאלת ביסרביה — ארץ משונה זו, השייכת לרוסיה ורוב האוכלוסין שם אינם רוסים (הרוב בכפרים הם רומנים), והגיעה השעה לכתוב את המאמר עליה בעתון שלנו ולקבוע, מה יהיה מקומה היא בעולם הסוציאליסטי — דוקא בנקודה זו לא יכולנו להגיע במשך כמה וכמה שבועות לידי החלטה. והיתה סכנה, שה„אינטרנציינל” יתפורר.

היו בינינו אז ארבעה רוסופילים: הרוסי והגרמני ושני היהודים (רומינופיל היה רק הרומני עצמו), ולא שהיו רומינופילים, אלא שהם המציאו כבר „תיאוריה”: הרוסים הם שהכניסו תרבות בבסרביה; בסרביה היתה מין מדבר, שפראים ישבו בו, עד שבאה התרבות הרוסית.

זה, כמובן, הכניס אותנו גם למחלוקת בדבר ארץ־ישראל, מפני שהתחלנו לחשוב דרך גזירה שוה. אני בעצמי זוכר, שלי היה קשה עד מאד להתרגל למחשבה, שאותה עיר שאני יודע אותה כל כך, עם המונומנט הגדול לפושקין במרכזה, תיהפך פתאום לעיר רומנית. היה בזה כאילו משום שינוי במעשי־בראשית, ולא הסכמתי לכך זמן רב. סוף־סוף, אחרי רוב דיונים הסכמנו, שאחרי המהפכה הסוציאלית, לפי הקריטריון המרכסיסטי, נ ח ז י ר את בסרביה לרומניה.

בכל זאת התלקחה אחר כך מלחמה קשה

בשאלת ארץ־ישראל. ומה היתה המלחמה? בא הגרמני, שידע חשבון יותר מכולנו והיה מומחה בססטיסטיקה, וטען, שארץ־ישראל קטנה, גם אוצרות הטבע שלה אינם גדולים (הוא ידע זאת מספרי הלימוד בבית־הספר...), ולא תוכל לעולם להכיל את כל היהודים. דוקא גרמני זה, טאדאסקו, דאג לכך, כלומר: הוא כבר אז „הסכים" עם שבדרון, שכל היהודים, מארבע כנפות העולם, צריכים להתרכז בארץ־ישראל. אך הארץ היא קטנה. ושהוא הוכיח לנו זאת באותות ומופתים ב„סטטיסטיקה", היינו מוכרחים להסכים. אבל הוא בא אחר כך בהצעה חדשה — ריביזיה של הסטטוס של ביסרביה: ארץ זו שיושבים בה רוסים ורומנים ובולגרים ואחרים — יש לשים קץ לדבר! — צריכה גם היא להימסר לידי היהודים... לא לרוסיה ולא לרומניה, אלא ליהודים. ותהיינה שתי מדינות יהודיות: אחת — ארץ־ישראל, והשניה — בסרביה.

נמנו וגמרו, וכך החליטו. ואז כתבנו חוזה ביניגו (ואני זוכר את היום כשכתבנו את החוזה הזה): מיד אחרי המהפכה הסוציאלית צריך דבר זה להיעשות. היתה רק שאלה: היכן מחזיקים חוזה כזה, היכן שומרים עליו. ושוב נפלנו על המצאה: השגנו בקבוק, שמנו לתוכו את הכתב הזה, אשר כולנו, כל החמישה, באנו בו על החתימה, הלכנו לחצר, ושם, בשעה של לא יום ולא לילה, חפרנו בור, הסתרנו בתוכו את הבקבוק, והחלטנו: תיכף ומיד אחרי המהפכה הסוציאלית, ויהיה כל אחד באשר יהיה, אנחנו צריכים להיפגש באותו מקום, להוציא את החוזה לבצע הכל לפי התכנית... ונדמה לי, שאני זוכר בדיוק את המקום בו חפרנו את הבור והסתרנו את המסמך ההסטורי החשוב הזה.

— — — ואני מתגעגע, אומר לכם, גם על התמימות הזאת, גם על האמונה בנו באצמנו, על האמונה בעתיד ועל האמונה בעולם, ועל הטיפשות התמימה של האינטרנציונל הזה אני מתגעגע מאד.

ל. ק. / מאַרקולאֶשטי מתחרה ב...באזל

על אחד הקוריוזים המעניינים ביותר, אשר עליהם יודע לספר הרב י. ל. מימון — מסופר בשורות הבאות:

הדבר היה בראשית הופעתה של הציונות הפוליטית של הרצל. יהודי המושבות בבסרביה קיבלוה בהתלהבות. הד הרעיון על מדינה יהודית ועל קונגרס ציוני עולמי עודד את הלבבות והצמיח כנפים לדמיון היהודי, אפילו בפינות נדחות אלו. גם במאַרקולאֶשטי, מושבה קטנה של עיבדי אדמה, השוכנת על יד הראאוט, התקיימה קבוצה ציונית שבראשה עמד הרב פישמן, בכל ההתלהבות והתמימות של אנשי בסרביה — מיהרו להתקשר עם המרכז בוינה והיו מקבלים חוזרים על הנעשה בתנועה ישר מוינה. כל חוזר היה מאורע חשוב בעיירה והיו דנים עליו בבית המדרש בהתלהבות ובהערצה. בבוקר לא־עבות אחד, בעצם התכונות לקונגרס הראשון, הגיע חוזר, המתנה את צרות הרצל, בחפשו אחרי מקום הגון לאיכסון הקונגרס, שכן, ידוע, התלאות מסביב לנקודה זו היו מרובות. והחוזר מפרט: אנו מחפשים אחרי עיר מתאימה, שאנשי הקהילה לא יתנגדו לזה (זכור מעשה מינכן), שהשלטונות המקומיים לא יתנגדו, שלא יהיו חששות להפגנות אנטישמיות, וכן רצוי אולם גדול ומתאים מכל הבחינות. מובן — הוסיף החוזר — שיש לדאוג גם לאפשרויות איכסון הצירים והאורחים הרבים.

משקראו אנשי מאַרקולאֶשטי את החוזר, נמנו וגמרו: „הקהילה" היהודית לא תתנגד; עם השלטונות אפשר „להסתדר"; את ה„סטראז'ניק" (השוטר) היחידי, המושל בעיירה וכן את ה„אוריאַנדניק" שבכפר הסמוך, אפשר יהיה לשכנע במתת־יד הגונה; ומכאן שאין לחשוש להפגנות אנטישמיות, שבין כך היחסים עם הכפרים המולדאויים הקרובים טובים הם. אכן, בעיה אחת מטרידה הופיעה לפני ציוני מאַרקולאֶשטי, והיא — שאלת אולם למען הקונגרס: הבינו, התמימים, שאף אחד מבתי־המדרש — ששה במספר — לא יתאים למטרה זו ולא יוכלו לאכסן קונגרס כה גדול. אבל, אין דבר, אנשי מארקולשטי אינם נכנעים ואף אינם מתייאשים. וכי מה עושים הם כשיש חתונה חשובה במושבה ומוזמנים באים מהעיירות הקרובות? הרי מקימים צריף גדול („שאלאש" — בלשונם) מקרשים וכלונסאות ו„ליהודים אורה"... וגם הפעם לא ישנו ממנהגם. על פני כר המרעה שעל יד הראאוט, מקום שמה יוצאות יום־יום למרעיהן הפרות והעזים, אפשר

להקים „שאַלאַש" שאין כמוהו, האמנים במחנה יקשטוהו בכל פאר, ובנין הורדוס ודאי „יבוש" בפני ארמון זה...

כה החליטו אנשי מארקולאשטי. ומיד הריצו מכתב לוינה, על שם ד"ר הרצל, באופן אישי, לאמור: אל דאגה; בואו, אחים אלינו; שערינו פתוחים; אנו מציעים לכם את מארקולאשטי כעיר ה„קונגרס". אכן בלב חלחלה עוד דאגה אחת: איפה יאכסנו את הד"ר הרצל, אורח כה חשוב והגון. אבל תקותם היתה חזקה שגם לזו הדאגה יימצא הפתרון.

ובינתיים חילקו ביניהם את העבודה. משלחת ביקרה את ה„סקלאדניק" (בעל מחסן הקרשים) היחידי בעיירה, שיואיל לתת את הקרשים הדרושים; התוכנים ובעלי החשבון במחנה מדדו את הככר לארכה ולרחבה, וה„עיר" מרקולאשטי צהלה ושמחה.

יום־יום היו צובאים על האשנב שבבית הדואר, למרות נאצותיו של ה„נאַטשאַלניק": חביבים היו עליהם יסורים אלה — וסוף־סוף זכו למכתב, חתום בידו של הרצל, וזה תכנו לערך: חברים נכבדים, אסירי תודה אנו לכם על הצעתכם האדיבה. מסירותכם ונאמנותכם הציונית הוכחתם בזה ותבואו על הברכה. לדאבוננו, אין אנו יכולים להביא בחשבון את הצעתכם, שכן כבר קדמה לכם העיר באזל, בה יתקיים הקונגרס.

כך! הכל תלוי במזל — נאנחו ואמרו ציוני מרקולאשטי... מי יודע, לולא הזדרזה באזל, אפשר שהפרוגרמה הציונית לא היתה נקראת ה„פרוגרמה הבאזילאית", אלא „הפרוגרמה ...המרקולאַשטאית"...

* *
*

בשולי המאסף

— עם חתימת החלק הראשון של המאסף נתונה תודתנו לה' מ. א ב י ג ל, על אשר טרח והואיל לעבור על כתבי־היד והדריכנו בעצה טובה.

— האחידות בטרנסקריפציה לא נשמרה בכל מה שנוגע לשמות נקודות ישוב, אשר השתנו חליפות עם התמורות המדיניות שחלו בבסרביה. שמרנו על רצון הכותבים והרגלם.

— לקראת הופעת חלק ב' של המאסף יתקבל חומר רק עד 1 באפריל ש.ז. חומר אפשר להעביר לידי המערכת לפי הכתובת: ת. ד. 1685.

— המאסף יצא מתחת מכבש הדפיס בט"ו בשבט תשי"ב.

עטיפה דוד שפרכר / דפוס אריאלי תל־אביב